

EGRI VIKTOR

FÖLKÉL A NAP

REGÉNY

ÚJ MAGYAR REGÉNYEK

4.

1928

ÍRÓK KIADÓVÁLLALATA, BRATISLAVA-POZSONY

A fődélapot Reichenenthal Ferenc rajzolta.

Minden jog fentartva. Copyright by írók Kiadóvállalata, 1928

Angermayer Károly, könyvnyomdája Bratislava-Pozsony

Árva évek.

I.

Már percek óta ébren volt. Felült a széna-vackon és tovább hallgatódzott. A kérődző tehének csámcsogásán át most tisztábban hallotta a sírást. Magasan fölötté, egy falvágásban, salétromfoltos téglák közt olajlámpa égett, annak ködhomályos fényében megkereste szomszédját. Gyuri a közelében hevert, félig betemetve a puha szénába; a bizonytalan fényben csak megörnyedt háta látszott. Márton lassan közelebb kúszott hozzá, szorosán melléje térdelt és megérintette a vállát.

— Mi bajod, Gyuri?

A fiú hirtelen feldobta egész testét és vörös, tűzbogaras szemmel bámult Mártonra.

— Eriggy! — mondta és ellökte magától Mártont. A fal mellett barnán és duzzadt tőggel heverték sorjában az alvó tehének; időnként heves szél kapaszkodott az istálló falába, vonított és nyögött, a szuvas gerendák inogva recsegték. A fagyban megcsikordult az ablaküveg, de odabenn meleg volt, gőzös és mellreülő istállómeleg, trágyalé erjedt szaga és penészes falak lehe, ami csípett és bódított.

Márton szemhéja már lecsukódott, amikor felhangzott a sírás. A szénába fúrt fejjel vinnyogott a fiú:

— Jaj, anyám, jaj jaj, édesanyám!

Márton nem törődött többé Gyuri rúgásaival, hozzácsúszott és fölébe hajolt.

— Fázol, Gyuri?

Ráborította a takaróját és friss szénát gyúrt a feje alá. Gyuri hagyta.

— Mi fáj? — kérdezte Márton.

Visszaemlékezett az elmúlt napra, tudta, hogy Gyurinak egész nap egy könnye se hullott. Se dél-előtt, mikor csákánnyal vágták a temetőben a megfagyott földet, se délután, a temetés alatt, hogy a feketére festett deszkákra, melyekben Gyuri anyja feküdt, gyorsan ráhányták a göröngyöket. Sebten ment, a kántor kántált valamit, szentelt vizet hintett, az emberek topogtak a hóban, az asszonyok jajgattak, aztán vége volt. Addigra sárga fény égett az ég alján, bealkonyodott és sietni kellett az etetéshez.

Hát így van: az embert a földre teszik, ha meghal, télen is, amikor megfagy a föld és csákánnyal kell megásni a sírt. Télen hideg a föld, kegyetlen dolog, ha elvásik a bocskor és nincs egy pirinyó rongy, amivel be lehetne kötni. Olyan a jég a talp alatt, mint a tüzes vas.

Átölelte Gyurit. Odabujt melléje, mert maga is félt; legalább is nagy hideget érzett magában.

— Félsz? — suttozta.

Gyuri drága és szép szavakkal, amilyenekkel az életben soha, de soha nem illette az anyját, visszasírta ía halottat.

Márton is sírni kezdett. így aludtak el. Másnap rájukvirradt a munkareggel.

Márton ekkor a tienegyedik évében járt, nyúlánk és erőscsontú fiú volt; a feje kerek, az arca is kerek, szája még friss és az ála még gyengéd vonalú.

Ezen a reggelen, mialatt a fejős béresek frissen almoztak, Gyurinak segített a tisztogatásnál, Gyuri

három esztendővel volt idősebb nála és könnyű, gyakorlott kézzel emelte a vasvillát. Etetés után Mártonnak a vízvezeték csövét kellett leemelgetni a jászlakról; de megcsúszott a síkos köveken és a csővezeték, éppen a rezes végével, Gyuri térdének csapódott. Gyuri felszisszent az ütésre és inkább dühből, mint fájdalomtól, felöklelte. Mikor Márton feltápáskozott, még nagyot rúgott is bele.

A rúgás a térdét érte, fájts és vérzett. Gyuri egykedvűen ment a dolga után, feledve a rúgást és feledve minden mást, a rémítő magányos éjszakát, sírását holt anyja felett, a testvéri ölelkezést.

Márton még délután sem tudott rendesen a lábára állni, mikor Gyuri lihegve berontott az istállóba:

— Jön a Méltóságos!

A Méltóságos egymaga jött, álig bundában és vidraprémés kucsmában, derült és tagbaszakadt testéből csak úgy áradt a biztonság és fölényes nyugalom, amint a nagybundát ráhánnya a szánra és az iroda felé ment. Márton félénk tisztelettel lapult a kerítéshez és kerek fejéről lekapta a sapkát. A Méltóságos megállt előtte.

— Mit sántítasz, fiú?

Márton nem mert felnézni. Beáruhhatta volna most Gyurit és a többit mind, akik rúgták és hajszták hajnaltól-napestig, de ez nyilván így volt rendjén: a robot és a rúgások! Hiszen Gyuri is nem egy pofont kapott és egymásnak esett mindennap az egész tanya, ha kézzel nem, hát szóval. Rosszabb az, ha az ember panaszkodik. Erősnek kell lenni, ez minden!

— Elestem, megütöttem magam; — mondta beléidegezett alázattal és szorongással a hangjában, amiért

a Méltóságos meglátta megsántult lábát és szóbaállt vele.

A Méltóságos továbbment, de az ajtóból visszafordult:

—Te vagy a Marci?

—Én vagyok, méltóságos úr!

—A Bálint Kata árvája?

—Azé, méltóságos úr!

A Méltóságos a főintéző szobájába ment és röviden rendelkezett:

— Az egyik istállófiút, a Bálint Kata árváját be kell vinni az Orsolya nővérekhez!

2.

Egy reggelen a gyakornok szánba ültette Mártont és lópokrócba csavarta, hogy meg ne fázzék az úton. Márton meglapult a szánban, valami lomha ijedés volt benne, hogy elviszik, elzárják valahol és sorú vissza nem térhet. Amikor elindult a szán, a „Lina“ kisborja jutott az eszébe, sovány nyakának finoman remegő selymes bőre, ijedt szeme, mely oly édesen csudálkozott és fájdalom szakadt rá. Minden más, az elhagyott emberek, arcok és a testek ködben gomolyogtak és nem emlékezett semmire. A rohanó szán előtt feltárult a sík végtelenje, melynek fehérsége beleveszett a földrezuhanó égbe.

Néhány idegen falun haladtak át, aztán egy jegegyefasor mindkét oldalán magas házak kezdtek szörványosan feltűnedezni, melyek cserepes tetejükkel a kúriára emlékeztették; a táj selymesen fehér szincszennyes szürkéségbe buktak, egy fatelep jött és e^v vashíd, mely mögött összeszorultak a házak.

Az árvaház előtt megállt a szán.

Márton csökönnyösen fejet hajtott, fel se nézett a kapunál, mialatt a gyakornok csöngetett és egy fehér főkötős apáca ajtót nyitott.

Udvarranéző tágas, boltíves folyosón mentek át, mely körbe futott és a négyszög túlsó felén nyitott tornácban végződött. Hervadt virágillat és állott meleg érzett itt, mellremenő, de nem kellemetlen. Egy fehérre meszelt alacsony előszobába léptek, mely zsúfolva volt állványokkal. A főnöknő szobájában még erősebb lett a virágillat, mely frissen keményített fehérnemű szagával vegyült; két festett üveglakon sárgán hullott be a déli napfény.

— Jánosházáról jövök, tisztelendő anya; — mondta a gyakornok. — A fiút hozom, akiről a Méltóságunk már írt.

A főnöknő középkorú, hízásnak induló nő volt, enyhén piros arcából álmos tünődéssel néztek a szemek. Fehér óriási főkötőjében és bőrácú köntösében, melynek ujjsa szélesen hullott puha kezére, valami méltóságot tartott az emberek elé a fehérre mosott, leheletiszta környezetben.

—Milyen iskolát végzett a fiú? — kérdezte csendes, hullámzó hangon.

—A tanyai elemi. írni-olvasni tud, már mennyit a tanító belévert.

A főnöknő csengetett. Egy fiatalabb nővér jelent meg, aki elvezette Mártont.

Lementek a földszintre. A folyosó itt szűkebb, sötétebb volt és mindenfelé ajtók nyíltak. Mártonnak eszébe ötlött a tanyai magtár, az is tele volt folyosókkal, de dohosabb volt és felijedt egerek surrantak szerte

az elkorhadt deszkapadlón. A konyha mellett étellel telt meg a ház, sustorgás és edénycsörömpölés hallatszott és a levegőben főzelékek savanykás szaga úszott. Több részre osztott tágas szobába léptek, mely tele volt kádakkal és zuhanyozókkal. Márton alig mert lépni a kád felé, egyáltalán úgy mozgott a rászakadt idegenségben, mint egy magárahagyott vaksi állat, mely először tapogat a világban és minden érintésre, ütődésre, szorongó remegéssel meglapul. A szemét még mindig nem emelte fel, hangtalan túrta a hajnyíró gépet, csak amikor fagyott lábát megégette a kádban a forró víz, jajdult fel keservesen. — Rafael a nővér hideg vizet eresztett a kádba:

— Vedd csak bátran a kefét és a szappant!

Nekiesett a barna fiútestnek, szappanozta, súrolta és dörgölte. Aztán harisnya került a kenőcsözött lábára, Márton friss fehérneműt kapott és szürke posztóból készült kopottas ruhába bújt. Délben az ebédlőbe vezették Mártont. Hosszúkás asztalok körül ültek a fiúk, tíz; és tizennégy év körüliek mind, az apróbbak a szomszéd teremben voltak. Rafaéla nővér magához intett egy sápadtképű nyurga fiút.

—Ültesd magad mellé, a te szobádban fog aludni, foglalkozzál vele.

—Én vagyok a duktor, — mondta a szobában az idősebb fiú. — Ebben a szobában én vigyázok a rendre és a munkára. Ne félj, jó dolgod lesz. Engem Munka Tamásnak hívnak, még csak a nyárig maradok köztetek, aztán, a szemináriumba kerülök, ami itt van a szomszédban. Pap leszek.

A többiek is köréje gyűltek:

— Tudsz imádkozni? Emerencia nővér csak azo-

kat szereti, akik szépen imádkoznak; — mondta az egyik fiú, aki egy fejjel volt kisebb nála. Hirtelenszöke, elevenszemű fiú, különösen előreálló hegyes fülekkel, melyek miatt Fülesek csúfolták.

— Te majd itt fekszel mellettem — mondta a duktör Mártonnak. — a Fülesek átköltözik a sarokba. A kicsmyekhez légy barátságos és segíts rajtuk. A kedves nővérek jók, de szigorúak és ha bűnbe esel, a testi fenytés se marad el. Szokd meg a rendet és a munkát, akkor nem kerülsz bajba!

Mártont kezdte összezavarni az eminens papos beszéde, annyit azonban megértett, hogy jóindulat és barátság környezi.

Az egész ház élete, munkája órákra és percekre volt beosztva. Meg kellett szokni ezt a rendet. Este Márton a kápolnában imádkozott, lefekvés előtt megtisztította ruháit és cipőit. Már ágyban volt, mikor az ügyeletes nővér bejött a szobába. Egy apró mécses égve maradt, Márton félszenderben az istállóra gondolt, egy pillanatra felijedt, hogy szemben ágyak állnak és az elfeketedett gerendák helyén padmaly nő magasra és ágyban van ő is, meleg takaró alatt. Egy árnyék suhan keresztül a szobán ... az ügyeletes nővér volt, de nem is tudta bizonyosan ... az egészen új világban elaludt.

3.

Reggel a maga párjával Márton is a sorba osztva ment az iskolába a főtéren át, mely ilyenkor zöldséges kofák, vaját és tojást kínáló falusiak és vásárlók szapora beszédétől zibongott. Mögöttük lassú járással, ujjasaikba bújtatott kezekkel két nővér haladt és nem

lehetett megállni, jobban szétnézni, megbámulni a rá-csozattal elkerített Szentháromság szobrait, az égnek meredő városi tornyot, mely tömör négyszögével súlyosan állt a tér sarkában. Az iskola-épület egyik falával a toronynak támaszkodott, földszintjén egy borbélybolt és egy szentképkereskedés volt, ajtaján a fölírás: „Mindenféle szentek nagy gyári lerakata“.

Vigasztalan szürke nyirok ülte meg az uccát, melynek sáros havában csilingelve csúsztak a szánok. A házak szennyes arccal álltak és minden százszorosan kopottnak és sivárnak érzett a reggel ónos "borulatában.

Tantermük a földszinten volt és három ablaka az udvarra nézett, ötven gyerek szorongott benne, pállott bűz kavargott az émelyítő melegben. Márton Füles mellé került.

A tanító sűrű császárszakált viselt, mely az érdes és rezes orcákon csak a hunyorgató szemek alatt mutatott parányi foltot; vastag szőr serkedt határozott éllel futó orrából, sokráncú homloka fölött a haja szürkére kopott az időtől. Fiatalabb korában csupa jószándék volt ez a tanító, a nevelés legszebb szándékai-val volt tele, de az évek és a gondok elnyűtték. Túrhetetlen utálattal nézett az elhanyagolt külsejű gyerekhadra, mely felakadt szemmel és remegéssel lapult, mikor nádpálcáját suhogtatva rohant a padok közötc. Eléje hozták Mártont, az új fiút:

— Ezzel a kölyökkel is várhattak volna őszig. Most aztán én vesződjem vele külön.

A kíséző nővér elnézően mosolygott.

— Nem fog vele annyit fáradni, tanító úr. János-házán elvégezte a negyediket...

A tanító -dühösen nevetett.

— Na, és amit a falusi kolléga belevert, az elég legyen nekem?

A könyvek, az emeletes ház sok termével és folyosójával, az idegen gyerekek, a tanító császárszakálás arca, türelmetlen beszéde, dühe, lélekzetállítóan, mindent, összemorzsoló és széttaposó tömegben ráfeküdt Márton mellére.

A Jánosházán töltött esztendőök messzi, valószínűtlen álomnak tűntek. A napok gyorsan múltak, hajnalban kíméletlen hosszú sikongatással megszólalt az ébresztő csengő, hamar talpraugrott, kisietett a mosdókhoz, majd a reggeli mise következett a házi kápolnában és a reggeli az ebédlőben. Idegen akaratot érzett maga felett a napnak minden percében, de nem esett nehezére az engedelmeskedés. Az iskolában, szünet közben, vagy a délutáni játéknál nem állt többé félre, és ha megszólították, nem hallgatott konok és reménytelen bambasággal, hanem felelt valamit.

Ahogy az ételek ízében árnyalatokat érzett, úgy kezdte válogató tapintással megkülönböztetni új életének minden más újságját. Nem minden társa volt egyforma; különösen nem olyan, mint az okos és mindent tudó Munka Tamás, vagy a virgonc, örökké nevető Füles. Magukra maradvra csoportokra váltak, elidegenedve távolodtak egymástól és még a j átékorák alatt sem enyhült ez a szétválasztó feszültség.

Az első hét végén visszakerült a betegszobából egy sápadtképzű, nagyon megviselt arcú fiú, akinek bőre, még a kezén is, tele vot óriási szeplőkkel.

— Van anyád? — kérdezte Márton, mihelyt meglátta.

— Nincs; — mondta Márton — meghalt.

A szeplős fontoskodó hangsúllyal locsogott:

— Az enyém él, patikánk van Patonyon. A mi falunk a legnagyobb és legszebb. Otthon a koszt is jobb, mint itt az intézetben.

Mindig intézetet mondott és még az első percben magyarázni kezdte, hogy érte fizet az anyja.

Délutáni sétán a képezde feketeruhás lányseregével szoktak találkozni a szűk és fénytelen uccákban.

— Mintha kéneső volna valamennyitökben; — mondta a kísérő nővér — nem tudtok egy félórászkát csöndben járni, mint ezek itt, ni!

De a fiúk csapatjából mindig felelt valaki:

— Ezek csak lányok, kedves nővér. Kávét esznek ebédre, mi pedig kását és galuskát.

Hét után, mikor kijöttek a kápolnából, az utolsó hasábokat rakták a tűzre és a kályha köré telepedtek. Tamás felhúzott lábakkal gubbasztott köztük, mélyen elmerülve olvasmányába. Márton megkérdezte:

— Mi van a könyveidben? Mindig tanulsz! . . . Hiszen nem is olvasol, nem jár a szád, csak nézed a betűket.

— Csacsi — mondta Tamás — majd megtanulod, hogy nem kell! a szádat mozgatni, elég, ha a szemed látja a betűket!

Néha félrerakta Tamás a maga könyvét és egy másiktól olvasott fennhangon. Meséket és történelmi mondákat olvasott, kalandokat és hősokeket hozott Márton elé.

De nyolc órakor az ügyeletes nővér sorra járta a hálótermeket és rászólt Tamásra:

— A szentek életéből olvass fel nekik, szent Er-

zsebet csodatetteit, vagy az Assisiét. Kérd el Emcrencia nővértől a Fiorettit, az jobban buzdít követésre. De a te fejed is tele van világiakkal. Így nem lesz belőled jó pap!

A könyvet sose vette el, mert a rendtől jóváhagyott olvasmány volt, de addig beszélt, míg Tamás kellenül egy vaskos, bőrtáblás könyv után nyúlt. Most monoton egykedvűséggel darálta a mondatokat és a körben ülők figyelme elkalandozott valamerre, míg a nővér is elunta, kioltotta a lámpákat és egy mécseszt gyújtott fel.

4.

Még a házak közt is az ébredő mezők szaga terjengett, a kankalinos földnek melege; reggelente madárdal hangzott, mintha a borútlan ég cseneőkkal volna tele.

Mártonnal nagy változás történt. A tavasz megfogta testét. Játékórák után szinte kábultan bódorgott, táncolt és ugrált, de hasztalan; képek és hangok kavartak benne, zsongtak és feszítették a mellét, békétlenül és nyugtalanítóan. A vér frissen járt benne. A teste könnyű lett, mintha szárnya nőne. Néha énekelt is, hosszúra nyújtott, halk hangon pásztoréneket. . . És visszakívánkozott a tanyára, az ég alá, a mezőkre . . .

Egy vásári napon volt, a tizórás szünetben, az iskola kapujában ácsorogtak. Sűrű egymásutánban zörögtek el a falusiak szekerei, nagy vásári zsvaj szállt és a zajokba sorozásra induló felpántlikázott legények kurjongattak bele. Fültépően kavargott az ezer tavaszi hang, nem hallották a csengetyűhívást. Márton kilépett

az uccára. Féllábon átugrált a járdára, két szekér közé jutott és amint elzörögtek mellette, összefonódott karokkal négy árvalányhajú parasztleány közelgett; a szíve vadul vert a mellében, zsíros orcáikra nézett, néhány lépést tett feléjük, önkívületben átvette a marsolók ütemét, csak ment utánuk szélesen elömlő örömmel. A fiúk megrémülve nézték.

— Márton! — kiabálták utána — Márton.

De Márton se hallott, se látott.

Valaki a duktorért rohant. A duktor kijött, látta Mártont menni, utána futott. Elkapta a fiút:

— Elment az eszed Márton?

Mintha csakugyan az esze ment volna el Mártonnak.

Attól kezdve minden vásári napon a kapuba futott tíz perckor Márton. Vére a mezőkre hívta; a távolságok szólították; valami 'dobolt benne: „Menni! Menni! Menni!“ — Egy szózat volt! Először életében lüktetett benne föl ez a szózat . . . Menni! Hiába gondolt az árvaház rendjére, a fegyelemre, a szigorú apácákra, arra az enyhülésre, amit előbbi durva és szenvedő, nyers és fárasztó életéhez képest az árvaház jelentett, vére egyre küldte: — Menni! Menni!

Az is jó volt, hogy a betű kezdett szellemének sötétségében rést hasítani ... a duktor atyáskodása, szeretete is valami új és ajándékos volt az életében .. . de mindez elveszett olyankor a semmibe, mikor véreből úgy lüktetett: — Menni! Menni!

Egy napon aztán kisurrant az iskolából, végigrohant az uccán . . . Ott az ucca végén, a város széle volt és egyszeriben megcsapta a föld érdes, nyers, nagy szaga . . . Mindent, ami mögötte volt, mintha elfűjt

volna a szellő . . . Szaladni kezdett ... a levegő a testét járta; a szagok a fejét bódították . . . Már elhagyta a vasúti hidat, a fatelepet, a jegenyefasor végén egészen kinyíltak a mezők és a surján gabona világos zöld színei valami végtelenséggel ütöttek a szemébe ... Boldog volt . . . Csak ment . . . ment . . . Méhek muzsikáltak és virágporszállt a levegőben ...

Délre járt az idő és megéhezett. Ácsorgott egy darabig, de aztán bement egy nyitott kapun és a tűzhelynél matató asszonytól kenyeret kért. Az asszony szelt egy karéjjal.

— Hová mégy, gyerek? Nem ismerlek, kié vagy? De Márton megfutott, ahogy a kenyeret megkapta. A patakparton telepedett meg. Ott játszott alkonyatig. Aztán visszatért az országútra és ment . . . ment ... A magasban gólyák szálltak és messze a párákban egy falu látszott . . . Oda akart menni . . . Kije volt ott? Senkije .. Nem ismerte ezt a vidéket, *nem* járt erre még ... De hol is járt ő már? . . . Alig volt valaha túl a tanyán . . . Csak egyszer volt el valahol, nem tudja hol... de az már messze volt. .. így tehenet kellett elhajtani onnan . . . Gyurival volt ott ...

A szürkület egyre lejjebb, lejjebb ereszkedett, egyre sűrűbb lett; befogta a láthatárt és a távoli falu tornya elveszett a szürkületben . . . Egyedül volt a nagy mezősége . . . különös érzés lepte meg az estben . . . mintha még sohasem érzett volna ilyent ... a félelem volt ...

A harisnya égette, a cipő törte a lábát . . . meztláb jobb . . . puha és harmatos volt a föld ... de a sötétség egyre nőtt és egyre közelebb jött hozzá . . .

most jó lett volna emberek közt lenni . . . talán a zárda rendjében is . . . föl is tűnt előtte a hálóterem a nyitott ágyakkal ... de aztán egy szalmakazal bukant elő a homályból . . . Hiszen emberek közelében van . . . talán valami falu szérűskertjei alatt jár? Ma éjszaka nem az árvaházban fog aludni — bizonyos! Egészen különös fekvőhelye lesz ... A szalmakazalhoz ment . . . Milyen régi jó ismerős volt ez! És belefúrta magát . . .

Ébredéskor különös dolog történt.

Ahogy kidugta fejét a kazalból, a feltörekvő napfényben egy embert látott a közelben ülni.

Az ember is elcsodálkozott, mikor Márton kibújt vackából. Szalonnát, evett az ember, kenyérral, ráérés nyugalommal. Sovány volt és csupasz arcú; rövide nyírt szőke hajával és világos szemével barátságos benyomást keltett.

Márton el akart futni. De az idegen utána kiáltott:

—Te gyerek! Te! Hallod-e?

—No? — mondta Márton és megállt.

—Nem vagy éhes? — kérdezte barátságosan a furcsa ember. — Na, egyél! — mondta kurtán, kenyeret vágott és szétaprított szalonnát rakott rá. Mártonj mohón evett, az ember közben derűsen mustrálgatta: — Megszöktünk, úgy-e, fiú? — mondta mosolyogva. Nézte Márton szürkeposztós ruháját, a cipőit, melyeket maga mellé rakott és tovább beszélt, fontolt lassúsággal, mintha magában volna: — Az árvaházból jöttél, úgy-e? Na, ismerem a ruhátokat, jártam arra tífélétek is. Hát csak azt mondom, eriggy vissza! Fordulj azonnal!

Márton, bűnbánóan fejét hajtott. Foghatatlan volt,

hogy ez az idegen, aiig hogy rápillantott, minden titkát ismeri. Miért mondja, hogy forduljon vissza? . . .

— Mondom, fordulj vissza, fiú! Mit is keresnél? Nagy az ára a szabad országútnak, a gúnyádon kívül lehasít egy darabot a bőrdőből is! Olyan sebek azok, hogy holtodig fájnak . . . Nem érted? Gyenge vagy, az emberek eltaposnak. Ládd, a ruhád takaros, cipőd van és inged . . . Na, tőlem ne félj, én nem nyúlok hozzád?

— Maga hová megy? — bátorodott kérdésre Márton.

— Hová? Valamerre csak elvezet ez az út is! — mondta az idegen különösen nevetve. — Te persze nem tudod, hogy amit tőlem kérdezel, az hozott téged ide a kazalhoz. Miért hagyta ott az ágyadat, a takaros rendet, a mindennapi imát és a fehér kenyeret? Mert, aki előtt megnyilatkozott az igazság, az megy a maga útján és *nem* kérdez többé semmit.

— Mi az hogy igazság?

— Ezt nem lehet magyarázni, fiú. Érezni kell, élni kell benne! — De az olyannak, aki benne él, nincs éppen rózsás sora a világon. Ritka a vetett ágy, a kenyér is gyakran elfogy és minden bőségtől messze jár az ilyen bolond.

Márton megijedt ettől a furcsa beszédétől. Még sohasem hallott ilyenféle beszédet. Még csak hasonlót sem! Ez valami egészen más volt, mint bármi, amit a világban beszélnek! És az ember még hahotázni is kezdett. Márton futásnak eredt. Az idegen csúfolódva kiáltott utána:

— Hahó, nem arra van az út!

És nevetve utána dobta otthagyt cipőit.

Márton tovább futott a felkapott cipőkkel, a gúnyos nevetés visszhangjával a fülében. Mikor visszafordult, az idegen még a kazalnál állt; egy szekér fordult ki éppen a dűlőútra, sűrűke ráncosarcú emberrel a bakon, aki rá se nézett, a lovak egykedvűen cammogtak és az egész reggelben, a táj egyhangú zöldjében, nyugodt megállás volt, ami félelmet elűzte.

Most kezdte érezni, hogy rosszat cselekedett! Talán jó volna visszafordulni, ahogy az az ember mondta? Mit is keres itt az idegen házak közelében, csupa ismeretlen ember között? Hová, merre most? . . .

Könnyek szaladtak a torkára. De benn a faluban, a kutaknál ácsorgó lányok beszédéből kivette, hogy Jánosháza közelében jár. Egyszerre megvilágosodott előtte, hogy oda törekszik! Most már tudta: oda indult! Oda akart menni! Azért szökött el. Még délre beér! Az utat innen nem tévesztheti el! És minden zavara elmúlt. Az ő helye ott van, ahová most megy — a pusztán! . . .

De mikor a távolban, a kastélypark aranyoszöld pászmái mögött feltűntek a tanya napfényes fehér falai és a répaföldeken dolgozó piros rokolyás asszonyok közt felismerte az öreg kovács két eladó lányát, szorongás fogta el. Emlékei közt felbukkant a nyányó csontig szikkadt, gémberedett fekete alakja és Geréb úr, a főintéző, amint szűkreszabott ruhájában elgörög a tanya udvarán.

Dél volt, mikor beért a tanyára. A nyányó hideg szeme állította meg a béresház ajtajában.

— Note, hát téged miféle szél hozott ide? Megverték, kidobtak vagy meguntad az oskolát? — Foghíjjas szájából recsegve dőlt a sok kérdés és fitymálva

mustrálgatta. — Nem megmondtam: a karót ne kössék az ebhó! Ez is megszaladt a sok jóság elől. Korán bítangol. Na, maj lesz nemulass! De megmondtam: — aki nem úrnak való, azt haggyák meg az aklába.

Délután az istállóban Gyuri röhögve tapogatta úrias ruháját és leckéztette, akár a nagyanyja. A többiek alig szóltak valamit. Elidegenedett tőlük a fiú, nemcsak a ruhája mutatta, hogy nem közibük való már, hanem egész lénye. Mit csináljanak vele? Nem istállóba való már. Az egyik fejős az irodába ment, a dolgot jelenteni. Geréb úr beparancsolta Mártont:

— Csendörök kutatnak utánad, hallod-e! Törődik az ilyen mihaszna, hogy a kedves nővérek halálra ijednek. Háládatlan csavargó!

A Méltóságos meglepődött, amint Mártont megpillantotta. A főintéző elmondta, hogy Márton szökéséről telefonon már délelőtt értesültek és ime, egyszerre csak betoppan és szikrán vi bűnbánás sincs benne! Konok, mihaszna fajta, tele alattomos hallgatással. Egy szót sem lehet kivenni belőle, pedig úgy beszélt a lelkére, mintha a fia volna.

— Én nem büntetlek; — mondta a Méltóságos — ez a kedves nővérek dolga! Majd visszavisznek!

5.

A büntetés nem maradt el. A testi fenytést Rafaéla nővére bízta a tisztelendő anya.

— Jóságos Isten, hogy mit kell nekem ezzel a gyerekekkel szenvednem! — jajgatott Rafaéla nővér a pálcát suhogtatva. — Sírj már, nem hallod! Nem érzed, hiszen kiszakad a kezem. Mártonka, te gonosz ... oh, Szüz-

anya és éppen nekem kell ütnöm. Sírjál, te ördög-bogár. Az ördög lakik benned, hogy ilyen önfejű vagy! — Jaj, hogy milyen szerencsétlen vagyok veled!

Letérdeltette Mártont, imát mondatott vele, aztán rázárta a karcernek szolgáló kamrát.

Mikor reggel Márton kikerült, a fiúk ugrándoizva körülfozták.

—Hol voltál?

—Elfogtak a cigányok?

—Hogy ízlett a zárka?

—Itt a szökevény!

Egy hétig hált Márton büntetésből a zárka fapricscsén, szalmazsákon, egy szál takaróval. Ebédnél szomszédjai elhúzódtak tőle s egyszer megtörtént, hogy egy társa hátat fordított, mikor megszólította. Az este aztán, mikor először engedték vissza a hálóterembe, történt valami.

A szeplős Tibor egy pápaszemes fiúval lapozgatott egy képeskönyvben. A pápaszemest Gyulának hívták; mázna és köhögős gyerek volt örökösen gyuladt szemhéjakkal, a szomszéd teremben aludt, a házban Gulácskának vagy Guluskának csúfolták beszédhibája miatt, mert még a maga nevét sem tudta hibátlanul kimondani. Márton közeledésére Tibor feltekintett, hevesen becsapta a könyvet és annyira elvörösödött, hogy óriás-szeplői mint tüzes foltok ragyogtak fel arcán.

— Ne nyúlj hozzá, —kiáltott haragosan. — Mit bámulsz? Szökevény! Betörő!

Gulácska kárörvendve utána károgta:

—Betörő, sötévény!

—Szemtelen! — mondta Márton Tibornak,

— Fattyú! — kiáltotta Tibor és szeplői még jobban égtek.

Márton nekiment, felöklelte. Tibor az ágyra esett, sipított, rúgott és harapott, a pápaszemes belesimpaszkodott hátulról Mártonba, de Márton csak rázott magán, hogy nyekkenve a padlóra zuhant. A duktor most közübük állt és két karját nekifeszítve szétválasztotta őket; széles tenyerei erősen fogták a verekedőket. Lihegve összeharapott szájával néztek farkasszemet.

—Ezt elintézzük magunk között! — mondta Tamás. — A kedves nővéreknek nem kell róla tudni! Te vagy a hibás, Tibor, tehát először te kérsz bocsánatot!

—Én nem kérek bocsánatot. Miattam akár a tisztelendő anya is megtudhatja! — felelt a szeplős.

—Tibor, megparancsolom, hogy azonnal bocsánatot kérj! Megpofozlak, ha szót nem fogadsz!

—Nincs jogod engem megütni! És különben is, nem mondtam semmi rosszat. Ő ütött meg előbb, kérjen ő bocsánatot.

—Nem kell a bocsánat! — mondta Márton — Beláthatná, ha akarná, de ha nem akarja, nem kell. Engedd el, duktor! Mit haragudjon azután rám örökké?

—Igazad van, Márton. Ha nem kínálja szívből, menjen az útjára! — és elengedte Tibort.

Este Márton sokáig nem tudott elaludni: szakadás történt benne, végtelen bánat ereszkedett rá és sírva fürta fejét a párnába. „Fattyú!“ — mondta Tibor és mindenki hallotta. Pedig *nem egyszer reccsent ez a szó* a nyányó foghíjjas szájából, nem egyszer vágta hozzá Gyuri és mások is! De ott az egész élet olyan durva volt, a sok szitok közt nem érezte ezt a szót. Itt

az árvaházban minden csendesebb, nyugodtabb, finomabb volt. Itt a durva célzás fájt és égetett. Mert itt megváltozott a szavak ereje és jelentősége . . . Milyen gyűlölet robbant ki Tiborból. Milyen végtelen távolságok szakadtak egyszerre közéjük! . . . Miért? Mivel volna különb nála akár Tibor, akár a többi?

Valami elveszett a szívéből, a frissesség és nyíltság a társak felé. Valami elszakadt köztük és a szakadékon nem lehetett átlépni! Nem közeledett Tibor társaságához alázkodó kedveskedéssel, nem tolakodott édeskés besúgással, mint a sánta Nándor, akinek cserébe elnézték testi fogyatékoságát.

Márton most látni kezdte, hogy a fiúk nem egyformák. Van fönt és van lent! Vannak befogadottak és vannak kítaszítottak. Egyenruhájuk egyforma, de alatta mindenki más! . . .

És milyen különös dolgok történtek néha! A vidám Füles nem egyszer rémülten gubbasztott az ágy sarkában, különösen zivatarok idején. A szeme ilyenkor túlnézett a társakon s mintha a falakon is túlnéztek volna, mintha idegen világban járna, döbbenetes látományok közt. Szagatott szavakkal beszélt, valami kábult transzban. Egy nyári délutánra emlékezett olyankor. Hat esztendő volt akkor, az apja vásárról 'jött. Csak vörös arca és súlyos, tántorgó léptei maradtak a fejében. Apja soká beszél az anyjával, aztán öszefolyik előtte minden: anyja sikoltott és mikor berohant, a földön látta véresen és hamarosan ő is összeesett, ahogy a szúrás érte ... És ott az ágy sarkában, a szédületben széttárva ingét, rámutatott egy keskeny sebforradásra ... Ez minden, ami apjáról maradt egy vékonyka heg. Anyja meghalt azon a véres, ször-

nyű napon, apját nem látta többé. Soká feküdt a kórházban, ahonnan egyenesen idekerült. Azóta sohase járt otthon ... És egyáltalán van-e még az, ami az otthon volt! ... A kedves nővéreket hiába faggatja, nem beszélnek . . . így minden összemósodik, a hazuk, az anyja kedves arca, szelíd szeme, mely oly meleg sugárzással pihent rajta. Csak ezeknek a szemeknek bársonya él a szívében és a délután emléke, amikor a sebet kapták.

Tamás mögött is volt valami! Apja, anyja földeros parasztok voltak. Kemény, karakán vérű apját anyjával együtt, amikor alig négyesztendő volt, meggyilkolva lelték egy reggelen, a kirabolt házban . . .

A sánta Nándor apja vasúti fűtő volt, gyorsvonat alá került, és az isszonyú masina összezúzta, mikor égő két nagy lámpájával rohant az estben és belerohant egy másik, sötét, fekete vonatba . . .

És Márton anyja is! A méltóságos irodáját söpörte, takarította ott a tanyán . . . Nagy szája volt az uradalmi kútnak és — jeges volt a deszka . . . Másnap húzták ki a kút fenekéről . . . Hányszor kellett azóta vizet húznia abból a kútból . . .

Este az ágyban, mikor már a lámpát eloltották és csak a mécses kis lángocskája égett, néha szinte vetélkedve beszélteki a múlttól, mint ahogy a kórház betegek színezik nyomorúságosabbra betegségük tüneteit, hogy egy-egy borzalmasabb emlékezéssel túlnőjjenek a társakon ... A társadalom félelme az anarchiától a bukott cseléd és az akasztott ember fiának egyaránt meg akarta szerezni a módot arra, hogy valamicskét megtanuljon abból a sokból, amit tudni kellene . . . Számkivetett, szülőt és otthont alig ismerő lelkek az

egyenruhában, fonák katonás életre szoktatva, a társadalom, az egyház és az állam jóvoltából összezsúfolva egy sivár házban, esténként vérben és gyászban lobogó tragédiákon úsztak. És az egész csak azért volt jó, mert még sokkal rosszabb is lehetett volna . . .

Az iskolaév végén erősen megcsappant a bennlakók száma. A jelesen végzettek bekerültek a konviktusba, egy párat a kisváros kereskedőihöz és iparosaihoz adtak inasnak. Voltak olyanok is, akikért eljöttek a rokonok; június végén aztán a otthonmaradtak kiköltöztek a kert-házba. A város határában feküdt a kertház.

Franciás tetejű, csinos egyemeletes, takarosán meszelt, villának beillő épület volt ez a kertház, hatalmas gyümölcsös közepén. A több holdnyi terület körül alacsony fal futott, észak felé magas vasúti töltés szegélyezte a kertet és a szomszédban, a város felé, a gázgyár kékesszürke gáztartálya gömbölyödött, olykor magasra hívva a körbenfutó vasiépcső fölé és eltakarva a fűtőház iromba tömbjét.

Mártonnak a kerti ház valósággal felszabadulás volt. Tanulás helyett a veteményes kertben dolgoztak; a körben futó fal egyik végében istállók voltak, itt férficseléség tanyázott és Márton sokat ténfergett errefelé. Minden hét keddjén és péntekjén a kertésszel kijárt a zöldségpiacra s míg az eladás tartott, órákig sündörgött a piac tarka sürgésében, szóba elegyedett az ucca suhancáival, akik lopdosták a kofákat és elhánt cigarettavégek, „spacskók“ után vadásztak a vastag porban és szemétben. Paradicsomérés idején a kertész ez el a házakba is ellátogatott. Az udvarokban nagy üstökben lekvár és paradicsom rotyogott és tarkaruhás

cselédek kavargatták a forró ízelet falapátokkal. Édes illatok szálltak, a polgári nyugalom és jólét szaga szélesen ömlött el ezeken az ápolt udvarokon.

Ezeknek a nyári hónapoknak családias derűje és szabadsága még a téli hónapok szürkeségébe is bele-
ragyogott

Szeptemberben jelentették a Méltóságosnak:

— A fiú kijárta az elemit.

— Menjen a gimnáziumba! — mondta a Méltóságos.

Márton a gimnáziumba került.

6.

Meg kellett szokni az új környezetet, az új könyveket és az új fiúkat, a paptanárok suhogó reverendáját. Az árvaházban a nővérek nevelő szerepe kisebb lett. Már nemis igen értették mindazt, amit a nagyobbak tanultak. Fontosabbak lettek a duktorok. Ezek a dutorok úgy tettek, mintha maguk is tanárok lennének. Utánozták a hanghordozásukat, mozdulataikat. Latin, geometria, természetan: — szakadt Mártonra. Mint a lidérc kísértették ébren és álmában is. Jó feje volt, mégis nehezen vergődött előre. Az új élet elejétől kezdve megzavarta, elkábította, most még értelmetlenebbnek és céljavesztettebbnek tűnt, mint eddig, holott a céltől, a nevelés értelméről most kezdett csak igazán sok szó esni. Arra is eszmélni kezdett, hogy talán még orvos, vagy tanár lehet belőle; finom posztóruhában járó úr, aki előtt kalapot emelnek. Na, ha így látnák őt a tanyaiak! Ugyancsak megbámulnák! Tanulni kell! Persze! Hogyan pártfogolják mindenféle

az eminenseket, Homályos és olykor kínzó volt mindaz, ami előtte áll, ami az életben vár rá! Nem érzett határozott vágyat, mint a fiúk némelyike; nemis beszélt az iskola után egykor elkövetkezendő dolgokról, mint azok, akik nagyképpen elismételték azt, amit a szülők-től az otthonban hallottak.

Volt úgysis, hogy a könyv a leggyűlöletesebb holmi lett, mert a feje makacskodott, elvesztette frissességét, nem akarta fogni a betű értelmét. Ilyenkor büntetést kapott, de az nem fájt, mintha idegent ért volna .. . Márton más világban járt: hangok szakadtak fel a lelkéből, — ostor csattant, a csordás füttyösen cserdít és kolomp szól a gulya élén, a kút gémje a magasba repül . . . képek hullámoztak fel, széttáruló sík enyhe barnasága a peremen nyargaló hegyekkel, ezüstfűzek csillognak a víz mentén és a távolban nyárfák rozsdálló orma bókol; áll az ég nagy némaságban, titkos jelekkel és fényekkel, ő a patakparton hever és álmok jönnek a szemére, melyek a falu csöndes világába vezetik.

— Rafaéla nővér, — sóhajtotta egy estén a mécesst felgyújtó nővér felé!

Mikor Rafaéla az ágyához jött, sírva temette fejét az ölébe, olyan fájással, melyről nem tudta, miért jött és miért sajog a szívbe.

Egy délután, a tanóra végeztével, Füles titokzatosan félrehívta. Az udvar sarkában üres káposztás-hordók álltak, ezek mögé bújtatta őt Füles három más társával, hogy bemutassa nekik az új játékot. Ez a játék döbbenetesen furcsa volt. Márton egy ideig ellenállt, de aztán mégis csak beleesett a fiatalságnak ebbe a bajába. Szeme alatt fekete gödrök keletkeztek, egész

arca csúnyúlni és teste nyúlni kezdett a különös, beteg és sápasztó télen, mely a fiúkra borúit.

És egy reggel a gyóntatópap észrevette:

—Nem estél bűnbe? — kérdezte a pap.

—De igen! — mondta Márton és meggyónt.

A pap rémeket festett eléje jövőjéről; Márton lelke borzalommal telt meg. Mintha kettéhasadt volna saját énje! És az egyik énje félt — a másiktól.

Az iskolában egy városi gyerekekkel ült egy padban, aki egy bőrkereskedő fia volt, Jozsónak hívták, vékonyajkú szőke melák, egy fejjel nagyobb nála. Kezének tapintása nyirkos volt és a bőre halványsárga.

Jozsó sokat beszélt az üzletről, mely a Főuccában volt, mellette a sarkon egy fűszerkereskedés liszteszsákjai dültek lomhán a falhoz; Márton a sétákról ismerte ezeknek a boltoknak külsejét, de belülről még nem látta őket . . . Olyan rejtélyes valami volt az ilyen bolt . . . Aztán a pénzzel is megismerkedett. A városi fiúk fényes hatosokat zörgettek a zsebükben, melyek vajas zsömlékre, csokoládékra váltódtak fel a pedellus sötét fülkéjében. Berecz Jóska, egy vidéki gazdász fia, egyszer a hónap elsején egy kétkoronással jött. Egy hétig hordta, óvta és mutogatta, aztán két nap alatt elköltötte az egészet; az igaz, hogy barátainak többet juttatott a cukorkából, mint amennyit magának megtartott.

Márton emlékezett: nagyritkán akadt az ő kezébe is egy krajcár, amit szörnyű töprengések után kiadott, reménytelenül elfogadva az édesgyökeret, vagy krumplucukrot, amit a boltos a tenyerébe tolt, amikor egészen másra vágyott, valami csillogóra, mely mindig megmarad, maga sem tudta, mire. De még abban az eszten-

dőben történt valami, vele és a pénzzel. Egy héttel János napja előtt Emerencia nővér ráparancsolt, hogy felköszöntő levelet írjon a Méltóságosnak. Márton egész délután kínlódott a levéllel, estig alig volt pár sora. Mit írjon, hogyan írjon, mit köszönjön? Hiszen a tanyán alig merete a szemét ráemelni a Méltóságosra, félt tőle, örült, ha elkerülhette! Most szólítsa meg, köszöntse fel, s írjon néhány sort magáról is, ahogy Emerencia nővér kívánja.

Másnap délelőtt az iskolában megkereste Tamást, aki most ötödikes volt:

— Várj tizenegykor itt, azalatt megcsinálok neked! — szólt az egykori duktör.

Délután Márton lemásolta Tamás levelét. Emerencia nővér nem firtatta, hogyan lett olyan jó a levél; megfelelt rendeltetésének, különösen azt láthatta a Méltóságos, hogy milyen kitűnő kezekben van Márton.

Egy hét múlva a tisztelendő anya behívatta Mártont a szobájába. Márton szorongva ment a tisztelendő anya szobájába; de a tisztelendő anya barátságos volt:

— A méltóságos úr nagyon megörült levelednek. Pénzt küldött, egy aranyat, ez a tiéd.

Azzal a sárgán fénylő kerek pénzecskére mutatott, amely az asztalon feküdt. Mártonban nagyokat kalapált a szív:

— De a pénzt nem adjuk a kezedbe, — mondta a tisztelendő anya — majd ha kilépsz az árvaházból, a tiéd lesz.

Az egész árvaház Márton köré csődült, hogy híre ment aranyának. Csak egy arany volt az egész, de mintha valami mérhetetlen kincs lett volna! . . .

7.

Nagy ünnepnapokon szokásban volt, hogy a módosabb városi polgárok kikérték gyermekük iskolapajtását az árvaházból. Virágvasárnap az árvaház boltíves látogatószobája tele volt városi fiúkkal, akik szüleikkel, vagy idősebb testvéreikkel jöttek és a szolgálatos nővér egyenként szölongatta a bennlakókat.

Ez a virágvasárnap Mártonnak is meghozta a nagy élményt, a meghívást. Jozsó jött érte, aki padbeli szomszédja volt. Jozsót egy idősebb nővére kísérte, aki képezdébe járt, tanítónőnek készült; egy finom alakú »szőke baba, mint amilyenek a Hollán-leányok voltak. Nellinek hívták a derűs, sugárzón kékszemű lányt és Márton azonnal a szívébe zárta.

Hollánék egy külső uccában laktak, egy földszintes házban. A kisváros sok templomából egy ide is jutott; a templomon túl elhanyagolt és szennyes volt az ucca, felső negyedében éppen az úttest közepén patak bukkant elő földalatti üregéből és kétoldalt kopasz akácok álltak, zúzottak és töröttek, az ucca suhancainak örömére.

Jozsó apja németbe ojtott morva volt, magyarul alig és valami éneklő hangsúllyal beszélt, aminek nyoma még Jozsó beszédén is érzett. Nellike a konyhába vezette a fiúkat, ott volt Hollán mama. Kicsit testes és alacsony asszonyság volt, fehércarcú mint a gyerekei, magyarul beszélt a kis vendég tiszteletére.

Tízórára lekváros kenyeret kaptak a konyhában; odajött akkor Jozsó legidősebb nővére is, egy híres szép lány. Márton nem félt a lányoktól, mert az árvaházban megszokta a nővéreket. Még azt is megszokta

ott, hogyan kell a nőekkel szemben udvariaskodni! Jozsó bátyja, Lajos, a nagydeák is megjött később a sétáról.

Az udvar közepén dróttal elkerített kert volt, egy hatalmas körtefához zöldrefestett parányi filagória támaszkodott. A kert mögött állott a műhely, ahol az öreg Hollán patentje készült, egy terpentines cipőkenőcs. A műhely asztalán illatos fekete krémmel tele-töltött pléhdobozok sorakoztak katonás rendben négyesével. Lajos beleszagoltatott a terpentines bödönökbe, szurkos ládádba, minden pléhbe és masinába, míg az öregúr, aki észrevette ezt, be nem szólt az ablakon:

— Heda, Buben, hinaus mit euch, ihr habt neue Kleider!

Csakugyan, még Márton is új ruhában volt, karácsonykor kapta, kicsit bő, régimódi és a nyaknál elszabott. Jozsónak ez alkalommal még nyakkendője is volt, kékpettyes selyemrongy, a Nelli kezemunkája.

Eljött az ebéd ideje. Mártonnak ez az ebéd nagy megpróbáltatás volt! Mert mindenféle új ízeket kellett az árvaházi egyforma ételek után megismernie. Nyolcan ültek az asztal körül, Márton és Jozsó az asztalvégén ült, ahol Nelli osztott. Annyit adott Mártonnak, hogy az szinte elrémült. Valóságos küzdelmébe került végigenni az ebédet, de úgy érezte, hogy illendőségből nem tehet másként. A hús fűszeres nedve, a tészták édessége annyira új volt, hogy egész forradalmat csináltak a gyomrában. Valósággal megrészegítette ez a virágvasárnapi ebéd: a kacsasült, az áfonyás vadhús, a mártások bősége és a tejszínes rizs. Végigette az egészet hősien, de napok kellettek, az árvaházi ebédek hosszú sora, míg ezek az ízek az ínyéből, a gyom-

rából eltűntek ... De még azután is szokszor emlékezett erre a virágvasárnapi ebédre ... és még ez az emlékezés is nagyszerű volt!

Délután az uccai szobában ültek, ahol a lányok zongoráztak. Nellike, mint valami sápadt szőke angyal, énekelt vékonyka szopránján, a nap halvány aranya játszott megindító szőkeségén, mintha angyalszárnyon szállna a dallal. Márton mintha valami különös illatos fürdőben ült volna nyakig. Egyszerre csak beleesett, benneült ebben a fürdőben — a polgári jólétben. Soha még csak a közelébe sem jutott eddig ilyesminek és most érezte először életében, mi az — családban lenni. Még sohasem volt családban; nemis tudta, hogy mi az! . . . Mindez a sok újság! — az ételek, a társaság, a család . . . olyan szép volt és mégis már szinte elviselhetetlenül jó . . .

De Jozsó csak eltűnt a szalon melletti benyílóban és idősebb nővére slafrokjában jött vissza. Kacsázva járt, a hosszú slafrokot mint uszályt seperte maga után, egy érzelmes Strauss keringőt énekelt, elváltoztatott lányhangon, mintha torkát metélnék.

— Józsi, te mihaszna, veted le azonnal!

De hiába parancsoltak rá a lányok; nem használt. Adtak is néhány püfföt Jozsónak, amiket az visszaadott, mialatt szaladt körben a szalonban és a slafrokban majdnem fölbukott. Mindannyian nevettek; Márton is! Boldog, szabad nevetés volt! Lassan sötétedett; Márton menni készült. De még belédiktáltak egy haboskávét kuglóffal és marasztalták. Csak amikor egészen beesteledett és az uccákon felgyúltak a gázlámpák, engedték útjára Jozsó kíséretében, Hollán mama

csomagjával, hogy napok múlva is eszében tartsa a házat.

Márton most második formájában találkozott a társadalommal; egyik az árvaház volt a nővérekkel és a tisztelendő anyával; másik — a polgári család.

8.

Márton három esztendő telt az árvaházban. Tavasszal mindig jelentkezett valami különös láz, a vére mélységeiből kelt, súlyos zavarokat és nagy nyugtalanságokat jelentett. Az első szökés emléke minden tavasszal visszakísértett, ilyenkor mindig érezte véreben a parancsot — Menni! Menni! Menni!

Márton értelmes fiú volt, de nem különösebben tehetséges. Az iskola nem tudta egész figyelmét lekötni. Munka Tamás már a hetedikben járt, a konviktus világoskék reverendájában, eminens végig. Nem, ilyen vágyai nem voltak Mártonnak, vergődött a pubertás éveiben, magányban, és gyakran egészen sötéten. És csupa nő között élte le ezeket a válságos éveket, akik a felnövekvő fiúktól, hogy bennük a serkedő férfit megéreztek, egyre távolodtak. Nagyon nagy volt Márton lelkében a magányosság és a lélek még a test válságai alatt is szenvedett.

Márton már tizennégyéves volt; erőscsontú, csinos fiú. Immár ő is duktör volt, felelőségek nehezédtek rá! És már csak egy éve volt még hátra a megengedett korhatárig, amikor távozni kellett az árvaházból! Már előretette árnyékát a sok bizonytalanság! Mi lesz azután? Fölmehet-e a konviktusba? Elvergődhet-e ott stipendiumok árnyékában . . .

Júniusban volt, a kerti házba való költözésre készülődtek; a vizsgák hete volt ez! Az egyik délutáni tanórán Rafaéla nővér megszólította Mártont:

—A tisztelendő anya hív! Siess azonnal a szobájába!

—Márton! — mondta a főnöknő — a gondviselés útja sok megpróbáltatást rejt. Az életben vannak bánatok, nagy veszteségek, de megadással kell viselnünk sorsunkat. — A bevezetés után Márton már el volt a rosszra készülve. A tisztelendő anya kövér, fehér kezével fölvetett az asztalról egy levelet: — Levél jött Jánosházáról, szomorú hírral. Atyai jótévőd, Márton, meghalt.

A fiú egy darabig nem értette: kiről is beszél a főnöknő? Kije halt meg? Aztán hirtelen élesen vágott a tudatába: az aranyak küldője, a puszta és a falvak ura halt meg, akinek János napjára mindig levelet írt ... A Méltóságos halt meg!... Zavartan mondta.

— Meghalt!

Nem is fogta föl azonnal és egészen a dolgot. De annyit biztosan érzett, hogy valami nagy változás fog történni most vele. Hiszen az árvaházi ellátást a Méltóságos fizette . . . Mit fog most kezdeni vele az árvaház ... Itt maradhat még egy évig, a korhatárig?...

Most egyszerre maga előtt látta a Méltóságost!... Prémes bundában leszáll a szánról, ragyogóan szép ember; olyan gazdag és olyan hatalmas ... És szól neki ahogyan fájós térddel áll a kerítés mellett a fagyban: „Mi van veled te fiú?“ — Az egész Méltóságosból igazán, elevenen ez van meg benne! Ez az első emberi találkozás, mely az életének is más fordulatot adott.

És ebben a válságos percben, most, mikor élete

megint fordulathoz érkezik és pedig megint a Méltósággal kapcsolatban . . . ugyanaz az erő mozdult meg benne, mint amiket a tavaszi láz szokott benne földobantani! — Menni! — Menni! — Menni! . . . De hová, miért menni? Mindegy csak — menni! Valamit keresni! Menni! . . .

De már megszólal a tisztelendő anya; a levélhez nyúl, mely a nyomtatott fekete szegélyes gyászjelentéssel együtt az asztalon hevert. Geréb úr írta a levelet:

— A méltóságos úr, atyai jóltevőd, Márton, szerencsétlenség áldozata lett; atyai jóltevőd szenvedélyes lovas volt és egy gátugratásnál a nyakát szegte.

Márton szeretne volna elkérni a gyászjelentést, hogy lássa miképpen van lenyomtatva az, hogy apja, a Méltóságos meghalt... De nem mert erről szólni...

— Tizenégy esztendő lettél, Márton, — mondta a tisztelendő anya. — Mi soká nem tarthatunk itt! Atyai jóltevőd olyan hirtelen halt meg, hogy végrendelete se maradt. Konviktusi ellátásra csak az eminenseknek van joguk, te pedig nem vagy eminens. Törőd-nünk kell a jövőddel, Márton! A minap Tischler úrral, a harangöntővel beszéltem; szívesen venne a műhelyébe. Isten előtt is kedves mesterség a harangöntés, nem lehet rossz ember, aki az ő házának harangot csinál. Nem akarsz a Tischler műhelyébe menni? Az idén jobb hely úgysem akadna! Ha akarod, üzenek Tischler úrnak.

Márton azt érezte, — hogy most éppen alkalom lenne elszakadni mindentől és — menni; menni! De bele volt már nőve valami rendbe, lehajtotta fejét és azt mondta:

— Jó lesz úgy, ahogy a tisztelendő anya kívánja.

Vándorutakon.

9.

A harangöntőde a város nyugati végében volt, a marhavásártér közelében. Környékén még ritkán álltak a házak, többnyire fapalánkkal voltak elkerítve a nagy udvarok. Nem messze egy csárda állt, ahová a nyári hónapokban kuglizni jártak a városi urak és módosabb iparosok. Az öntőde hosszú földszintes épület volt, vasrácsos, piszkos műhelyablakkal; az udvarnak kétfelé is volt kapuja, a vásártérre néző oldalon uriasan elkülönítve állt a Tischlerház, egy villaszerű tornácos épület.

Márton augusztus elején került az öntődébe. Ebben az időben Tischlerné valahol messze, a hegyek közt nyaralt; Tischler urat pedig Márton inaskodása első hetében csak a bemutatkozásnál látta.

Az utolsó napon, a búcsúnál, a tisztelendő anya három aranyat nyomott a kezébe.

— Add át Tischler úrnak, hadd őrizze meg számodra! Ne feledd, ez az egyetlen emlék, amely jötevédről rádmaradt!

Szokatlan dolog volt: a tisztelendő anya őrá bízta a pénzt, holott Rafaéla nővér is elkísérte az öntődébe. Délután, a gyors bemutatkozásnál megfélekedtek a pénzről és Márton feltette magában, hogy nem fog szólni az aranyakról. Így aztán nála maradt a pénz, később egy vászonzacskóba varrta és zsinigre kötve a nyakán hordta az inge alatt.

Tischler egy Johann nevű segédre bízta Mártont. Hirtelenszöke és magasra nyúlt német volt, törve beszelt magyarul és pápaszemet hordott, mely mögül

vizenyős kék szemek csudálkoztak a világba. A szája is mintha az örökös ah-októl tárult volna csudálkozóra; értelmes és derék ember volt.

Legelőbb a műhelyek melletti lakószobákba mentek; két kamara nyílt egymásba, kevés volt bennük a világosság és a levegő. Zsuzsa, a ház vén gazdasszonya, utánuk csoszogott és kijelölte Márton hálóhelyet. Bőbeszédűen tisztaságra és rendre intette Mártont, ami furcsán hangzott, mert a délutáni órában a kétes tisztaságú ágynemű még savanyú szagokkal hevert szanaszét az ágyakon.

Az első héten Márton keveset látott a műhelyből. Hajnalban kelt, a segédek éltek az alkalommal, hogy egy inas lakik velük és dolgoztatták a maguk kényelmére. A reggel vízhordással és cipők tisztogatásával telt el; a tanyai élet jutott Márton eszébe, de nem a tanya szabadsága, csak robotja . . . Nehezen esett az engedelmesség a félbenmaradt deáknak. A segédek némelyike éppen iskolái miatt rosszabbul bánt vele, mint a többi inassal, akik városi fiúk voltak és hazajártak aludni.

Márton mindenhez szótlanul alkalmazkodott. Valami álomszerű volt ezekben az első hetekben; talán a túlságos testi fáradtság okozta ezt, mert hirtelen, de végetnemérően szakadt a munka nyakába. Mihelyt dolgozra vonultak a segédek, takarítani kezdett. De alig végezte el a takarítást, végigsepert az udvaron Zsuzsa néni reszketős hangja:

— Marci, hol a fenében csavarogsz? Víz köll a konyhába, nem hallod?

Nossza a kúthoz! Aztán fát aprított, szenet hordani! Zsuzsa néni csakúgy megszalasztotta, mint a se-

gédek. De egyszer a pápaszemes Johann megunta a sok regulázást és asszonyi hajkurászást.

— Az inas a műhelynek van, hagyjon őt bekén!
A Marci a miénk.

Zsuzsa káromkodott, de Tischler úr is Johannák adott igazat és Márton bevonult a műhelybe. A reggeli takarítás után most Márton a műhelybe mehetett. Márton hálával gondolt Johannra, akinek ezt a gyors emelkedést köszönhette. A hajnali ébredések szorongató érzései elhagyták; vidámbb és magabízóbb lett. Kezdett figyelni a munkára, az öntés, a bronzesztergályozás technikájára. Most megint az új dolgok sokasága szakadt rá, akár a tudással való első megismerkedés a gimnázium első esztendejében. Hónapok teltek el, míg meglátta, hogy az egyik munka hogyan megy át a másikba, míg a tapasztalat megtanította a mesterség egyszerű fogásaira.

Agyaggyúrással és súlykolással kezdődött. Öreg napszámosok dagasztották az árpapolyvával megkevert agyagot, hosszú fapadokon hevert ez a sárga pép, amit addig; metéltek és ütögettek kardszerű vasbotokkal, míg könnyen formálni lehetett. A botok tompa zajjal zuhogtak az agyagra, az egész műhely dörgött; izom kellett ide és kitartás! Az öreg napszámosok kiszámított lassúsággal dolgoztak és minden mozdulatukban volt valami gépi; faarccal és némán emelték a pálosokat; derültebb napokon egyhangú dalba fogtak, valami régi katonanótát énekeltek, kopott ütemmel és lendülettel.

Szeptemberben már a formálásnál segíthetett Márton; fürge és ügyes volt. A formálás sok türelmet, gondot és tudást kívánt. A finoman kidolgozott agyag-

pépből miliméterre megformálták a kiöntendő harang alakját; ez volt a „mag“. Tökéletes harang volt ez a „mag“, — agyagból.

A „mag“ formálása alatt gyenge tűz égett a gödrökben, mely lassan szárította az agyagot. A forróságban derékig pőrén dolgoztak a legények, bronzos testtel mozogtak a műhelyben és a domború, izmos mellék nehezen lihegték; fiatal Vulkánok a tűz rőt fénye mellett, megszépülve az égő színtől; a hőségtől, az olajtól és piszoktól megfeketedett arccal, melynek ráncai-ból a forró és lúgos szappanlé sem tudta kimarni a munka fekete stigmáit. Szépek és erősek voltak így dolog közben és az egész műhely zengett a munka forró ütemétől.

A formálásnál a segédek áhítattal, egy pogány áldozás szertartásos mozdulataival végezték dolgukat; kevés szó esett, csak a pipák szortyogtak, a formáló korong nyekergett és verejték nehéz szaga úszott a felhevített levegőben.

Mikor egy ilyen „mag“ elkészült, megszírozott belső lapját finom hamúréteggel vonták be. Azután egy viasz, gyanta és terpentintől kevert pépből kiöntötték a harangra kerülő betűket és díszítést, mely többnyire összefonódó szőlőlevelekből állt; az egész dekorációt és a harang feliratát óvatosan rátapasztották a mag külső részére. Vékony viaszkréteg került ezután rá, majd a magnak úgy külső, mint belső részét vastag, de puha agyagréteggel burkolták. „Mantlinak“ hívták ezeket a burkokat, a külsőt kiszáradása után csigákkal el lehetett távolítani; közben a meleg megolvasztotta a közbeszorult viaszkréteget és a mantli belső felére tisztán rányomódott. a harang alakja,

Tischler úr munkája következett ezután; a negatívon kijavítani a hibákat, korrigálni a feliratot, ha talán hiba lett, volna benne.

„Hört der Gesell die Vesper schlagen,
Muss sich der Meister noch immer plagen!“

hallotta Márton ilyenkor gazdáját, aki a késő esti órában még a műhelyben matatott.

Túlcsigázott idegekkel folyt a munka, Mártonnak kellett kézhez adni a szerszámokat és ha az egyik segéd nem kapta idejében kézhez, amit kért, láрма és szitok hangzott.

— Száz harangöntő, kilencvenkilenc bolond! — dohogta a vörös Johann.

A pokolba kívánta mesterségét, ha egy-egy mantli alatt megrepedt a mag és újra előlről kellett belefogni a pepecselő munkába.

De ilyesmi ritkán történt; a magot is simán le tudták venni a belső mantliról s ha most összeállították a két mantlit, a köztük lévő úr hajszálynira megadta a kiöntendő harang formáját. A gödrökben néha öt-hat ilyen forma várt öntésre.

Hajnali háromkor kezdődött a munka; a gépházban és a kohó alatt egész éjszaka fűtöttek; láng és szikra szállt az öntöde kéményeiből. Az olvadó réz és angol ón vakító fényességgel keverődött és az egész kemence oly pokoli forróságot árasztott, hogy pattogva repedt véresre az edzetlen fiatal bőr. Márton sziszegett a kintől. Az első hetekben messzire került a kemencét és óvatosan mozgott a tűz körül, de még így is gyakran megsütötte a bőrét.

Az öntést Tischler úr vezette. A vörös Johann hosszú acélrúddal közeledett a kemence felé, nedves

rongyokba bugyolált karral; a többiek is vízbe áztatott rongyokkal kötötték át jobb karjukat. Amint az ajtó felcsapódott, az olvadt érc sísteregve zuhant a csatornába, oly hőséggel és fényességgel, mely véresre égette a szemeket.

Amint a földdel jól betakart és ledorongolt gödör egyikében megtelt a mantlik közti úr, hamar elzárták az odavezető csatornát és most a következő gödör felé úszott az érc. Pillanatig sem lehetett vesztegelni; nem volt ebédidő, nem volt pihenő, egész patakjai hulltak a verejteknek és az inasok sebten hordták a friss vizet a vödörökben és áztatták a rongyokat, melyek forrón gőzölögtek, amikor azokat a segédek leszakították karjukról.

Délután volt, mire az öntés munkája befejeződött. Tischler úr sörért szalasztotta az inasokat, a legények kicsit lemosták magukról a munka verejtekét, az igazi mosakodás estére maradt. Előbb bőven meg kellett locsolni a kiégett torkokat.

Ilyenkor Tischler úr az első poharat az öntés sikerére ürítette, a segédek kocintottak vele és gyorsan nyelték az üdítő söröket; Zsuzsa néni már hozta a kolbászos áldomást és a kamra előtti asztalon a másik lány bőséges estebédhez terített.

A „Feierabend“ derűjével ültek a segédek az udvar gerendarakásán; mindenesetre sajtó izmokkal és ertyedt idegekkel, mert erős próba volt valamennyiüknek a nap, Tischlertől kezdve a legutolsó inasig, Mártonig. Csodás színjátéknak tűnt Mártonnak az egész öntés. Tetszett neki ez a dolog; megragadta. És még egy pohár sör is jutott neki, kiszáradt torka mohón nyelte el a friss keserű italt. Szinte elbódult tőle, oly

hirtelen öntötte magába. Az öregsegéd már a harmadik üvegnél tartott és Johannt traktálta szóval:

— A főnök nagyszerűen érti a dolgát. Tisztán öntünk, nem sok marad a keverékből. Az öreg pontosan számol és a sablonjai jók.

Mártont mindez büszkeséggel töltötte el. Még nem értette mesterségét, mely olyan impozánsan nyilatkozott meg előtte; fogalma sem volt az öntés menetéről, a keverés mibenlétéről, de már kedvelte az öntődét és embereit.

Tischler a házba ment; ilyenkor alkonyat felé már erősen érezte csontjai csúzos szagatását, különösen nehéz munkanapok után. A legények szabadabban mozogtak, mihelyst magukra maradtak. A vacsora után megindult a tréfálgozás, többnyire az inasok rovására. Csak az öregsegéd nem vette ki részét ebből a mulatságból; pipázva ült a kerítés alatt, egy vén diófa árnyékában, melyről néha éretten vált le zöld burkából a gyümölcs és koppanva hullott lába elé.

Mikor Márton a közelébe jött, rekedtes hangján rászólt:

— Te is jobban jártál volna, ha más mesterséget választanék ki számodra.

Márton elhűlve nézett a segédre. Miért hibáztatja? Miért választottak volna rossz mesterséget a számára? Ellenkezni akart. Nem, neki a mesterség miatt nincs oka a panaszra, nagyon megvan ebben a tekintetben elégedve és sohasem kívánna magának szebb mesterséget. De mégis! Miért ütötte most bele az öregsegéd ezt a fulánkot? Miért mondja az öregsegéd éppen ma ezt, alig hogy megsejtette a harangöntés varázsát?

Annyi levertség csapott feléje a segéd hangjából.

Hányadán is álljon hát evvel a mesterséggel? Hányadán az életével?

A segéd is észrevette, hogy bajt csinált, kibékítően mondta:

— No, hiszen szép; nem tagadom. De a szép mellett ott vannak a nagy bajok. Maholnap negyven éves leszek és kicsoda vagyok? Öregsegéd, vagy ha úgy tetszik: üzemvezető. Néhány embernek Tomecsek úr. És így lesz tíz év múlva és később, ha egészen deres lesz a fejem. Ha lakatosnak maradtam volna, régen műhelyem lehetne, talán házam is, nem kell arra sok pénz. Majd egyszer megérted, Márton, hogy a harangöntés nem jövő, az csak gazdag embernek való. Olyannak, mint Tischler úr. Ez a műhely is vagy háromszáz esztendő, apáról fiúra száll. És így van másutt is. Majd meglátod, ha vándorútra mégy. A harangöntő segéd haláláig szolgál marad. Hát csak ezért mondtam: az ember maga alatt vágja a fát. Csak dolgozik, csak töri magát; nem mondom, hogy nem teszi kedvvel! Hiszen a hetibér itt elég rendes, a koszt is elég jó, megbecsülnek, de jövő, az nincsen, fiam!

10.

Márton megtelt sejtelmekkel; nyugtalanítók voltak ezek a sejtelmek. Megint valami új elé került; egy új fogalom fészkelte magát a tudatába: a jövő! Semmi sincs hiába, minden nap előbbre vezet valami teljesezés felé, ami ebbe a homályos szóba foglalható: jövő! Mi lesz vele? Segéd lesz, mint a veres Johann vagy a sebforradásos arcú Damovszky, akik szidják az életet és keveslik a hetibért?

A nyakához kapott, az ingén át megtapogatta elfejtett aranyait. . . Egyszerre oly végtelenül sivárnak és végzetesen üresnek érezte maga körül az egész házat és iszonyatos világossággal eszmélt először arra, hogy egyedül áll ebben a világban, nincs senkije, az az ember, aki titokzatos apja volt, akinek egyszer csak eszébe jutott törödni vele — meghalt! Mi lesz így belőle? Ki törődik itt vele? Mindenki a maga dolgai után jár és előre tör, hogy boldoguljon, mindenki arra a bizonyos jövőre gondol. . . Igaz: — ágya van, rendes étele! Emlékezett, a tanyán százszor rosszabb sora volt, ki törődött ott vele? És teljesen tanulatlan is volt! De ott mintha mégis tartozott volna valakihez! Kihez? Nem tudja? Talán egyszerűen az élethez, mely körülötte volt! Ott nem volt benne ez a megmagyarázhatatlan hiányérzés és nyugtalanság.

Hovatovább tisztán kezdett látni, hogy magára van utalva és dolgoznia kell, sokat és szünetlenül dolgozni, ha valamit el akar érni! Legalább is annyit, mint a veres Johann! összeszedte, fölkontározta akaratát; lassanként elmaradtak tőle félszeg mozdulatai, csak a járásában maradt még riadtság és a szeme kutatott félénk tűnődéssel.

Ebben az időben sokszor voltak nyugtalanító álmai, kezdett férfi lenni. Ezen az őszön a tizenötödik évébe lépett, finom pehely serkedt az ajka fellett, a hangja érdes csengésű lett. A segédek egyre kamaszkorára céloztak, arcát ilyenkor láng öntötte el és szégyenkezve menekült.

A pápaszemes Johann egyszer oktatóan rászólt:

— Ne hagyd magad, Márton! Ha ők tudnák, mit

jelent tisztának lenni! Ne is menj a közelükbe, betegek és csak disznólkodni tudnak.

Damovszkyra, az új segédre értette ezt, aki nemrég lépett munkába. Valami nemibaja volt, azt kúrál-gatta a többiek előtt és úgy beszélt a szerelmi dolgokról, mint valami moslékról.

Az esti pihenőkön iegtöbbnyire nőkről és a szerelmi dolgokról folyt a szó, ez hozta őket közelebb; trágár szavakkal teregették ki kalandjaikat és ez olyan megszokott volt, mint a kenyér, amit vacsora után majszoltak.

Néha összekaptak izmaikat kioróbálni és a kamrák priccsei recsegve szakadtak össze a súlyos férfitestek alatt. Elfáradva a birkózásban, a lányokra terelődött a beszéd, akik egy szűk utcában, egy örökké zárt zsugáterű házban laktak. A hús kívánalmi féktelen erővel lobogtak ezekben az izzó ércel, pörölyel, revolverpaddal, kohóval és mázsás súlyokkal dolgozó férfitestekben, melyek szombatoként mohón kerestek olcsó kielégülést.

Mártont mindenfelől körülcsapkodta ez a nyers himindulat; szinte megsédült és megmámorosodott ettől a körülötte lobogó forróságtól. Tizenötöszendős volt, lábaiba néha remegés szállt és a vére széles hullámmokkal tódult a szíve felé.

Johann egyszer méla hangulattal, mondta:

— Már ilyen az ember, Márton. Ezen nem segíthet semmi! Egyszer te is túl leszel rajta. Nem olyan nagy eset. De van úgy, hogy az ember utálja, hogy teste van. És mégis, ez minden: — asszonyt bírni! Nem érted?

Johannák igaza volt, — Márton még nem értette

egészen. De ez az ősz még sok más zavarral is járt, ami Tischlerné hazatéréseivel volt kapcsolatban.

Az öntést követő reggelen későn ébredtek. A munka nem sürgetett. A harangok lassan hűltek gödreikben, öt darab, köztük egy húsz mázsás, melyet külön tervezett díszítéssel és latin felírással remekbe öntöttek. Dél felé hozzáfogtak a kiásáshoz. Alig lazult valamelyest a dorongolt föld, az égett érc kénes kigőzőlőgé, tűrhetetlen büze, mely előbb csak gyengén volt érezhető, főbe kólintotta Mártont. Belefájdult a feje, a gyomra émelygett és hányásinger fogta el. Damovszky, az új segéd, nagyokat nevetett rajta.

Délután Tischler úr befogott a hintóba és az állomásra hajtattott; nemsokára visszatért feleségével. Márton még aznap este látta. Fát hozott a konyhába és Tischlerné az ebédlőbe vezető ajtóban állt. Porcellánarcú, törekeny termetű asszony voít; violaszín szemét mély gyűrűk árnyékolták.

Zsuzsa néni bemutatta Mártont:

— Az új inasunk, árvaházi fiú. Na, Mártonka, csókolj kezet a nagyságos asszonynak!

Márton elpirulva közeledett Tischlerné felé. Kezet akart csókolni, de az asszony elvonta karját.

Violaszín szemével elnézett Márton felett és fátyolos hangon megszólalt:

— Az új fiú?...

Közönyösen kérdezte ezt, éppen hogy mondjon valamit; álomszerű idegenség áradt a lényegéből és a szeme mintha mindig valami semmibe veszett volna.

Nem mondott többet és mire Márton újra feltekintett, eltűnt az ajtó mögött.

Márton zavartan nézett utána. Milyen törekeny ez

az asszony! Milyen erősek, darabosak hozzájuképest az öntöde többi emberei! És a hangja, — milyen halk! Beteg talán? A hegyek közül jött haza ... Őt is szolgálni kell majd, mint Tischler urat és a segédeket? Zsuzsa szólt rá:

— Ne bámulj úgy, hiszen megijesztetted a nagyságát. Szegényke, félénk!

Márton kikullogott. Megijesztette volna Tischlernét? Ugyan! Zsuzsa néni rémeket lát.

Másnap vasárnap volt. A segédek későn keltek s délelőttig tartott a takarítás. Márton délután szabad volt. Arra gondolt, hogy ellátogat a Hollán házba. A nyár folyamán többször látta Jozsót, aki mindannyiszor magához invitálta. De mire elkészült holmijának tisztogatásával, bealkonyodott, fáradt is lett és nem volt többé kedve elmenni.

A kerítés melletti padra ült, az öregsegéd szokott pihenőhelyére, aki most a városban volt és hajnal előtt aligha vetődik haza. A kertben valaki járkált, Márton belesett a lécek közt.

— Halló fiú, jöjjön kicsit a kertbe! — hallotta Tischlerné hangját.

Besietett a kertbe és megállt az asszony előtt. Elpirult a gondolatra, hogy Tischlerné magázza. Ez az asszony általában zavarba hozta.

— Holnap leverjük a fáról a diókat! — mondta Tischlerné. — Tud fára mászni?

— Hogyne tudnék! Igen . .. kérem . .. hiszen falun születtem!

Mártonnak az volt az érzése, hogy Tischlerné megingt elnéz felette. Olyan rossz volt így állni, míg az ember fölött elnéznek. Egyik pirulásból a másikba

esett; aztán az asszony violaszín szemévei találkozott a tekintete:

—Hogy hívják magát? — kérdezte Tischlerné.

—Mártonnak, — mondta a fiú és megint meghatotta, hogy Tischlerné tovább magázza; gyorsan hozzátette: — Bálint Márton!

Az asszony finoman mosolygott, könnyű fejbólintással jelezte, hogy érti a zavart.

Egy fonnyadt virágágy körül álltak, a kerítés alján meg vörösen virított néhány kaktusz, elvirágzott és poroslevelű leanderek sorakoztak zöldrefestett vödörökben és valami halk avarillat érzett már a leszálló estben. A csárda felől átszűrődött a cigányzene, közben recsegett a kuglizó palánkja, valamerről kirándulók éneke hangzott.

— Nem megy át kicsit ilyenkor vasárnap a csárdába? — kérdezte az asszony. De aztán mintha homályosan emlékezett volna arra, hogy Zsuzsa árvaházi fiúnak mondta. Azok bizonyosan mások!

Zavarban volt! Különös: mennyire el tudott menni mindazok mellett, akik egy házban éltek vele! A műhely valamennyi embere, a segédek és inasok mellett, — egyre sem emlékezik. És most megjelent ez az idegen árvaházi fiú és vele valahogyan megváltozott az egész ház arca. Mitől van ez?

Nézte a fiú nyúlánk alakját, pirosan szétnyíló friss száját, barna meleg szemét, egész arcát, melyet a vér hamva sötétített; nézte karját, testét, a tarkóra hulló haját. Egyszerre csak könny serkedt a szeméből, a kezevei a levegőbe kapott, összeszorított ajka mögül kis hang buggyant elő, fojtottan, mint valami madársikoly. Zsebkendőjét arcához nyomta és besietett a házba.

Márton megrémülve nézte a menekülő asszonyt. Jói látta, hogy sír; de miért? Ő bántotta volna? Szóval nem sérthette, hiszen alig mondott mást, mint a nevéét. Igaza volt Zsuzsának, tegnap is bizonytalán ő ijesztett rá úrnőjére. De mivel? Olyan különös ez a Tischlerné!

Másnap Tischlerné jókedvű volt, a szeme csillogott és többször nevetett, halvány ajka mögött apró gyöngyfogak villogtak. Semmisem emlékeztetett arra, hogy tegnap sírva futott be a házba. Világos selyemruhában volt, nagyszárnyú színes pillangók libegtek a selymen és ő maga is könnyed volt és légies.

Márton a fa koronájában ült és hosszú rúddal verdeste a diókat.

Néha felszólalt az asszony:

—Jaj, ne menjen olyan magasra, leszédül.

—Dehogyan szédülök!

—Jaj, Mártonka, vigyázzon, gyengék az ágak, letörnek maga alatt. Le fog esni!

Mikor Márton leszállt a fáról, Tischlerné telerkatta a zsebeit dióval:

— Na, Mártonka, ez a magáé!

Ősz elején volt; Tischlerné egy napon bejött a szobák szobáiba és szólt Mártonnak; hogy nyissa ki a ládáját. Megnézett mindent, ami a ládában volt, aztán a Zsuzsát hívatta.

— A fiúnak alig van téli fehéreneműje, miért nem szóltál, Zsuzsa?

Zsuzsa nem tudta, mit mondjon. Eddig nem igen volt szokásban az inasok ruhájával és fehéreneműivel törődni. És éppen ő törődjék? Elvégre elég, ha napesztig robotol a tűzhely mellett.

— Ami a munkához kell, megkapják; a többi az ő dolguk! — mondta Zsuzsa.

— Nem úgy van; — intette le Tischlerné. — A segédek bért kapnak, abból megvehetik, ami kell nekik. A többi inasról sincs szó; valamennyi tartozik valahová, otthon él a családban. De Mártonnak nincs senkije! Az árvaházból jött!

Márton valóságos kínokat állt ki, mialatt a négy kéz ott tapogatott a holmijában, rákvörösen nézte, hogyan számolják az ingeit, harisnyáit.

A rongyos holmi mindenesetre takarosán fekszik a ládában.

— Ez az árvaházi nevelés! — mondta Tischlerné. Megunta ezt a dolgot, nemis volt gusztusa hozzá; a helyiség nem volt valami barátságos. Lecsapta a láda fedelét és sietve elment anélkül, hogy egy szót szőtt volna.

Másnap nagy szatyorral állított be Zsuzsa a kamrába. Márton ezentúl napról-napra érezhette Tischlerné gondoskodását. Törődött vele valaki, mint régebben az árvaházban. Ez a törődés azonban meglepően új volt; nem is történt pontos időközökben, mint az árvaházban. Tischlerné gondoskodása egyenesen az ő személyének szólt és a hála olyan melegen fakadt ki Mártonból, ahogyan még sohasem érezte. Olykor a Hollán házra emlékezett és Hollán mama kövérkés alakja jelent meg előtte, amint a konyhában lekvárt ken a fiúk kenyerére, vagy kis munkaasztala fölé görnyedve harisnyáikat javítgatja. Tischlerné többször üzent érte, mikor a városba ment bevásárolni:

— Jöjjön velem Mártonka, majd segít nekem! — és magával vitte.

Tischlerné ilyenkor mindenről kikérdezte, ami eddigi életére vonatkozott. Ismerte már Jánosházát, ismerte az árvaházi életet, a kedves nővéreket és barátait, Munka Tamást, a duktort, aki idén maturál és pap lesz és Fülest, aki egy divatárúházban inaskodik.

Karácsony előtt Tischlerné bevitte Mártont egy posztókereskedésbe. Egy kék ünneplő ruhára való szövetet vett neki az asszony.

Először történt meg Mártonnal, hogy a szeme látára vásároltak valamit az ő részére. Karácsonyra elkészült az új ruha; az első olyan ruha volt Márton testén, amit egyenesen őrá szabtak. Márton mostanában folyton Tischlernéről álmodott.

A segítők sokat beszéltek az asszony új hóbortjáról. Mert hóbortosnak tartották a gyerektelen asszonyt, aki negyven éve dacára, filigrán alakjával oly lányosnak tűnt, mint valami fogadalmas nővér, aki a „prepákat“, a tanítóképzőbeli lányokat kíséri a sétákon. De azért semmi illetlent sem mondtak róla. Mert volt valami Tischlernén, ami megkülömböztette más halandó teremtestől. Valami kimondhatatlan lengett az asszonyról.

Mártont egy ideig csúfolták; az asszony helyett ő volt a céltábla, de aztán ez is abbamaradt; megszokták. A munka magábanyelte, magába temette ezt a rendkívüli dolgot.

Az új esztendő első hetében Tischlerné háziorvosa tanácsára megint a hegyvidékre utazott. De úgy látzott, hogy határozott utasításokkal látta el Zsuzsát, mert Márton ezentúl sem szenvedett hiányt.

Az öntöde teljes üzemben volt, olykor vándor-

úton lévő segéd állt meg a műhely ajtajában; kalapját megemelve szólott:

— Vándorló segéd vagyok; — és türelmesen várta a fogadj Istent!

Tomecsek, az öregsegéd, ilyenkor otthagyta esztergapadját és a vándorhoz lépett. Bemutatkoztak és kezet ráztak. Szertartásos mozdulatokkal történt ez, szigorúan betartva az évszázados hagyomány formáit. Szertartásosan a főnök elé vezette a jövevényt, akivel Tischler úr is kezet rázott és az irodában szorgalmasan lapozni kezdett a vándor munkakönyvében. Mert Tischler úr alaposan megválogatta segédeit. De - a vándor még abban az esetben is a ház vendége maradt, ha a létszám teljes volt. A kamrákban mindig akadt egy felesleges ágy; esténként összeültek a segédek és egy pohár bor mellett megbeszélték a különböző műhelyekben szerzett tapasztalatokat.

Megtörtént, hogy falusi deputáció járt az öntödében. Az irodában hosszasan tanácskoztak a harangrendelésről, aztán kivonultak az udvarra. Ott súlyos acélállványon különböző nagyságú harangok lógtak. A főnök a hármas hangzatról beszélt és a különböző harangok zenei összhangzását magyarázta, egy segéd pedig meglendítette a harangot.

Márton egy teljes esztendő óta élt már a Tischler házban, amikor egy harangszentelésen is részt vehetett.

A falusiak már előző nap beállították az udvarba a szekereket; a délután folyamán a segédek csigákkal rájuk emelték a harangokat, hajnalban nagyszarvú ökröket fogtak a szekerek elé és a borostyánnal, zöld gallyal és mezei virággal feldíszített menet lassan kifordult a kapun.

Az öntöde emberei külön szekéren utaztak; Tischler úr hintaja is beért a faluba, mire a harangoknak a toronyba való húzásához fogtak. Csiga-szerkezettel húzták a harangokat a magasba, egy legény is velük szállt a toronyba. Ünneplőruhában állt a nép a torony alatt és a magasba nézett. Vasárnap volt; a falu felett végig kongott az új harangok szava. A fiatalok kurjantottak és bokrétás kalapok repültek a magasban zengő s harangok felé.

Beszédek hangzottak el; a misét pedig egy városi kanonok celebrálta sok pap segédletével; a felvirágozott templom zsúfolásig megtelt a környékről jött zarándokokkal.

Dús lakoma várt a segédekre; Tischler úr a földesúrnál vacsorázott és hajnalig tartott a népmulatság cécoja; az ivás, a tánc. Kimerülten és kótya fejfel kerültek szekérré az öntöde emberei.

II.

Inaskodása harmadik esztendejében Tischler, a főnök, nagyobb gondot kezdett fordítani Mártonra. Többször megtörtént, hogy a lábkohó vagy az agyagsúlykolás mellől finomabb munkához parancsolta; később egyenesen Tomecsek keze alá bízta. Az öregsegéd sejtette, hogy mesterének valami terve van a fiúval, talán ipariskolába adja és tovább képezteti.

— Bizza rá azt a munkát, amihez kedve van! — szók egyszer Tischler az üzemvezetőhöz. — Az ilyen fiatal ember ritkán tudja, mit tartson magáról, ügyeljen arra is, hogy néha megtudja a maga és a segédek véleményét a munkájáról.

Egyszer az irodába hívatta a mester Mártont. Nem volt határozott utasítása, vagy parancsa. Különösebb kérdéseket sem intézett hozzá és Mártont zavarba hozta főnöke magatartása. Tischler úr azután eléje rakta a szekrényében gondosan elzárt sablonokat és az öntöde belső szervezetéről beszélt, a fémek tulajdonságairól és keverésükről. Máskor egy szakkönyvvel is megajándékozta; legközelebb aztán valósággal kihallgatta, hogy mi maradt a fejében; látni akarta, hogy mi érdekelte és mihez volna kedve.

— A praxis még nem minden; — magyarázta ilyenkor. — A jó harangöntőnek tanulnia kell. A vándorút sem elég, iskolák és könyvek kellenek.

Aztán minden átmenet nélkül beszélni kezdett németországi vándorútról és az apjáról, akinek keze alatt tanulta a mesterséget.

Mind sűrűbbek lettek ezek az irodai beszélgetések és Tischler úr örült, mikor meglátta, hogy Mártonban jó anyagra talált. Valósággal tanítani kezdte. Felesége előtt is többször szóba hozta Márton haladását. Tischlerné örült ennek.

A Tischler család külföldről eredt; évszázadokkal ezelőtt polgárjogot nyert a városban; de mégsem tudtak teljesen gyökeret verni. Valami nosztalgia mindig visszahúzta őket a régi hazába; és ez az érzés nemzedékről-nemzedékre szállt bennük, mint maga a mesterség is! Konzervatívok voltak; de ez együtt járt a mesterséggel, melyhez józanság és vallásosság tartozott.

Az öntöde harangjainak messze földön híre volt. Tischler úr büszke is volt harangjaira. Órákig el tudta számlálni, hol zengenek a tornyokban az ő harangjai; büszke volt csengésükre és formai tökélyükre.

A harmadik esztendőben Tischlerné sokalni kezdte a fizikai munkát, amit Mártonnal végeztek. Könnyítésekkel és kiváltságokat kért, de Tischler kinevette. A műhely benső dolgaiba nem engedte beleavatkozni az asszonyt.

— Csak hadd törje magát a fiú, hadd vergődjék, mint a többi inas! Csak így tanulja megbecsülni a mesterségét. Nekem sem volt külön életem. Az apám csakúgy megdolgoztatott, mint a többit. Az egészségemnek csöppet sem ártott. Egy-két év múlva elvállik, érdemes-e Márton jövőjével tovább törödni. Eddig minden jel azt mutatja, hogy igen; de ki tudja, milyen ösztönök szunnyadnak benne? Az ember nem ismeri a szüleit? Miféle ember lehetett az apja? Ki tudja, mi lakozik a fiúban és nem nevelem-e hiába? A többi inasom jellemére következtetni tudok a szüleik után; Mártonnál ez nincs így. A fiú bizonyos mértékig rejtély, így van!

A poigárember félelme élt a mesterben, az ismeretlenről való idegenkedés. Márton az árvaházi életével és ismeretlen gyerekeivel, ismeretlen nemzõivel idegen test volt a műhely szervezetében, melyet asszimilálni kellett! Hónapok teltek el, míg Tischler úr közönyét érdeklõdés váltotta fel és újabb hónapok kellettek, amíg ezt az érdeklõdést szeretetté fokozta.

—Az asszonynak mániája ez a kakukfi; — mondta egyszer Damovszky, akinek visszatetszett Tischlerné gyámkodása. — Elnevelik Mártont, sose lesz belõle rendes segéd.

—Attól ne fájjon a feje!— intette le az üzemvezetõ. — Eddig még nem került ki az öntõdébõl olyan segéd, aki szégyent hozott volna ránk.

Márton szívvel-lélekkel a műhelynek élt; rajongással csüngött mesterén, aki lépésről-lépésre avatta be a mesterség bonyolult titkaiba. A szerszámok szinte belenőttek a kezébe, már a forgó koronghoz is tétovázás nélkül nyúlt és az esztergepad gépecskéit megszo-kottan kezelte. A munkaidő terhes és hosszú volt; de megtanult erejével gazdaságosan bánni. Megizmosodott, megnőtt és ünnepnapok előtt megborotválkozott és megint olyan hamvas volt az arca, mint régen. Tele volt bizalommal, nem volt gondja és érezte, hogy helyzete sokban kiváltságos. Mindaz, ami most környezte, oly természetessé lett; régi életének ízei elfakultak; nem csüngött semmin, ami a multat hívta volna vissza benne. Róla való emlékei lassan eltompultak benne; túlment, túlnőtt rajtuk és minden idegével belekapcsolódott a mába, az öntöde életébe. És már régen nem érezte magában azt a féktelen parancsot sem, mely néha minden idegét hatalmába kerítette és úgy szólt benne: — Menni! Menni! Menni! . . .

— Hogy van Mártonka? — kérdezte Tischlerné, mikor egyszer megint hazajött a hegyek közül és Mártont behívatta.

Azután valóságos beszámolót kért a fiútól. El kellett mondania, hogy teltek napjai és Tischlerné olyan beható érdeklődéssel követte mindazt, amit Márton mondott, hogy Márton valósággal elszégyelte magát ennyi figyelem és szeretet miatt.

Tischlerné szemében violaszinű fény csapott föl; odament az egyik asztalhoz; nagy fénykép-album fe-küdt az asztalon; felnyitotta.

Az egész oldalt betöltötte ott egy fénykép, mely öt éves, szőke fiúcskát ábrázolt:

— Olyan volt mint maga; úgy hasonlított magára! — mondta Tischlerné.

Márton most kezdett megérteni sok mindent. Az asszony különös viselkedése egyszerre megvilágosodott előtte.

Az asszony réveteg keze, mint valami álomban, egyszerre csak fölmozdult Márton fejére. Az asszony simogatni kezdte Márton fejét; ujjai finoman az arcára csúsztak. Márton majdnem elsülyedt édes rémületében. Olyan ijesztő volt ez!

És akkor az asszony csak magához vonta Márton nyakát; egészen a keblére ölelte a fiút; fejét és arcát csókolta. Olyan rugalmas, meleg, illatos és csodálatos volt az asszony teste.

— Petiké! — mondta az asszony — Petiké! — és dédelgette Mártont.

A fiú pedig azt érezte, hogy ez kimondhatatlan és szörnyű; hogy olyan érzések mozdulnak meg benne, mint amilyenekről a segédek esti pihenőkön csúnya tréfák közt beszélnek. Már egészen elszédült; forró volt a feje, a teste és nem tudott gondolkodni. Még sohasem történt vele ilyen. A selyem olyan sikos volt Tischlernén; ez is olyan borzalmasan új és jó volt.

— Hat éves volt, mikor eltemettük! — mondta Tischlerné és elkezdett sírni.

Eleresztette Mártont; kis batiszt zsebkendőjét tépte és tehetetlenül megint csak kiment a szobából.

Künn este volt és a műhely csendbe dermedt az estben. Fehér felhők álltak a fátyolos égen. Bizonytalanság terjengett minden felett és az avar szaga úszott a levegőben. Márton kiment a mezőkre.

Az avaros úton túl rétek illatos szénája feküdt és

a közelben, a papsajtós fűben két ványadt gebe legelt elmosódva. Cigányok táboroztak a patakparton. Egy lányt látott Márton az úton. Csak ment előre az úton. A lány nem mozdult. Mikor odaért, a lány az arcába nézett és hangosan fölnevetett.

Semmit sem szólt a lány; csak amint Márton továbbment, velement. Vad szag csapott föl a lány vállából, hajából.

Márton nem mondta a lánynak, hogy jöjjön; azt se, hogy ne jöjjön.

—Szép fiatal úr! — mondta a lány.

—Na? — mondta Márton.

—Az erdőbe megy, szép fiatal úr?

—Csak úgy megyek!

Nem messze onnan komoran állt a homályos estben az erdő. Egy mély úton kellett az erdőbe menni. A mély útnál a lány belekapaszzkodott Mártonba.

—Cigánylány, jó leány!

—Maradhass! — mondta Márton és lerázta magáról a lányt.

—A haranggyárból jön a szép fiatal ember?

—Onnan.

—Akkor van sok koronája.

—Ki tudja.

Bementek az erdőbe. Már egymásbafolyt és elvesztett az erdő bensejében minden.

Az este mintha fölszívta volna az egész erdőt.

12.

Minden megváltozott attól, hogy együttvolt az erdőben avval a lánnyal. Semmi, ami eddig vele a világon történt, nem okozott benne ilyen nagy változást.

Hogyha kiábrándító és elszomorító is volt, ami történt, jó és felejthetetlen is volt. És mindennek, ami a világon volt, valahogyan tisztább lett az értelme. A dolgok mögött valami mély célt lehetett sejteni, ha nemis lehetett tudni, hogy mi az a cél. . . A testét mintha megverték, de egyben föl is magasztalták volna. Csak ne kellett volna arra gondolni, hogy az egész fordulat valahogyan avval a jelenettel függött össze, amikor Tischlerné a fejét magához húzta és az arcát csókolta. Hogyha a vad lány piszkos ruhái jutottak eszébe, mindig gondolatai közé keveredett a főnök feleségének síkos selyme, ami mögött el vénen érezni a formákat és a húst, mintha semmi sem takarná be azokat. Csak ne kellene többet az asszonnyal találkoznia! . . .

Reggel a műhelyben úgy kezdődött a munka, mint máskor és senkisémet vett észre semmit. Ez jó volt!

És napokig nem történt semmi. Nem akart kimeni többé arrafelé a mezőre; de mégis kiment egyszer, mert nem tudott ellenállni. Este, mikor sötétedett, ment ki arra. Az őszi szagok az arcába csaptak, a homályban a füstös ponyvasátor körvonalait kutatta a patak mellett az estben; kereste a réten a szekerek formáit, de a patak mellett a mezőn, nem tanyázott senki. Előbb szomorúság fogta el; de a szabad levegő, ia természet ereje fiatal testébe ment; a napi munkában elfáradt test megtelt nyugalmassággal. Fiatalsága, egészsége kifeszítették izmait, csontjait, lelkét. . . Volt benne valami vágy, kívánczóság a rendre, a testi tisztaságra. Ment az estben; de egy másik útra tért; nem arra, amelyiken az erdőbe mentek azon az este. Rafaéla nővér, a Hollán lány jutottak eszébe. De a friss esti lehetőség ezeket is, mindent, ami a nőkre, az asszonyi testre

vonatkozott, kifújta belőle Fiatalsága nagy életérzéssel töltötte el; ereje, egészsége kigömbölyítették benne az életet... Ment az est könnyű leheletében; mint kifeszített vitorla akart menni az élet szelében ... még minden előtte volt, a láthatatlan idő tengerében. Tizenhét éves volt.

Ezen az őszön eljött a segéddé avatás ideje. Megtörtént! Az est hol végződött volna másutt, mint a kocsmában. Inni kellett; Márton nem akart inni. Legalább is nagyon keveset. A segédek sokat ittak. Úgy látszott, hogy nincs is számukra más öröm ezen a világon, mint inni, asszonynál lenni; és arról, amit az asszonynál megéltek, csúnya szavakkal beszélni. Mintha valami szerencsétlen körülmény arra kényszerítette volna őket, hogy minél mocskosabbá, silányabbá fertőzzék szavakkal azt, ami örömet és gyönyörűséget adott nekik. Márton sajnálta őket; hozzájuk tartozott, közbük való volt; de nem akart ilyen lenni!

Márton a tiszteletheteken túl is ott maradt az öntődében. Segéd volt; heti bért kapott és Tischler tovább is oktatta.

Tischlerné a fölszabaduláskor nem volt odahaza; de a hegyek közül, ahol az idegei miatt élt, egy ezüst órát küldött neki ajándékba.

— Légy okos Márton! — bízta az üzemvezető. — Ne szalaszd el a szerencsédet! Az asszony megkedvelt; a főnöknek valami terve van veled! Vigyázz a szerencsédre!

Márton tudta, hogyan és miért szereti őt az asszony. Ez a dédelgetés, mely őt egy halott gyermek emlékéhez fűzte oda, nem tetszett neki. Valahányszor este az ezüst órát, az asszony ajándékát ágya mellé a

székre tette, az óra finom tik-takja azt mondta neki: — Menni! Menni! Menni!

Márton tudta, hogy el fog innen menni. Egy éjszaka Tischiernéroi álmodott.

. . . Hullámzó vizén egy csónak ringott és a szirtes parton zömöktestű, sötét férfi ugrott ki belőle. A tenger tarjagos vize felcsapott és zuhant a mélybe, eltűnt. A táj enyhe halmai közt a férfi mint kemény acél nőtt bele kevélyen az égbe, most sudár volt és arcából fényesség áradt és az utón egy nő jött feléje és minden lépésénél zsugorodott a férfi és mikor elérte, csak egy fejjel volt nagyobb az asszonymál; az arca komor mint szobor és az asszony violaszín szeme mint harangvirágok néztek: az úrnő volt és az ember ismeretlen. Kéz a kézben siettek egy ametiszthege felé és lebegő testük összetapadt. Fent megállt az úrnő, s amint széttárta karját, az ember alázuhan a mélybe. Most süllyedt a hegy és a homályban csak tétova karok szálltak, vergődő karok, mint tépett szirmok, bágyadtak és fehérek és kemény oszlop bukkant fel a mélyből-, hosszú opálos fény csapott a légbe és karcsú kígyók siklottak és kiáltás harsant . . .

Aztán dermedt csend, a karok kavargása elállt és időtlen test dagadt az álomkép felületén. Új táj. Szűk, szorongató hegyek és barlang ásító mélye. Görgő kövek közt kúszik és a fekete boltozat behorpad felette. Iszonyatos, verejtékeztető út, át kell jutni a barlangszádán. Borzadva megáll. Halott gyerek fekszik a barlangban, egy viasz-arcú kisfiú, a szemét még egyszer felnyitja és búcsút intve a semmibe hull. Aztán harangok zúgnak és a kertben ül a diófa magasán, az úrnő

ijedten tekint rá és a hangja áthallik a zúgó harangkongatáson:

— Jaj, Mártonka leesik a fáról!

Oly könnyű, szárnya nőtt, repülni tud és leveti magát a fáról a lába elé.

Mikor fölébredt, tavaszi vasárnap volt s mint tüzes tenger tündökölt keleten az ég alja.

Délelőtt Tischlerné behívatta Mártont. Márton félt. Arra gondolt, hogy nem megy be? De akkor mi fog történni?

Menni fog? El fog menni? Itt hagyja a házat, ahol jövő kezdett kibontakozni, számára? Ahol folytonos kitüntetés volt az élete? Mert ha egész nap kemény munkában is kellett állni; ha a munka alól nemis vonták ki, minduntalan éreznie kellett, hogy több az egyszerű robotosnál, hogy sorsa más kilátásokat rejt magában.

A tanyán az alomban kellett aludni az istállóban; ott az egész élete ehhez igazodott. Az árvaházban meg volt a maga külön ágya, de akinek nem volt kilátása arra, hogy a konviktusba kerül, annak a szerencséje körül volt határolva. Amíg a Méltóságos élt, ez az árvaházi élet is rejtett magában valami figyelmet iránta; de ahogyan eltűnt mögüle a Méltóságos, nem lett más, mint egy figura a többi közt és dolga el volt intézve. Most többed magával alszik egy kamarában; nemis nagyon barátságos ez a kamara ... de most kezdett először valami keret kialakulni körülötte, bár nem látzott még biztosan, hogy mi. Most már mesterlegény, úparossegéd volt, ki, ha munkát kap, meg tud a világban állni; de a világ olyan nagy és az emberek közül senkihez sincs tartozósága ... Az a kis melegség,

ami akkor délután a Hollán családban föllobbant benne, a családiasság kicsinyke fénye, mint kis gyújtószál, szomorúan és mindig elaludni készülően melegített benne ... Ez itt Tischleréknél más volt! Az iroda, ahol Tischler, a főnöke mindenféle kioktatásokat ad neki ... a szőnyeges, függönyös szoba, ahol az úrnő olyan ijesztő módon kedves hozzá . . . nem a család ... Ez nem olyan jószág, amilyent mint fiatal, tudatlan és ártatlan fiú Hollánéknál érzett azon a délután ... Itt valami nagyobbserű, de idegen keret készül arra, hogy őt magába fogadja ... Ez valami a családiasságból, de nincs meg az egyszerű és természetes bensősége; és valami a világban való érvényesülésből, boldogulásból, de a siker olyan ijesztő . . .

Mit fog csinálni, ha az asszony megint magához húzza a fejét? Ha a síkos selyemruha lesz rajta . . .

Nem; ez meg ne történjék vele többet! Hiszen azóta nemcsak az erdőben volt a lánnyal! A segédek azóta már el is csábították a szűk utcába, ahol egy vasrácsos házban félig meztelen lányok járkálnak és pénzt vesznek el azért, amiért magukat odaadják . . . Hová lett árvaházbeli ártatlansága . . . Hová első ijedelmé, mikor megtudta azt, hogy az emberi testnek még más tulajdonságai is vannak azokon kívül, melyeket egy kis fiú ismer . . . Talán sokkal szebb lenne, ha az ember úgy mehetne az életen keresztül . . .

Félt bemenni Tischlernéhez. Nemcsak félt, de szégyen is borzongtatta. Hiszen az asszony nem tud semmit arról, hogy mi történt azóta testével . . . Majd megint magához vonja! . . . Mert azt hiszi róla, hogy ártatlan . . . Mint a fiát fogja magához vonni . . .

Milyen összekevert érzések ezek! Hogyan lehetne ezektől szabadulni!

Bement azután a házba. Tischlerné egy napos szobában volt; sok csipke, függöny és szőnyeg volt a szobában. Mint mindig, most is bágyadt volt Tischlerné; volt benne valami sóhajtásszerű és kék szeme mint virág nyílt testében.

— Ülj le Mártonka! — hívta a fiút; kis csontú keze a vékony ujjakkal és a finom bőrrel, hússal, a levegőbe mozdult és helyet mutatott Mártonnak a kanapén, melynek egyik sarkában ült.

Márton elhatározta magában, hogy udvariasan, de szárazon fog felelni, ha az asszony kérdezni fogja. De érezte, hogy gyenge erre a feladatra; több ügyesség és tapasztalat kellene ehhez . . . kicsit szédült is, ha arra gondolt, hogy milyen kényes helyzetben van és a szíve is vert . . . soha életében még nem tapintott selyemruhás asszonyi testet ... de a lánynak a szűk utcában is selyemruha volt a testén ... és az annál rosszabb most . . .

De Tischlerné nem szólt semmit; hallgatott. Márton is ült és hallgatott. Megállt közöttük és körülöttük a csend . . . Végtelen nagy volt a csend körülöttük, hogy szinte emelte őket, mint a tenger a dióhéjat... Mártonnak már zúgott a füle ettől a veszedelmes csendtől .. . mintha már nagyon régóta ülne ott! Pedig csak néhány perce.

Akkor csak megszakadt ez a csend; mert kitört a sírás Tischlernéből. Különös módon sírt most Tischlerné. A teste nem mozdult, nem vonaglott; a feje is mozdulatlan volt; mintha egy panoptikumbeli viaszalakban a gépezet csinálta volna a sírást.

Mártont felelem szállta meg . . . tulajdonképpen ő a mukkor, mikor az asszony magához ölelte, még ártatlan test volt; és ártatlan testének fölzaklatottságában megkívánta ezt az asszonyt ... És ha megint magához öleli és érezni fogja a selymen át testét, talán megint megfogja kívánni? . . . Nem akarja megkívánni! . . .

Az asszony nem mozdul; mint egy élő bábból jön belőle a sírás . . . Mártonnak valami iszonyú sejtelve támad arról, hogy Tischlerné örült . . . ámbár nemis tudja, hogy mi az, hogy örült . . .

És amilyen hirtelen sírni kezdett Tischlerné, olyan hirtelen abba is hagyja. A sírás csak megáll, mintha eddig nemis vonaglott volna belülről az asszony. Egyetlen hangocska sem hallatszik az előbbi rázkódásokból és nyikkanásokból. Tischlerné odafordul Mártonhoz és megint tegezve szól hozzá:

— Jöjj ide Mártonka! — és mert Márton nem mozdul, megkérdezi. — Nem akarsz hozzám jönni?

Márton nem tudta, mit tegyen; hirtelen csak fölállt a kanapéról. Tischlerné is fölállt; egymással szemben álltak.

—Kérem szépen! — mondta Márton, bár ennek semmi értelme sem volt.

—Mártonka, kedves! — mondta az asszony és már hirtelen Márton arcán termett a keze és megcirógatta a fiút. — Úgyis ott fogod hagyni a segédek szobáját, idefönn fogsz külön szobát kapni . . .

Márton előtt most fölillant valami ... a legközelebbi jövő ... a nagy fordulat! . . . Szinte bambán állt; ez a közlés úgy megütötte.

De az asszony keze már a nyakán volt; olyan erős

volt a keze, vagy ő volt olyan gyenge? Tischlerné magához vonta a fejét; arcát az arcára tette.

És úgy reszketett az asszony! Márton érezte rajta, hogy reszket.

Akkor egy mozdulattal kirántotta magát. Bizonyosaa durva is volt ez a mozdulat! De nem tudott másként viselkedni. Iszonyodott attól, ami jönni fog . . . hogy az asszony még szorosabban magához húzza és csókolni fogja az arcát . . . úgy futott ki a szobából.

Másnap Tischler magához hívatta az irodába:

— A feleségem — mondta Tischler — azt akarja, hogy nálunk maradj! Nem mint idegen, hanem mint a fiunk! A feleségem akarja és én nem vagyok ellene, sőt szívesen teszem, hogy fiunknak fogadjunk. Nekünk nincs gyermekünk; te lennél a gyermekünk. A feleségem már úgyis, mint a fiát szeret téged.

De Márton már végzetes bizonyossággal tudta, hogy nem maradhat az asszony közelében ...

— Menni! Menni! — dobbant megint a nagy szózat Mártonban.

Másnap reggel Márton kivette a segédkönyvet; elhagyta a harangöntődét; el a Tischler-házat.

13.

Kemény belső és külső tusák ideje következett. Idegen ízek, idegen örömök, idegen keserőségek vegyültek Márton életébe. Vándorlás! Menni az úton! Mi a cél? A munka! Keresni a munkát, hol van?

Az első műhely, ahol munkát kapott, egy Duna menti kisvárosban volt. Fekete, ragyásképzű ember volt itt a mester:

— Nem szeretem az idegen városbelieket. Elég a munkanélküli itt is. Akinek helye van, az üljön nyugton! — mondta Mártonnak. — Azért nálam maradhat egy-két hétig, ha akar.

A szerszámok itt nehezebben engedelmeskedtek a kezének. Nem volt meg a lelki egyensúlya; elvesztette a biztonságát. Ezért sokkal több erőt használt el a munkához, mint kellett volna és nemis volt olyan ügyes, mint Tischleréknél.

A ragyásképző kelletlenül nézte:

— De nagyra vannak a Tischlerék a munkásaikkal! — Maga is még hozzátanulhat nálam jócskán.

Tíz inassal és öt segéddel dolgozott ez a mester. Márton hamar rájött, hogy ez így olcsóbb. Az inasnak csak kosztot és kvártélyt kellett adni, az ügyesebbje elvégezte a drága segédek munkáját is.

Márton öt segéddel együtt aludt egy kamrában; szűk helyiség volt és bűdös az egymásbapréselt erős-szagú férfitesteiktől. Márton egy hétig maradt itt. Tovább nem bírta ki. Távozásakor a mester nevetségés bért számolt eléje:

— Ez még nem munka, amit maga csinál. Így is ráfizettem magára, esküszöm.

Márton szótlanul zsebrevágta a pénzt.

Tavaszi volt és ahogy az országúton vándorolt, a párázó föld felébresztette benne a faluból jött embert. Órákig el tudta nézni az ekéje mögött taposó parasztot, a fénylő vastól hasított barázdákat és a karok ügyes rántását, amint fordulóhoz ért a szántóvető. Az éledő mező megnyugtatta és a szabad mozgás felszabadított valamit benne. Hiszen most követte a nagy szózatot! Lába alatt folyton fogyott az út, előtte mégis

egyre nőttek a távolságok ... Mintha ennek a menésnek, ennek a szabad mozgásnak sohasem lenne határa ...

Szerük alatt hált, vagy zsellérembereknél. És minden nap változott, minden arc más volt, beléjenyomult, majd leszakadt róla ... elfelejtődött.

Az új műhelyben, ahol legközelebb beállt, egy magas, kicsit ferdevállú fiatalember mellett dolgozott. Ruzsicskának hívták és mikor a bemutatkozásnál kezét fogták, Ruzsicska keze nyirkos volt és hideg.

— Jöjjön át velem este egy pohár sörre! — invitálta Márton.

Este aztán együtt mentek a kocsmába. Ruzsicska szeretett csöndben inni, mint akinek igazi természetévé vált a részegség megkívánása.

— A pénz csak arra jó, hogy itallá változzon! — hajtogatta az első pohárnál. — A mámor az egyetlen igazi öröme az embernek!

Volt valami meghasonlottság ebben a ferdevállú fiatalemberben, a részegség helyrebillentette benne az egyensúlyt, felhagyott trágár és cinikus szavaival és ábrándozva kesergett:

— Barátom, ha az én hátam olyan egyenes volna, mint a magáé. Azt hiszi, hogy itt ülnék és nyúznám magam az esztergapadnál? Nekem hangom van, barátom. Nem hiszi? Aranyat ér. Mikor fiatalabb voltam, mindig reméltem, hogy valaki elvisz és kitaníttat. — Legyintett a kezével. — De így, ezzel a háttal!... Na, szervusz!

Pertut ittak és az újabb pohárnál Ruzsicska énekelni kezdett. Szép hangja volt.

Márton másnap is Ruzsicskával tartott. Éjfélig

együtt ült vele, rosszszagú és tüskésábrázatú napszámosok társaságában. Már nem találta olyan kellemetlenné, mint a bemutatkozásnál. A kocsmai társalgás egyetlen tárgya a munka volt. Valami különös göggel csak a fizikai munkát ismerték el; erről beszéltek órákhosszat. Napszámosok voltak, akikből a munka minden létezőrekvést kiölt. Szombatesténként az asszonyok is eljöttek és éjfél felé nagy veszekedésekkel kiráncigálták férjeiket a füstös, áporodottságú ivóból.

Márton ilyenkor mindig fájós fejjel és kimerülten ébredt. A munka nehezére esett, lesóványodott, külsejét elhanyagolta. Lelki egyensúlytalanságban élt és nem talált még támpontot sem magában, sem magán kívül. A kocsmai esték valami álmosító ködbe merítették .. a régi, jobbik énje valahová elmerült. Ruzsicska arról kezdett beszélni, hogy el kellene hagyniok ezt a műhelyt.

—Nagyobb városban könnyebb a munkakereset. Unom már ezt a bűdös fészket! — hajtogatta.

—Mióta vagy itt?

Ruzsicska zavarba jött és bambán hebegett:

— Én?... Négy éve, barátom ... Ja, ha a hátam olyan volna, mint a tiéd.

Nézte Márton a mámorba temetkező, éneklő embereket. Kihez kapcsolódhatna különösebb szállal? Visszaemlékezett — tegnap maga is ivott; többet ivott, mint amennyit kellett és összecsókolódzott Ruzsicskával. Most pedig úgy nézett Ruzsicskára, mintha ma látná először. Négy esztendeje élt itt ez a Ruzsicska. És mindig ugyanúgy megy minden! . . . Élet ez? Megutálta Ruzsicskát és megutálta önmagát.

Fojtó érzések rohanták meg; sietve távozott a

kocsmából. Tiszta fejjel, de halálos fáradtsággal ügyelgett egyedül az uccákon. A Tischler házra gondolt és látta magát, amint az asszony megáll előtte, feléje hajol és rebtent hangján szólítja: Mártonka! Nagyon is mocskos, reménytelen volt ez az élet itt... Igen; holnap elhagyja ezt a műhelyt is!

— Veled megyek; ezúttal biztosan megyek! — mondta másnap a ferdevállú, mikor közölte vele tervét.

A hét végén azonban Márton mégis csak egyedül indult útnak; Ruzsicska ottmaradt, hogy végleg elmerüljön.

14.

A város nagy volt, főuccáin sárga villanyosok szaladtak nagy zajjal. A házak nagysága, az ucca forgalma tetszett Mártonnak, este soká ácsorgott a fényesen kivilágított kirakatok előtt. Friss és új érzésekkel volt tele. Jó volt egészségesen akarni, törekedni, jobbat várni! Kiemelkedni az árból, mely el akarta nyelni... Reggel azonban gyökeresen megváltozott a hangulata.

A vasgyárban, ahol munkáért jelentkezett, meg se nézték könyvét. A felvételi irodában beírták a nevét és vagy száz munkással beteretelték az udvarba.

Eddig csak földszintes öntödékben és műhelyekben dolgozott; most valósággal elkábították a gyár arányai. Szörnyűséges összevisszasággal zúgott, zakatolt és nyüzsgött körülötte a gyár, mint valami túlhevített, pokoli, katlan.

Csoportokra osztották őket: Márton a fűtőház közepébe került, ahol szenet hánytak le a vaggónokról.

Megállás nélkül rohant itt minden, egyszerre öt vagonról rakódtak.

Túlhan, amerre a sínhálózat elkanyarodott, egy pajtaszeru vasház nyitott frontja ásított; bent kormos emberek sűrögtek a fűjtatóknál.

Dél felé odament Márton a csoportvezetőhöz:

—Segédkönyvem van, csoportvezető úr. Nem kaphatnék jobb munkát? Tanult ércöntő és esztergályos vagyok.

—Nem az én dolgom a beosztás; ha nincs ínyére a rakodás, abbahagyhatja. Lesz más, aki a helyére áll! — De mikor látta, hogy Márton újra a lapátért nyúl, barátságosan tanácsolta: — Reggel szóljon be a felvételi irodába. Mondja, hogy én küldtem, Süttő csoportvezető. Talán akad valami üresedés.

Három hétig várt Márton az üresedésre; addig napszámosmunkát végzett. Este alig állt a lábán, a csontjai fájtak. Reggel egészen össze volt törve; láza volt és csak az izmok újabb kínzása enyhítette a sajtást.

Az élet itt egészen más volt, mint a régi helyeken. A műhelyben egy, vagy két tucatnyi ember dolgozott; szinte egy családot alkottak. A legények ott a házban laktak és kosztoltak, patriarchálisán összetartoztak. A gvárban mindez megszűnt! Az ember idegen maradt az ezerre rúgó munkás közt; alig tartott meg a fejében egy-egy arcot. A napszámosok jöttek és mentek, valami gépi állatiasságba süllyedve végezték a munkát és ami azonkívül esett, azt nem értették és nem kívánták megismerni. Márton a kantinban kosztolt és ágyrajáró volt egy fabarakban. A munka, melyet vég-

zett, egyáltalában nem elégítette ki. Fárasztó és butító robot volt.

Mikor a három héten átvergődött, tisztulni kezdett körülötte a zűrzavar. Kezdte felismerni, hogy párányi íze ennek a szörnyű gépezetnek, mely vasat és szenet, forró verejtéket és embervért habzsol.

Az esztergályosok termében kapott munkát. Kupolás csarnok volt ez a műhely, a tető vasoszlopsoron nyugodott, kintről üvegháznak látszott, annyira tele volt ablakokkal. Vasból és acélból volt itt minden, fent csillogó tranzmissziók pörögtek és a gépekhez vezető szíjjak élesen csattogtak. Közel félszáz ember nyüzsgött a teremben, tanult mozdulatokkal használták föl a gépeket. Irányítók voltak, a gép szolgálta őket és valami fensőbbes öntudat sugárzott arcukról. Márton az első napon többet tanult, mint egész eddigi vándorútján, mely nem volt más, mint félelmes vonaglás a züllesztés felé. A gyárteremben csapágyakat és kerekeket esztergályoztak vörösrézről és acélból és a precíziós gépek sívítva formálták kezük alatt a kemény fémeket.

Erős olajszag érzett itt, az esztergályosok halászingben jártak a padok között. Nyári naplementéken narancsvörösen lángolt messziről a csarnok, mint egy laposra nyomott máglya és mögötte magas kémények dárdái szúrtak az ég fényesedő hátterébe.

Szemben a kovácsműhely szennyes, iromba tömbje húzódott. Márton néha a munkahelyéről látta, mint zuhog a kemencék nyitott szájából a fehérre izzott, olvadt vas. A megpoklosodott teremben pörére vetkőzött emberek mozogtak. A hatalmas vasak könnyen suhantak a gőzpörölyök alá és a feketebőrű kovácsok egy mozdulattal zuhantatták a mázsás kalapácsokat.

Itt is, mint egyebüttl a gyárban, az ember fölénye eluralkodott a dolgok felett és a gépek mint eleven szerkezetek hajszolódtak az irányító kezek alatt . . .

Egy bérfizetésnél Süttő, a félkarú csoportvezető, megszólította Mártont:

— Maga jóra való fiatalembernek látszik; ne menjen a többiekkel! Még elzüllik. Nem magának való a kocsmá.

Az intelem jól esett; az első melegebb emberi szó volt, amelyet a gyárban hallott. Együtt mentek be a városba. A félkarú megkérdezte, hol lakik. Márton válasza nem elégítette ki.

— Ott kell hagynia azt a poloskás, bűdös barakat. Van egy asztalos ismerősöm, annak volt egy kiadó szobácskája. Közel volna a gyárhoz. Rendes emberek közé kerül, ez fontos. Ha akarja, odavezetem.

Másnap az asztaloshoz költözött. Az udvar végében közvetlenül a műhely mellett volt a kamra; kicsit forgács- és enyvszagú, de világos és tiszta.

Az asztalos felesége már egy év óta ágyban feküdt; csontig szikkadt arccal, szinte holtan hevert. A mester már az első héten beavatta Mártont bánatába:

— Megváltás volna neki a halál. Így se neki, se nekem nincs életem.

Fásultan mondta ezt. Lelkében régen eltemette az asszonyt, egy huszonötéves házasság után.

Egy estén Márton az ablak alatt állt és a nevét hallotta. Síró, ijesztő hangon szólította az asszonyt:

— Elment az uram? Elment a bűdös! Jaj, megint azzal a ringyóval csavarog. Jézusom, mit vétettem? így döglődni.

Márton az egészséges emberek brutális ellenszen-

vével meredt a betegre, aki aléltan nyöszörgött. Próbálta magát puhábbra fogni:

—No, no! — mondta.

—Segítsen! Egy darabka kenyeret adjon . . . Mert attól a gyilkostól nem kell. . . Azok megégetnek.

Márton felakadt szemmel nézte; zsemléért futott a pékhez, behozta reggeli tejét és az asszony mohón befalta a tejben ázott zsemléket.

—Nem rossz az ura magához! — próbálta vigasztalni Márton. — Megmondta az orvos, hogy a hátgerincével van baja.

—Rendőr, rendőr! — sivített eszelősen a beteg. — Nem megyek kórházba ... itt... itt fogok maradni mindég. Azt a mocskot ide be nem hozza, túlélem őket. Dögöljenek meg előbb mindaketten! ... Csupa halott gyerekem volt; az uram az oka. Tőle van a bajom! Meggyilkolt a gazember!

Szederjes ajka reszketett és a keze, csontos halálkasza, a levegőben táncolt.

— Egy év óta így halok . . . Megéget, tudom! Tavasszal néhány deszkát cipelt a padlásra. Azt hitte, hogy alszom. Ott ment a létrán . . . Ott fönt gyalult, kalapácsolt. Mikor lejött, mosolygott rám. Engem nem fog becsapni a gazember!

Ziháló tüdővel feltápázkodott a vánkosok közt és görbedt körmei a falat kaparták. Mártont hideg ve-rejték lepte el, amint nézte.

— Ott fenn, éppen az ágyam felett... három hónap óta fekszik ott a koporsó. Nekem csinálta — De nem fekszem bele, dögöljön meg ő!

Kimerülten visszaruskadt. Habos nyál csorgott a

szája szélén, az ajka mozgott, vízért suttogott; Márton megitta.

Mire az asztalos megjött, a beteg sárgamedten és hunyt pillákkal szinte holtan nyúlt el az ágyban.

Az asztalos csak egy tekintetet vetett rá:

— Még él! Sok ereje van ám! Ragaszkodik, kapaszkodik ahhoz a kis napvilághoz. Szívósabb tíz halálnál.

Testes, vörösarcú ember volt az asztalos. Szeplős kezén vastagon duzzadtak az erek. Kicsit kancsalító szemében álmatag szomorúság fénylett, keveset beszélt, a hangja halk volt és görnyedten, ügyefogyottan járt.

Az ucca túldalán, vasráccsal körülkerített házban lakott a katonai orvos; nőtlen ember. Annak volt egy gazdaasszonya, negyvenötéves, puhaarcú asszony.

Órák hosszat állt az asztalos a villa kapujában, a rácsra támaszkodva pipázott, úgy beszélgetett evvel az asszonnal. Kisimult, derült arcán látszott, hogy csupán ezeknek az esti találkozásoknak él. Otthon összeroskadt és szótlán hallgatta a beteg végtelen és iszonyú lamentációit.

Márton testét, lelkét mintha sebek ették volna meg ezektől a lamentációktól. Mintha méreg lett volna a beteg minden kiköpött szavában. Mégis maradt, mert Süttő, aki idehozta, egészen más világba vezette be.

Süttő egy este így szólt hozzá:

— Na, jöjjön a szakegyletbe!

Márton valami legényegyletre gondolt. A városkában, ahol inaskodott, tagja volt egy ilyen egyesületnek. Az inasok ott kugliztak és dominóztak, az idősebbek dühödten játszottak a különszobában máriást. Külön énekkaruk is volt és tavasszal színdarabot tanultak.

Az egylet, ahová Süttő elvezette, egészen más hely volt. Szervezett munkások jártak ide; húsz éven aluli fiatalember alig akadt köztük. Márton először valami 'ijedséget, kelletlenséget érzett, mikor kezdte látni, hogy Süttő hová vitte. A kisvárosi műhelyekben, ahol megfordult, azonnal kiadták útját az olyan segédnek, akiről kiderült, hogy „vörös“. Felforgatóknak és munkakerülőknak voltak kikiáltva, részeges garázdáknak és istentelen embereknek. Márton eddig a munkaadók ítélete után igazodott, ellenszenvvel húzódott a szakegylettől.

Úgy tudta eddig, hogy az ember egyszerűen továbball, ha valahol nincsen ínyére a munka, vagy ha kevés a bér és nyugós a mester! Mi volt a veleje annak, amit első este itt hallott:

Nem az egyesről van szó, hanem mindenkiről, aki bérért dolgozik másnak. Munka és tőke állnak egymással szemben. Egy embert felfal a munkaadó, vagy a gyár, de ezekkel nem bír elbánni. A tömeg nagy hatalom, de csak ha egy az akarata.

A félkarú még külön is munkába vette Mártont. Magyarázta neki, hogy mi a többérték! Az előállított ipari termék és a , nyersanyag értékkülönbségének igazságtalan elosztásáról beszélt, a vállalkezési nyereségről, és a kapitalizmusról általában.

Ilyen magyarázatokkal multak az esték. Márton szívesen volt együtt Süttővel; nemis gondolta volna, hogy ez a félkarú egyszerű ember ilyen okosan tudjon beszélni. Mert többekkel is szóba állt a szakegyletben, hogy a dolgok mélyére jusson, de legtöbbynire csak valami általános kirohanást hallott a tőke ellen. Lassanként megértette Márton, hogy vannak külön a ve-

zéségre született emberek! Süttő is ilyesmi volt. Megpróbálta elgondolni, nincs-e benne is ilyesféle tehetőség? Úgy gondolta, hogy igen.

Megfogadta Süttő tanácsát, könyveket olvasott. És minden könyvvel tágabbra és tágabbra szakadt előtte a láthatár. Csodálattal kezdte felismerni, mily keveset gyanítanak az emberek az élet tulajdonképeni értelméről. A munkások, akikkel esténként együtt volt, megpróbálták gondolkodni az élet értelméről, de mert nem tudtak eleget tanulni, hiányosságok voltak a világról való felfogásukban.

Eddig Márton számára is egyetlen központ körül mozgott minden és ez a saját énje volt; most a tömeg problémái ragadták magukhoz. Élete lelki színvonalban egyre emelkedett; most ismerte föl, hogy az a gazdátlan valami, amit az ember a maga életének nevez, szintén egy érték, melyre vigyázni kell és amelyet egyre lehet és kell is fokozni. Minden este a szakegyletben volt és résztvett a beszélgetésekben, vitákban ... Azonnal hasznosítani akarta azt, amit tanult....

Pestről néha sztrájkok hírei érkeztek; ilyenkor lázas lett a hangulat az egyletben. Mert mindenki tudta, hogy nemcsak azokról van szó, akik ott sztrájkolnak, hanem mindannyiukról, akik bérért dolgoznak, bárhol éljenek is! Ez volt éppen a legfőbb, minden egyebet összefoglaló gyakorlati fölismerése az egész mozgalomnak, melynek a szakegylet volt a központja.

Márton emlékezetében ebben az időben többször merült föl a rongyos ember, a különös csavargó, akivel valamikor régen, az árvaházi évek idején találkozott... Láta magát azon a tavaszi reggelen kibújni a szalmazalából, ahol szökése után éjszakai szállást vett maga-

nak és csak ott ül előtte a szalmán és nyugodtan falatozik a csavargó . . . Mit is mondott a csavargó? Hogy az élet értelme és célja — a szabad csavargás! Csak nagy árat kell adni ezért a szabadságért! . . .

Mártonban föl-fölhangzott a hatalmas szózat: — Menni! Menni! ... de még eddig sohasem gondolkodott erről az ösztökélésről. Gondolkodása nemis vette tudomásul ezt a motort, mely a vérében, a sorsában, talán származásának különös körülményeiben volt; legfeljebb engedelmeskedett neki. Most eszmélt arra, hogy a világ tulajdonképpen céltalanság volt számára valami kinyitott határtalanság, amibe bele akart menni .. . Menni . . . menni . . . Most a célok központosulni kezdtek ... a bizonytalanság körvonalakat nyert . . . Mártonban a munkásmozgalmak hírei fölébresztettek egy vágyat: — a központba, Pestre kell menni! . . .

Egy este az asztalos bezörgetett kis szobája ablakán.

— Márton úr, baj van a feleségemmel!

Márton bement a lakásba. Papírernyős petróleumlámpa égett a szobában. Az ágyban mozdulatlanul feküdt az asszony. A sárga fényben még sárgábbnak látszott.

— Este mindig szólok hozzá, talán kér valamit, — mondta az asztalos izgatottan. — De ma nem felelt... Nézze meg!

Márton megfogta a piroscsíkos dunyháról lecsüngő kezét.

— Meghalt! — mondta.

Azalatt halt meg az asszony, mialatt ott álltak ágyánál és róla beszéltek. Leesett állal nyúlt el az ágy-

ban; üveges szeme nyitva, holtában is egy pontra meredt, az ágya fölé, ahol a koporsót sejtette a padláson.

— Jó volna orvost hívatni, — tanácsolta Márton. — A szomszédok miatt is. Sok mindent beszélt össze a maga felesége.

Az asztalos zavarodottan rábámult.

— Hát magának is kárált? Magának is azt mondta, hogy mérget kevertem az ételébe?

Sírni kezdett és egyszerre lerogyott az ágy elé.

Két nap múlva eltemették az asszonyt. Abban a koporsóban, mely három hónap óta várt rá a padláson.

Már a temetés napján átjött a katonaoorvos gazdaszszonya. Márton látta, hogy seregszemlét tart; az ő kamarájába is benyitott.

— Ezt a szobácskát is rendbehozzuk kicsit, szépen kifestjük, — mondta a nagyhúsú asszony. — Márton úr nyolc koronát fizetett eddig, adok majd reggelit hozzá és tizenkettő lesz a szoba ára.

Rendelkezett, mintha már benn volna a házban.

Az asztalos boldognak látszott; de pár nap múlva már megint nagyon boldogtalan lett és már megint kesergett:

—Schogy sincs rendben ez a világ Márton úr; — úgy volt, hogy egy hét múlva megesküszünk. Minden rendben volt, most aztán egyszerre nem akar. Valami levelet kapott a fiától.

—Hát özvegyasszonyt vesz el?

—Dehogy özvegy! — Az első helyén valami úrral volt dolga, attól volt gyereke. A múlt héten meghalt a fia felesége, azért hívja őt magához.

Később átjött az asszony; az asztalos sírt, úgy könnyörgött.

—Nem tudom megtenni; — ellenkezett az asszony. — Mégis csak a fiam és két porontya van. Azoknak most anya kell, mert különben elpusztulnak.

—Nem is az övé az a két gyerek; — tört ki ingerülten az asztalos — magad mondtad, hogy nem voltak megesküdvé.

—Ez igaz, de a gyerekek tőle vannak. Küldött róluk fényképet. Olyan volt ő is kicsike korában.

Most itt van ez a nagytestű asszony, aki mintha nem állna másból, mint főzésből és takarításból; és itt van ez az öregedő asztalos, aki majd megbolondul a boldogság utáni vágytól! És a nagytestű asszony fölborítani készül mindent, mert megmozdult nagyanya szívében a két távoli poronty . . . Viharnak találta Márton ezt a titokzatosságot anya és gyerek közt, mely más erővel együtt a világot kavarja. Az egészből nagy szomorúság jött ki a számára ... soha még így meg nem szállta a vágy az anyai szeretet után, melyet soha Sem ismert, melyre nem emlékezett! Hiszen anyja, a tanyai cselédlány előbb halt meg, semhogy emlékezni tudott volna rája.

Most maga előtt látta itt a házban a kis műhelyt; az asztalos is valamikor iparossegéd volt mint ő; aztán leszorult élete ide a kis műheiybe, megsavanyodott, elromlott minden törekvése és mint valami kótyagos forgott a nagy testű asszony körül. Hej, de utálatos ez! — gondolta Márton . . .

Az asztalos egészen lesoványodott, mert az asszony nem akart hozzájönni. De aztán megint visszanyerte régi színét és elkezdett sugározni. Megint fölvette a műhelyben az abbahagyott munkát és énekelve dolgozott. Azután megtartották az esküvőt.

— Pompásan főz ez az asszony; — áradozott Mártonnak. — Még a babcsuzpájza is csupa gyönyörűség.

De az asszony mégis csak elment az embertől; alig voltak megesküdvé, otthagyta az embert, a műhelyt, a házat, a konyhát; nem főzött az asztalosnak se babcsuzpájzt, sem mást és nem volt többé a nagy húsos test, aki mellé az asztalos esténként odafeküdhessenek. Az asszony elment anyátlanul maradt unokáihoz. Az asztalos ettől egészen megbolondult. Két távoli kis gyerek elvitte tőle az asszonyt és ez egészen megőrjítette.

Megint körülkeringette Mártont valami titkozatosság. Az a titok volt ez, melyből az ő élete is fakadt: — a születés, a világrajövés titka! Az hogy valaki egyszerre csak megjelenik a világon, mint ember! A gyerekekbe, a gyerek és a szülő, különösen az anya közti láthatatlan kapcsolatba van belesűrítve ez a titok; minduntalan fölvetődik ez a nagyszerű titok és rángatja, tereli, igazgatja az emberek dolgát . . . Az ő világrajötte elveszett valami durva és zavaros homályba... egyszer ebbe a zavarosságba, ebbe a formátlan ködbe belelépett a Méltóságos az ő erős, büszke személyiségével és nagy vagyonának záratokat és szíveket nyitó varázsával ... a helyzet tisztulni kezdett és azután ugyanúgy kiesett életéből az a hatalmas erő, amit a Méltóságos akarata és vagyona jelentett és ő itt maradt a világban . . . Hogyan is mondta a szeplős fiú ott az árvaházban egyszer: — Te fattyú! . . . Azután jött Tischlerné finom és ijesztő örületével, mely a halott gyermekből nőtt ki, mint bizarr növény. Itt volt Márton mellett a megbolondult mesterember, mint ahogy előbb mellette volt a megboldogult uri asszony. Mintha

a gyerekek üldözték volna Mártont . . . Mert az asztalos rövid idő alatt egészen elzüllött; folyton a kocsmába járt, hajnalonta jött haza; nem dolgozott, piszkos és rongyos lett. Világos nappal tántorgott végig az utcákon és csúfolódó gyerekhad követte.

— Elmegyek a kvártélyomról; — mondta Márton eltökélve Süttőnek — és akkor már nem is keresek magamnak ebben a városban más kvártélyt. Elmegyek Pestre.

Nagy dolog volt ez! Az első lépés valami kibontakozás, valami teljesség felé.

—A szervezet révén majd kap Pesten munkát; — bízta Süttő, a csoportvezető.

—Útközben talán még beállok valahol vidéken; — mondta Márton — nem akarok nyáron próbálkozni a munkakereséssel Pesten.

Könyvek által fölzaklatott gondolatai szűknek találták környezetét; az asztalos sorsa alaposan kiábrándította. Tanulni akart Pesten! Sokat hallott mindenféle esti tanfolyamokról . . . tanulni akart ... A szakegyletben is az emberek mindig csak a pártról beszéltek . . . neki ez kevés volt, az egész munkásság érdekelte . . . Nagy emberi kibontakozást várt, belső szabadságot.

Marsol a baka . . .

15.

Akkor valami váratlan dolog történt, ami kívül esett az emberek tervezetésén; Mártonén is! Addig az emberek valami keretben, valami menetben éltek;

látni lehetett a rendet, ami az életet áthatotta, hogyha talán rendetlen rend is volt az. Látni lehetett az életék célját, hogyha talán nemis voltak azok igazi célok és hogyha talán az emberek mégis buktak vele, mielőtt a kívánt eredményhez érkeztek. De ami ekkor történt, mindent fölborított. Megszűnt a dolgoknak minden addigi kerete; fölborult az emberi ügyeknek minden addigi menete. Nem látszott többé semmiféle cél; az ember egyáltalán nem is tudta mi fog történni vele; mert eszköz volt csak valaminek a kezében. Ez a valami a háború volt! Márton egyszerre csak benne volt a háborúban! 1914 volt ez! . . .

Egy kis városban dolgozott akkor; száz kilométer távolsáig törte magát előre Pesthez, a kívánva-kívánt városhoz; még egy feltörés innen és ott lesz.

A dolog úgy kezdődött, hogy egy özvegy asszonynál lakott, akinek tanító fia volt... A tanító hazajön egy napon és a fűszerkereskedő inasa követi teli nagy kosárral!:

—Talán nekem is be kell vonulnom,, legyen valami idehaza, hogy ne szenvedjen hiányt! — mondta a tanító.

—Jaj, ennyi pénzt kiadni, — és az özvegy elkezdet sírni; a pénz miatt, vagy más miatt? — Másra kellett volna a sok pénz, édes fiam! Téli holmira kellett volna, fiam! Aztán nőszülni is akartál.

—Nem lesz abból semmi, anyám!

Az öntődében, ahol Márton dolgozott, abbahagyták a harangöntést. Gyilkos szerszámokat, gránátokat és srappelleket kezdtek csinálni! Mindez máról-holnapra történt. Az ágyú- és löszergyarak kezdtek fölnni az ország rezét. A templomok tornyaiból sorra lekerültek

a harangok és ágyúkat öntötték belőlük. Eltűnt a tűzhelyek mellől a rézmozsár, el a hitveságyak mellől a fémgyertyatartó, kellett az érc, hogy megölje vele az ember az embert. És ijesztően kezdett fogyni, a kenyér.

Az az erő, mely fölborította az életet, mely leszedte a templomok harangjait, kivette a kenyeret az emberek szájából; mely távoli csatatereken már halomra ölette az embert, megragadta Mártont is és egyszer csak — benn volt a kaszárnyában.

Márton egy napon egész meztelenül állt egy teremben a mérőléc alatt. Nagy asztalnál katonák és civilek ültek; egy aranygalléros katona ránézett meztelen testére, nagy mellkasára, duzzadó izmaira:

— Ha mind ilyen volna, megnyernénk a háborút! — mondta.

Egy reggel Márton — már nem ember, hanem csak egy kis alkatrész a háború gépében, ott állt a laktanya udvarán. Gyalogos katona lett belőle.

Távoli csatatereken akkor már javában ölték egymást az emberek; a kaszárnya hozzátartozott ahhoz a valamihez, amit katonai nyelven „Hinterland“-nak hívtak.

Vigasztalanul sivár épület volt a kaszárnya; két emelet — falán köröskörül száz és száz ablak; az udvar — nagy börtön.

Legalább ötszáz ember ült a kaszárnya udvarán, mikor Márton ládájával oda belépett. Mindenféle fajtájú ládákon ültek mindenféle fajtájú emberek; voltak ott urak, közönségesebb rangú lények; sőt még csavargók is. A háború őket is főlshedte. Márton a ládjára ült. Ott ültek az ötszázan reggeltől estig és lassan valami bamba nyugalomba fagytak . . . A bamba nyu-

galom szélén, mint valami kiterített köpenynek a sarkán, ült a távoli halál . . . Távoli, de bizonyos . . .

A bamba nyugalmon időnként egyes katonák vonultak keresztül; közönséges katonák és tiszték is. Néha egy vörös képű őrmester jött ki az iromba házból és elordította magát; katonák bukkantak elő az ordításra. Jöttek és eltűntek, elmentek valamerre, parancsra ... És a bamba, dermedt nyugalom, a céltalanságba értség, a hiábavalóság fagya megint az emberekbe dermedt . . .

Mikor beesteledett, katonák jöttek és kétszáz embert egy másik kaszárnyába hajtottak át. Ez a kaszárnya egy hegyen volt, négytornyú várrom magaslott felette és déli oldalával a Dunára nézett.

Aki ember volt eddig, egyszerre csürhe-ember lett és azután levették róla polgári ruháját. Másnap már katonaruhában volt Márton. Figura lett a sok száz-ezer közt.

Ettől kezdve Mártont idegen akarat rángatta és parancs hajszolta hajnaltól napestig. A tudatából egyszerűen kikapcsolták az önállóság érzését, nem ért rá eszmélni, a lelket valahogy kivették belőle; - messze esett minden, ami azelőtt volt, eddigi életét a katonai hajsza alá temették.

Reggel „Gliedben“ marsoltak a kaszárnya udvarán és egy napbarnította tömzsi káplár komandérozott:

— Ajnc, cváj, ajne, cváj, az istenit a pofátoknak, hogy még járni sem tudtok!

A káplár fölött volt az őrmester; ez már flegmább volt:

— Aki nem tudja, ki kell venni a sorból! Csinálja meg százszor, amíg beledöglik!

Az őrmester fölött volt a zászlós. Ha a zászlós közeledett, az őrmester is feszes haptákba vágta magát. A zászlós pedig közömbösen nézte a gyakorlatozást és ha hibát látott, unottan vezényelt:

— Nieder, auf! Nieder, auf! — és csak tovább: — Nieder, auf! — és még tovább: — Nieder, auf!

A zászlósnak ez csak vezényszó volt.

A hadnagy a legfinomabban csinálta, egy idegen tömeget látott maga előtt és csak ennyit mondott:

— Weiterüben!

Tovább ment és míg eszébe nem jutott visszajönni, a bakák ájulásig csinálhatták a Knietiefbeugent.

Este kábult, holtfáradt testek zuhantak a szalmára és a forró nyári éjszakákon hajnalig tartott az elcsigázottság terhes bódulata, míg újabb kürtzó újból ugratta a névtelen embert . . .

Később, amint megtanultak tisztelegni és járni, amikor már alkalmasak, voltak a parádélépésre, már az utcára is kivitték őket. Fegyverrel és hátizsákkal vonultak ki a gyakorlótérre. A gyakorlótéren összekerültek a többi laktanya legénységével. Egy nap valaki Márton vállára csapott. Füles volt, az árvaházi Füles. Még mindig a régi, jókedélyű, fontoskodó és locsogó.

— Nincs szerencséd pajtás, hogy a Várlaktanyába dugtak. Bűdös és tetves hely, de onnan jól lehet meglogni, ha az ember be talál kerülni a menetbe.

Füles mindent tudott és széles mozdulatokkal magyarázta Mártonnak, mintha kedves vevőjét szolgálná ki, miféle csalafintaságokkal könnyíthet a sorsán.

Márton századában volt egy tiszt; aktív hadnagy, szép ember, szabályos tejfehér orcákkal, melyek puhák és enyhén rizsposorak voltak, Monoklit hordott, szét-

vetett lábakkal állt a szakasz előtt és lovaglóbótját suhogtatva kiabált:

— Die Canaille, springen sollt ihr!

16.

Ugyanaz az erő, mely kiszólitotta a harangöntő-déből, legutóbbi munkahelyéről, és a kaszárnyába von-szolta — egy napon megint megragadta és kivetette Mártont a kaszárnyából.

Egy marhavaggóban volt Márton; hosszú vonat egyik része volt a vaggón; sok, sok ilyen marha-vaggón volt egymáshoz akasztva. És minden kocsi zöld gallyal, virágokkal volt díszítve. A halálbamenők fölékesítet-ték a kocsikat és énekeltek. Az emberekkel zsúfolt marhavaggónokból egyre hangzott a nóta.

Vitte a vonat Mártont.

Mind messzebbre és messzebbre jutott a helyek-től, ahol eddig élt. És ahogyan távolodott és ahogy elvesztek a régi helyek a messzeségben, úgy zsugoro-dott össze tudatában mindaz, ami addig történt vele. Nemcsak a távolság miatt! De mert életének egyik ese-ménye eddig szervesen nőtt ki a másikból, az egyik történés folytatása volt egy másiknak; de most mind-erről egyszerre és erőszakkal¹ levágták. Nem volt kap-csolat aközött, ami az eddigi élete volt és az új hely-zete között.

Két nap múlva áthaladtak a Kárpátokon. A ha-rántvölgyek szurdokaiban piciny házak lapultak, a fenyvesek komorzölden és rejtelmes fényekkel zúg-tak; mintha egy óriás szaggatta volna fel a föld burkát és egy másik kéz zöld bársonnyal hegesztette volna a sebeket,

Egy hosszú viadukt után utoljára állt meg velük a vonat. Mártont először csapta meg a háború szele: a hosszú és szennyes állomásépület teteje romokban hevert, néhány gránát csapott napokkal azelőtt bele, fölégette és összedöntötte. De a front már nem ott volt. Hátrább húzódott azóta.

Menetelni kezdtek. Voltak vagy ezren. Négyes sorokban, hátizsák és fegyver alatt görnyedve, csak meneteltek, meneteltek. Még tartott a nyárvég; a por vastagon tapadt és megülte a mellet. Egy reggel észak felől tompa dübörgést hallottak, estig marsoltak a növekvő morajban, aztán valamerről kiáltások hangzottak fel, a menet hirtelen megtorpant; szemben egy lovas jött jelentéssel.

A lankán, amerre az út fordult, néhány srápnell robbant és a fehér füstfelhő soká gomolygott felettük. Levágódtak az országútra, az árokba csúsztak, néhány gyors vezényszó hangzott, felugrottak és futni kezdtek a tarlón.

Márton egyszer csak azt látta, hogy szomszédja felveti karját és hangtalanul felbukik. Furcsa volt, de nem ért rá eszmélni. Egyáltalában furcsa volt minden ebben az alkonyatban. Zilált rajvonásban rohantak előre, valami gépi kábulat hajtotta a lábukat és az ember nem gondolt másra, minthogy mielőbb sértetlenül érje el a sűrűt, ahol az ellenség rejtőzött. Néha villámgyorsan a földre tapadtak és a kezek rémük erővel kötöttek földet a fej elé.

A lapályt kezdte beborítani a homály és mire rohamozva elérték a sűrűséget, már csak néhány ellenséges katonát találtak a fagyai és málnabokrok közt, akik megadásuk jeléül feltartották karjukat.

Így nyomultak előre vagy százötven kilométert; nagyobb ellenállásra nem akadtak. Félig rommá lőtt galíciai falvakon, országúton és csenevész burgonya-földeken át mentek előre . . . előre ... Az egyhangú síkon, melyet kevés erdőség tarkázott, gyöngye utóvédekkel vívtak harcokat. Néha sebesülés is történt, ráült a halál egy-egy bajtárs arcára. A háború igazi réme akkor másutt vágatott, az apokalipszis lovasai akkor francia földön arattak.

Megjött az őszi eső, verte a földet és a sár vastagon tapadt a menetelők bakancsára. A kimerülés megőrlette az embereket. A lapály vízzel volt tele és a szünetlen eső furcsa ragyákat vagdosott rá. A kora pitymallati hideg borzongatott mindenkit. Terméketlen, elátkozott volt a föld, melynek sarában gázoltak; minden ázott, szivárgott és elmerült az ólmos vigasztalan árba.

Átkeltek egy nagy folyón, melynek mocsarai ragályt leheltek. Még két napig marsoltak, aztán megálltak végleg.

Lassan berendezkedtek az állóharcra és a téli pihenőre. Az állások mögött komor zúgással járt a szél a letarolt erdő fái közt és az eső végetnemérően paszkolta a mezőket.

Az őszi elmúlt nagyobb harcok nélkül. A lehulló hó és a száraz hideg megváltás volt a sok víz után. A napokat avval töltötték, hogy árkokat építettek. A falakat fűzfavesszővel fonták be, a két méternél mélyebb árkokat fent bedeszkázták, beföldelték és a pontosan kimért „Standokon“ nagy gonddal megépítették a lőréseket. Idő bőven volt mindenre. Külön fedezék épült hátul a konyha számára; a tisztek szoba-

szerű fedezékekben laktak, melyeknek falát képesújságok illusztrációi és olcsó fényképek borították.

Egyhangú élet volt ez. Az árokvilág egyetlen nagy izgalomban, a póstavárásban Márton nem osztozhatott a többiekkel. Nem volt kitől levelet kapnia; nem volt a világban senkije. Egy alkalommal mégis levél jött Tischlertől. A felesége Svájcban telel; hadiszállítást kapott és nőikkel kénytelen elvégeztetni a munkát. . .

Tavasszal átépítették az árkot. Pepecseltek; evvel teltek a napok. De mindig várni kellett valamire; valami rosszra! Az árkokat körülvevő réteken fölfakadtak és megindultak a vadvizek, az ég enyhe ragyogással telt meg, de a szántásra, kapára váró föld mozdulatlanul tespedt, nem nyúlt hozzá senki.

Megjött a nyár és jött az ellenség! Támadott. Tüzérsége szétlőtte az állást. A súlyos lövedékek szétverték a téli szállást, minden beszakadt és összeomlott, amit hónapokon át építettek. A romok között alig lehetett mozogni, még a föld is összevissza horpadt és szakadt ... És a halottak hulltak jobbra és balra és szünet nélkül cipelték a sebesülteket a hordagyakon hátra. Itt volt, hullt, repült, üvöltött, sípolt a halál és az arcok mind sárgák voltak . . .

Híre jött: — az ellenség valahol odébb betörte a frontot...

Parancs jött: — elhagyni a téli állást! Hátrálni! Visszavonulni! Futni! . . .

Futottak arccal előre és harcoltak arccal hátra és Márton körül egyre hulltak a bajtársak és nem maradt idő felszedni a sebesülteket. . .

— Futni! Futni!

Futottak, bárha még tervszerű futással. És száza-

dok maradékai, egy ember, két ember verődött valahonnan hozzájuk:

—Az én századomat az ellenség felkoncolta...

—Az én századomból nem maradt egy ember ...

Az ezred egyre hátrált; az ellenség üldözte. Hullt az ember ...

Perzselő forróságban marsoltak, szélvész menetben. Az esték nem hoztak enyhülést. A trén valamire eltévedt. Kínzott a hátizsák terhe. Éhség, futás elcsigázták a testet. Valami halálos kábulatban mentek, dőltek, lódultak előre. Néha percekre megtorpant a futó menet. A puska csövére támaszkodva megálltak a bakák és a kín szétszaggatta az arcok vonásait, az idegeket, az agyat. Fájt minden teher! Elviselhetetlen volt. Egy felesleges kanál súlyától talán rögtön meg kell halni.. . Minek a tiszta ing és melegebb alsóruha? Eldobták... lassanként mindent, mindent eldobáltak.

Parancs jött:

— Megállni nem szabad! Az ellenség körül akarja keríteni a hátráló frontot!

De már minden közömbös lett az ember előtt: sebesülés, fogság vagy halál. A szuronytól és haslövéstől való irtózás sem öntött többé lelket a vánszorgó csapatba. Elfeküdtek volna a poros úton mind, egy halálos álom kábulatában. Valami végtelen ájulatba készültek dőlni, csak a szomjúság kínozta... a falvak kútjaiban megposhadt a víz és szomjukat a békanyálás és büzhödött mocsarak vizével próbálták enyhíteni.

Ájultan vonszolták magukat tovább. Egy alacsony hegyháton, mely két falu között húzódott, végre beásták magukat. Hajnalban a magas árpavetés közt

feltartóztatlanul jött az ellenség. Megkísérelték viszsza-
szaverni. Oldalt kattogni kezdtek a géppuskák, a golyók bomlottan söpörtek a raj felett. Mint elpattanó kristályüveg, oly hanggal csaptak a földre. Aztán néhány gránát és srappel! vágott az árpavetésbe.

Mártonba éles fájdalom hasított. Lábából, a szárvédőn át vér szivárgott, megpróbált talpra állni; bekötözte sebéit.

A küzdelem azon a ponton eldőlt. Nem lehetett az embereket tartani! Vissza! Ki az árkokból! Vissza! Hátrálni! Menekülni! Futni! Akiben van erő, futni!

Örülten és zűrzavarban hátráltak.

Az országúton revolverrel valami magasabb tiszt állt; őrnagy, ezredes, ki nézte. Az aranygalléros rekedten ordítózott:

— Megállni, kutyák! Aki tovább hátrál, azt lelövöm.

Valahonnan csak a helyszínére toppant egy friss menetszázad. A parancs egyenesen idedobta a vaggonokból. Azt sem tudták, hol vannak ... és egyenesen belementek az ellenségbe... Az ellenséges, front fölfalta a friss emberanyagot és mialatt zabálta és emésztette az újonnan jött friss testeket, pillanatnyi szünet állt be ...

Márton sebes lábával az árokban hevert; valaki melléje csúszott, Fülel volt:

— Vigasztalódj, pajtás! Ha estig vége a murinak, kórházba kerülsz. A te számodra megszűnt a háború.

De az ellenséges tüzérség zárótűzzel elvágta a visszavonuló utat; a gránátok isszonyú dörgéssel csaptak a fák közé és a katonák idegei darabokra szakadtak és morzsolódtak. Jajgattak a zúzott mezőkön a se-

besültek. Aztán gázbombák jöttek. És mögülök ki-
tört szuronnal a gyalogság!

Márton még látta, hogy egy fekete pofájú ember feléje ront és szuronyát bele akarja döfni... Felugrott, de térde megbicsaklott, elbukott. Fölötte állt a fekete pofájú; valami földöntúli borzadály tágra rántotta szemét s mint külön eleven testek, úgy ugrottak előre ezek a szemek a téboly magas szédületében. Valami hegyes Márton testébe ment. Szörnyű fájdalom volt!

De valami történt ezután! Ordítva hömpölygött vissza az ellenség. A roham vissza volt verve. Friss testek álltak az ellenség által tört részben.

A sebesülteket fölszedték.

Kötözőhely.

Kórház.

17.

Márton kórházban volt.

Eszméletlenül feküdt az ágyon. A főorvos ránézett a reggeli vizitnél:

— Nem hal, bele, ha eddig kibírta!

Más ágyban egy ember feküdt, akinek leoperálták mind a két lábát. Csípője táján óriási kötéseket hordott. Tiszta perceiben aratásról és őszi szántásról beszélt. Kis földje volt otthon; fiatal férj és még fiatalabb apa: otthon gyerek várta, akit még nem látott.

— Nekem már kampec! — köhögött valaki egy másik ágyon. — Ez megint vér volt, az istenit ennek a rohadt világnak!

Egy égettképzű legény felült az ágyban:

—Háború van, testvér! Meg mindig jobb, hogy a tudódet köpöd ki szép lassan, mintha a beled szakadna ki a kolerától¹.

—Herr Leutnant, ich kann nicht!... Oh Gott, Hilfe! ... Marie, oh komm doch! Marie .. . Mutter!... oh Gott!

Császárvadász volt, aki így jajgatott, még gyerekember.

Az égettképzű vicsorgott:

— Mit karattyol az Istenről! Isten nincs, egyszer volt, de meghalt, agyonütötték ... Most csak háború van. ..

A lábatlan ember felkönyökölt:

— Ne káromkodj, Pista ... Az emberiség bűnös és elérte a bűnhődés. Most a tisztulás útján vagyunk.

Aki a vért köhögte, megszólalt:

— Tiszta voltam, mint egy szűzlány. Miért kellene a mások tisztulásáért szenvednem? ... Hulla vagyok, kész dög.

Az ágyakon roncsok feküdtek; bambán elmeredtek valamibe és nem szóltak.

Fehérek voltak a falak, fehérek az ágyak; karból itatta át a levegőt . . . sárga koponyák feküdtek fehér vánkosokon, mint csapadék a véres vihar után.

A császárvadász hörgött; szája szélére hab gyűlt, bugyborékölt és elpattant. A fej megbillent, jobbra-balra fordult, mintha ezt akarná mondani: — Nein! nein!

Aztán csend lett; nagy némaság.

Az ápolónő lezárta a halott szemhéjait és ráborított egy lepedőt. Két másik ágyban már feküdtek ketten lepedő alatt.

Holttest volt az a titok — melyet a letakart ágy rejtett.

Csak később fogják elvinni őket! ..

— Úgy látszik, megmaradsz testvér! — mondta az égettkepű, mikor Márton gyógyulni kezdett. — Mi egy álló hétig szaladtunk azzal a félmázsával a hátunkon. Abba még nem döglik bele az ember... Szaggat az én csontom is, de a hótól meg a víztől. Egyszer három napig feküdtünk egy rohadt mocsárban. Alig száradtam meg, a tűz lesütötte a húst a pofámról.

Az a katona, aki vért köpött, mesélni kezdett:

— Mindig a haslövéstől félttem, most itt vagyok a nyomorult tüdőmmel. De a haslövés, az borzasztó. Azok a büdös kozákok csak a hasba szúrták a pikát. A szurony olyan puhán szalad a húsbá, a hasban nincs csont. Zalosce mellett egy tucat ilyen hasonszúrtat láttam. Csak feküdtek kifordult bélllel, napokig elélték.

Ősz lett, mire Márton lábra tudott állni. Szél fújt kint és lesodorta a sárga leveleket a fákról. Benn a kórteremben nem hallatszott semmi szél; valami mégfís, mint elmúlt leveleket, lesodorta a sárga sebesülteket az ágyról.

Egy nap nyílik az ajtó.

Nagy parádé jön be.

Maga a kórházparancsnok, valamennyi orvos, valamennyi ápoló.

Fölállnak, mint színészek a nagy jelenetben.

A sebesültek tudják, mi ez: — kitüntetések jöttek a tábori ezredektől.

Most szétosztják a kitüntetéseket.

Egy hadnagy kilép a sorból, németül hadarja a parancsot:

— Für tapferes Verhalten vor dem Feinde zeichne ich . . .

Már akadtak percek, mikor az ember ráeszmélt a maga bukására és meglátta a Háború igazi arcát. .. De a Moloch gépezete gondoskodott róla, hogy visszahódítsa az eszmélni kezdő lelkeket; kitüntetéssel tartarta le frissen gyógyult sebeiket, hogy ne érezzék a fájást és elhallgattassák az ember fiában ébredő anarchiát.

Új sebesültek jöttek:

— Vereség! — suttogták és az ágyakba dőltek. Újabb sebesültek jöttek:

— Vereség! — suttogták és ezek is ágyaikba dőltek.

A főorvos bejött és végiment a termen.

— Ha ez így megy, két beteget kell minden ágyba fektetni, ha nem hármat. — El, aki mozogni tud! Vesződjenek vele Pesten. — Na maga nagy ezüstös! — mondta Mártonnak. — Maga is Pestre megy. Fővárosi fiú lesz magából! Örüljön!

18.

Pest! Hadikórház! Lábbadozik, fekszik, járkál, pihen Márton.

— Kérem, — mondták önkéntes ápolónők — nem végzünk szennyes munkát.

— Kérem, — mondták más önkéntes ápolónők — ha az ember föláldozza magát a hazáért, akkor nincs különbség szennyes és nem szennyes munka közt.

Egy nagymellű, szőke nő Márton ágyára telepedett.

— Hogy van, fiacskám? Na, vegye le szépen az ingét, majd megnézzük a sebét.

Eddig csak férfiápoló, vagy apáca nyúlt Márton testéhez. Idegenkedett attól, hogy egy úri asszony megnézzze a testét. Nyakáig emelte a takarót:

—Hagyja nagysád, a főorvos úr holnap úgyis átköti újra.

—Fiacskám, maga talán fél tőlem? — mondta a szőke nő és nevetett.

Másnap az orvossal együtt jött és segített a kötözésnél. Az orvos elment, a nő még benmaradt a szobában.

—Ezt a csokoládét magának hoztam. Ha jól viseli magát, hozok mást is. Most sokat kell enni és jól aludni. Híznia kell, fiacskám!

Mindennap jött, mindennap hozott valamit. Leült az ágyra:

— Úgy-e, maga vasmunkás? — kérdezte az ápolónő. — Harangöntő? Mindjárt gondoltam, hogy ilyenmi. Más ember belepusztult volna.

Borbélyt hozatott és megborotváltatta Mártont.

— Így, most megcsinosodtunk ...

Alig ment el a nagymellű nő, egy pesti fiú röhgöve utánozta:

— „I-így, most megcsinosodtunk?... Nyafkál a dög. Megszagolta rajtad a friss húst. Hizlal. Jó falat lesz, ha egy kicsit összeszeded magad.

Egy másik sebesült kontrázott:

— Úgy éheznek a húsrá, hogy még a hullával is szerelmeskednének. Na, én ingyen odaadnám neki a szifiliszemet!

Roncsolt volt a testük, beteg a vérük, az ölés

megfertőzte, kiforgatta, elzüllesztette a lelküket. Semmi sem volt már szent, vagy tiszta. Megnyomorított testük sebeitől elgennyesedett a lelkük. Csak a test élt, a has és a gyomor, a régi napokból csak az étvágy maradt meg, de a borzalom magas skálájára fokozva: — habzsolni mindent, ami elérhető, bezabálni a világból amennyit lehet... és húzni az időt, menekülni a háború által való megzabáltatás, a halál elől.

Az ápolónő mindig nyíltabban akarta azt, amit akart.

— Legalább eszed legyen! — intette Mártont a szomszédja. — Ez a tehén belédbolondult. Talán akad valami protekciója és itt tartat...

Egy napon Márton aztán meglátta Pestet:

— Holnap kimehet; kísérővel! — rendelte a főorvos. — Adjanak melléje valami pestit.

Török vok a pesti; karját felkötve hordta.

—Ne állj meg minden kirakat előtt! — mondta Török. — Ne légy vidéki bugris.

—Két évvel ezelőtt másképp gondoltam ezt! — mondta Márton. — Ide akartam jönni mindenáron! Mert igazi munkásmozgalom csak itt van! Most aztán itt vagyok, csakhogy jól nézek ki az átszúrt tüdővel.

—Beülünk egy kaffába! — mondta Török. — Pesti ember a kaffában él, csak aludni megy haza.

Hóba volt merítve Budapest. Szürke volt és fakó; a jégbe, mely az uccákra fagyott; a fagyba, mely a levegőben állt, a végzet volt beledermelve. Kocsik,lovak, villamosok, emberek a végzetben mentek.

Márton még sohasem látott ilyen nagy palotákat, ilyen nagy palotákból álló utakat, uccákat. Nem is álmodott ilyen forgalomról; pedig ez a forgalom csak

maradékra volt valaminek, ami azelőtt volt! A hajszában, mely a nagy utakat betöltötte — a frontok táplálása volt a motor; az űzte a kereskedelmet, a hirtelen meggazdagodni akarás örületes vágyát. De gyászruhák húztak, vagy suhantak a forgalmon keresztül és a nevetések vértócsákból pendültek ki.

— Elfáradtam, leülnék valahol; — mondta Márton a pesti fiúnak, aki mindenből, ami körülöttük volt, keveset vett észre, mert ismerősei voltak a házak, az utak.

— Bemennék veled valami fényes körüti káffába, de — oda csak tisztnek szabad. Na, nyitva maradna ott a szád.

Mártonra gigászi benyomások feküdtek; alig tudott szólni alattuk:

—Rossz ez testvér nagyon!

—Na azért kívülről megmutatok egyet! — el is vezette egy nagy körüti kávéházhoz, mely éppen egy tér sarkán állt és három uccára nézett a frontjával. Óriás ablakai nagy síkban álltak és szinte a járdáig bocsátkoztak le. Nagy nyüzsgés volt a kávéházban, emberek, karok, fejek mozogtak; mozgó alakok és rohanó pincérek vágtak keresztül az emberkésán, mely az asztalok mellett besűrűsítette az óriás helyiséget. Gőzben állt benn a kávéház. — Na, mit szól ehhez, bugris?

—Szép hombár! — mondta Márton.

—Beülnél te is, ha lehetne.

—El sem gondoltam ilyesmit.

—Persze, ha valaki nem látott mást vidéki kocsmánál.

—No, no testvér! Voltam már vidéken kétszer kávéházban.

—Kávés butikban, testvér! De ezt nézd meg! Azt hiszed kávéház? Börze! Mindent vehetsz itt testvér. Mindenféle portékát; még húst is! Még pedig nemcsak marhahúst, vagy disznóhúst, de asszonyhúst is. Ámbár az sokszor mindegy. Bent melegszenek testvér a siberek, láncosok. Ronda hasuk alá fektetik a legszebb nőket testvér, mert van pénzüik! Ha-ha-ha! Látod odabent a gombákat nőni?

—Gombát? . . . Nem!

—Mint a gomba a földből, nőnek ott bent a panamák. Nekünk a vérünk hull és panama lesz a véltünkéből testvér.

—Talán mégis jó lenne meghalni valahol a fronton testvér?

—Nyavalyát! — mondta Török; kitört belőle a pesti jázság. — Gyere csak apukám! Te is úr leszel; tükör alá ültetlek, gyönyörködhetsz a saját ragyogó pofázmányodban. Pesti ember, ha sír — a kaffába megy; ha nevet — a kaffába megy. Pesti ember ott gyászolja a kedves tatáját; pesti asszony ott szüli a gyerekét; . . . Ha-ha-ha! No gyere, bugris!

Egy kisebbbrangú kávéházba vitte Márton, de még mindig elég fényes volt; sok tükör, sőt egy csillár is volt benne; kis üvegdarabok mint számtalan csengő függtek a csilláron. Uzsonnaidő volt, a terem zsi-bongott.

—Krisztusát! — mondta Márton, mikor beléptek, és a sok emberfej a szemébe, a nagy emberszag az orrába csapódott.

—Ez kell a pesti polgárnak! — mondta Török.

— Harminc vasért elülhetsz estig és végigolvashatod az összes újságokat. Ha aztán az a harminc vasad sincs, ellóghatsz fizetés nélkül. Tehát mindenképen olcsó. Látod azt a cigányképű monoklis civilt a sarokban? Fogadok veled tíz sportba, hogy délben kávét ebédelt itt és a tegnapi feketéjével is tartozik a főúrnak. Leültek.

— Ezek itt jól élnek! — jegyezte meg Márton.

Egy civil odaszólt:

—Kedvesem, mindenki a maga helyén van! Maguk hősök és a vérüket adják. Mi az idegeinkkel szolgáljuk a hazát.

—Na persze, felmentettek nélkül elvesztenők a háborút! — mondta tréfásan Török.

Egy sötéthajú civil ezt magára vonatkoztatta:

— Mennénk mi mindannyian, de nem enged a pozíció. Ezt is meg kell érteni, barátom.

Magas kicsit elvirult nő ült mellette és lomnyonján Mártont nézte.

—Milyen fiatal és nagyezüstje van! — mondta a nő. — Súlyosan sebesült, úgy-e?

—Meglehetősen.

—Nem fáj már?

—Most már nem.

—Nehéz az élet odakint, úgy-e?

Márton alig tudott beszélni. Mert néha nehéz szólani! Valahogy szegyeké szavait, szegyeit emlékezni ja frontra és a nyomorra, a vérre, a sárra, a halálra, a nélkülözésre, a futásokra, a döglődésekre, a sáncokban, mocsarakban való rothadásra, — ebben a tükrös, fényes teremben.

— Megszokja az ember! — mondta csúfolódva

Török. — Mi az a piszok? Semmi! Vagy akár egy roham! Bliktri.

Az elvirult hölgy nem vette észre a *csúfolódást* és csillogó szemmel felelt:

—Mindig gondoltam, hogy fenséges a roham!. . . Rohanni a mezőn és összecsapni, csupa igazi férfi, csupa erő, csupa vad hősiesség! Rivall a kürt és pereg a dob. Te Andor, hallgasd csak! Ezek a vitézek rohamban voltak! Úgy sajnáltam, hogy a férjem idehaza maradt. Amilyen bátor ember, már neki is volna ki-tüntetése.

—Hagyd ezt, fiam! — szólt a férj. — Mindenki a maga helyén teljesíti a kötelességét. Nincsen igazam?

— De igaza van! — hagyta helyben Márton.

Török Márton füléhez hajolt és beleutánozta a nőt Márton fülébe:

— Úgy-e, fenséges egy ilyen roham! ... Az istenit a büdösnek! Na, engem hat generális se küld ki újra a frontra!

Márton szájában keserűen összefutott a nyál:

—Mindenki a maga helyén teljesíti a kötelességét; úgy látszik a mi kötelességünk az, hogy megdögljünk, másoké az, hogy meggazdagodjanak.

—Bordély ez testvér! — Az egész világ egy nagy bordély.

—Kifordul a belem, ha még itt maradok! Gyerünk innen!

—A szerencsés, az okosabb megmarad! — mondta az uccán Török. — A buta elpusztul! — olyan hangon mondta ezt, mintha nem is pesti jász lett volna, de valami filozófus,

19.

Mártonban nagy életerő volt; a földből hozta. Nagy akarat vitte előre, mely az egyenes irányú életeréből fakadt. De az életnek is volt valami menete! A dolgok maguk közé kapták az embert és szintén vitték valamerre. Mindenki eljutott valahová, még ha úgy is voít megalkotva, hogy kívül akarjon kerülni a dolgok sodrán ... Az ilyen elzüllött! De aki akart és aki célt tűzött maga elé, az mindig látott maga előtt valami irányt, még ha talán nem is tetszett neki. Talán éppen azért élt azután, hogy az irányt a maga kedvére javítsa meg. De a háborúval ez megszűnt. A háború keresztülvágta az összes irányokat és az életakarokat anarchiába döntötte. Márton élete valami nagyszerű összefoglalást nyert azáltal, hogy fölismerete a munkásmozgalomnak milliókra kiható értelmét. Ez kiszélesítette egyszerű életét, nagyobb alapot adott emberségének. De mielőtt még egészen megtudatosodhatott volna benne az átfogó cél, mielőtt a mozgalomba mélyebb gyökeret ereszthetett volna, jött a háború és ezt a kibontakozást összetörte. Minden romokban hevert benne; de életereje még tartotta magát. Vonala még nem volt megtörve; egyenesen szegült előre, bár a vérben és sárban megáztatott kétely már kikezdte gyökereit.

De ezen a fővárosi sétán nagy csapás érte Mártont. Hiszen nem történt vele valami rendkívüli. Csak mintha megérkezett volna valami, ami már útban volt benne. Mintha az élmények vihara megsűrűsítette volna benne azt, ami addig mint pára lengett benne... Most hullt benne a jégeső ... Mert élmény volt neki — a város! Pest! A nagy paloták, a bulvardok, a moz-

gás, a zaj, a roham. A Hinterland lélekzetvesztő rohamozása... A körúti kávéház ablakán át panoptikumba látott és a hatás lecsapott idegei gyökerére... Mintha egy világ kivonatát látta volna a nagy ablakok mögött nyüzsögni, zajlani, nevetni, habzsolni, vagy sötét arccal ülni. És különös összeköttetést talált a panoptikum és az ucca némely figurája közt, kik vékonyan, dermedten, gyászban, a nyomor alatt görnyedve, fájdalmak alatt meghasítva osontak ...

Mikor leült Törökkel abban a másik kávéházban, már túl volt az első állomáson. Künn a fronton sem érték talán megrázóbb meglepetések, ha talán azok vadítóbb külsőségek közt jöttek is. Amit férfiak és nők ebben a kávéházban fecsegték, nem volt szenzációs, legfeljebb utálatos. Mártonban akkor már munkában volt a nagy válság és csak a beteljesedés felé sietett. Hirtelen emelkedett tetőpontra és érett meg a válság! Minden, ami vele a háború kitörése óta történt, most egy eredménybe gyűlt össze, de ez valami borzasztó volt: — kettétört Mártonban az életerő. A kétely és az irtózás úgy csapott az életerő előre szegülő vonalára, hogy az két darabra tört és a felső az alsó mellé omlott. Térdben kettétört ember zuhan így a földre.

—De lekókadta! — szólt rá Török.

—Nagy dolog ez! — mondta Márton.

—Egészen kampec lettél!

—Kedvem volna meghalni.

—Marha! — és Török nagyot nevetett. — Megcsípett a hinterlandi dér; puha lettél testvér. Te halod, én most csípek magamnak valami tyúkot; eredj csak haza. Mondd, hogy valahol eltévedtél tőlem. Fene a hasukba!

Márton visszament a kórházba; olyan érzése volt, hogy jelet írtak a homlokára ...

20.

Az az erő, mely már annyiszor felkapta és ide-oda-dobta Mártont, megint jelentkezett. Megfogta ugyan Mártont, de csak néhány állomáson át toltta az igazi cél felé.

Jön a főorvos:

— A sebei tisztán begyógyultak; lábadozóba megy.

Jött a lábadozó. De Márton beteg volt. Nem az átszúrt és beforrt tüdeje fáj; nem csontjaiban szúrt és rágcsált a mocsár-reuma; a kettétörtség kezdett szétpocsolyásodni benne.

Hetek múlnak a lábadozóban . . .

Jön a főorvos:

— Egészségesek a frontra!

Mert keletről, éjszakeről, nyugatról, délről sebesültek özönlenek a tábori kórházakba; a tábori kórházakat ki kell üríteni, hogy beleférjenek az új betegek, a tépettek, zúzottak, vér- és gennyszagúak; megtelnek a hátsó ország kórházai; a hátsó ország kórházait ki kell üríteni és megtelnek a lábadozók:

— Egészségesek a frontra!

Mert hely kell! Jön a nyomás minden oldalról; egyik nyomás áthárul a másikra:

— Egészségesek a frontra!

A véres testekből a vereség csurog a kötözőhelyeken.

—Friss emberanyagot! — ordítanak a tábornokok az áttört frontok kapuiban . . .

—Egészségesek a frontra!

Ugyanaz az erő, mely százezrekkel dobálódzott évek óta, most megint megfogta és a frontra tette Márton.

Csakhogy ezúttal nem északra, hanem délre

Egy frontmögötti völgybe vitték őket. Odalenn a tavasz érett színekben virult, vakított a nap, a föld mohón sietett a nyár elé és bőség ömlött el a paradicsomi tájon.

Éjszaka éles lángvillámok cikáztak a sötét égen és minden dübörgött és nyögött, hosszan és fergetegesen. A völgyből előbbretolták őket a tartalékállásokba. Éjszakánként kimentek az első vonalba és árkokat ástak. Nappal, aludtak és ténferegve várták az esti élelemkiosztást. Később kitolták őket az első állásokba, mert a legénység, mely addig ott harcolt, már egészen puha volt, szétmállott.

Hármas hegyhalmon futott végig az árok, túlhan alagutakkal keresztül-kasul fúrt dombok hányták rájuk a tüzet, jobbra egy kopasz hegyhát lángolt és előtük csonka fák közt egy falu hevert romokban.

Napokig csend volt, csak néha robbant a közelben egy akna és az ekrazit sárga füstje soká lebegett az árok felett. Éjszaka fényszórók kutattak a magasban. Földbe vájt mély veremben laktak, melynek fakeretes száját lópokrócok takarták. Falépcső vezetett lefelé, a fal oldalához tapasztott lócákon aludtak a katonák. Lent megposhadt talajvízben jártak; üres konzervdobozok, törött csajkák úsztak ebben a ragadó fekete lében, mely dögszagú volt a hulladéktól és a hízott patkányoktól.

„Kaverna“ volt a neve ennek a földbe és sziklába vájt veremnek. Nyílásaitól embermagas árkok vezet-

tek az állásba. Ez az állás két méternél mélyebb volt; mint végetnemérő szürke vonal kígyózott folyón, mocsáron, erdőn es sziklán át az Adriától a havasokig. Tele volt tűzdelve vermekkel és kanyargó futóárkokkal; ezek a védettebb parancsnokságokkal kötötték össze az első vonalat. A tűznek és a halálnak vonalát.

Alacsony árok futott előre is; hármás és négyes sorokba rakott, tüskés dróttal áttekert vasalkotmányok, „spanyollosok“ zárták el az ellenség útját és védték az árkot. Az összegubancolt spanyollosok alatt, gránáttölcsérekben nyugodtan gubbasztottak a tábori őrsők. Az ároknak az ellenség felé néző oldala lépcsőszerű volt; árokpadnak hívták ezt a magasabb részt, mellvédnek a felső hajlatát. Az állás helyenként megszakadt és szabályos félkörbe futó árokba torkolt, ezeket a félköröket a felhányt földdel együtt harántgátaknak, traverzeknek hívták; az volt a föladatuk, hogy ágyútűzben várszerűségükkel megvédjék a vonalat a gyors szétrombolástól. A harántgátak közelében, lőrések mellett rohamsisakos őrk álltak.

Az árokpadon sodronymatracok heverték; aludni lehetett rajtuk. Nyugodt időben kiült ide a kavernák minden lakója; pipázva beszélgettek és leveleiket írták.

Jön a hadnagy: Ajtay.

Tiszti szolga kell neki.

Tiszti szolga = pucer.

—Őrmester!

—Parancs, hadnagy úr!

—Ezt a harangöntőt venném most magamhoz.

—Csak tessék, hadnagy úr!

—Már régóta figyelem; rendes ember.

—Nem köll annyit spekulálni, hadnagy úr! Ráparancsol és — kuss!

Éjszaka van; Márton hever az árokpadon a sodronymatrácon.

Éjfél is elmúlik; a hadnagy végigjárja az állásokat.

—Na, Márton! — mondja a hadnagy.

—Parancs, hadnagy úr!

—Csak maradj, fiam! — mert a katona mint a gép föl akar kelni.

—Jó ember! — tudja magában Márton.

A mély árkok szürke vonala; az alacsonyabb folyosók, alagutak, a kavernához lebukó bejáratok, a traverzek, a drótsövények és bakok egymásbaszökő összevisszasága, a földbe lefelé épített erősség végtelen [labirintusa a maga rendjével, behelyeztetik a láthatárba és egyre homályosodva elvész az éjszakában. Áttekinthetetlen front és az ember a maga posztján mint patkány a lyukban, ül benne. És a végtelen sánc nem tágítja, de összeszorítja homlokát. Ül a katona összeszorított homlokkal a maga csapdájában és a halált készíti azoknak, akik odaát vannak. Száz és száz-ezer katona készíti az árkokban és az árkok mögött, messzire hátranyúlva, egészen a hátvédi ország belső szervezetébe nyúlva, a halált azoknak, akik odaát vannak. És a sok egyenként készített halál mind egy-egy része annak a szervesen készített elmúlásnak, az egyes halálokat összefoglaló Halálnak, melynek neve Stratégia ...

És a sánc rendszerével szemben ugyanúgy futnak sáncok és azokban ugyanúgy ülnek a katonák és ugyanúgy készítik a halált azoknak, akik ideát vannak. Sok halálkészítésük éppenúgy benyúlik a maguk hátsó országába és a halálnak ez a tenyésztése beleszerveződik a stratégiába. . . Stratégia — stratégiával

szemben és a katona nemcsak a mély és kombinált árok-rendszer, de a stratégia fenekén is gubbaszt ugyanakkor. És a katona, ha lelke van, érzi a maga céltalanságát, kitaszítottágát, elítéltségét és elveszette- ségét a végtelen árok és a szertelen stratégia fenekén.

Márton a sodrony-matracon hever; megvan benne az élet vonala törve és érzi az elveszettséget.

Jó most emberi hangot hallani. Az emberi hang mint a kéz körülfogja az emberi lelket és fölemeli egy percre az elveszettségből.

Márton hallja a hangból, hogy ez a hadnagy ember.

És nemis kell neki több bizonyosság, mint ez a megfoghatatlan valami a hangban.

Lelke fölemelkedik a mély zuhantságból, mint meleg fészekbe ül bele a hangnak emberi voltába és végtelenül jól esik ez . . .

—Ember! — mondja Mártonban a lélek.

Hová való vagy, fiam?

Mondja Márton:

—Jánosházai.

—Földiek vagyunk! Én cserhádi vagyok.

—Tudom merre van, hadnagy úr.

—Kis város; jártál benne?

—Nem, hadnagy úr.

Nagy csend van az éjszakában. Mint valami túlvilági madárszárny nyúlik el komorló feketén az ég mindenek fölött. Itt ezen a szakaszon hallgat minden és odaát a szakaszon is hallgat minden.

De néha távoli éles fény hasít az éjszakába és megmegvonaglik a megcsönkített föld ...

— És itt miért vagyunk? — kérdezi a hadnagy.

Ez hivatalos kérdés; pedig a hadnagy nem annak szánta; csak az egy vidékről valóságuk ütött meg benne mélyen rezgő hangokat... hazagondolt! Egyetlen, nevezhetetlen összefogással mindarra, ami annak a másik, messze a háta mögött hagyott életnek a tartalma volt és egy öreg asszonyra mindazoknak a dolgoknak közepén — az édes anyjára.

Mártont mégis fölgrasztotta ez a kérdés, mint akit rúgó vet föl, iskolásán felelte:

—Hegy győzzünk, hadnagy úr!

—Hogy győzzünk?... — és a kérdés kihangzott, belenyúlt, elvetődött valami visszhangtalan, értelmetlen távolba, mely végtelenebb volt a végtelen sáncvonalaknál.

—Igenis, hadnagy úr!

—Magamhoz akarlak venni legénynek!

—Igenis, hadnagy úr!

—Van kedved, fiam?

—Nagy örömmel, hadnagy úr!

—Rendben van, fiam!

A hadnagy elment az árok hosszán; a homály benyelte testét...

— Apám! — mondta a meleg érzés Mártonban.

—Tak-tak-tak! ... — mint sivító hangok kezdtek oldalról röpködni a túlsó oldalon mozgatott gépfegyver acélmadarai...

—Tak-tak-tak!...

—Tak-tak-tak!...

21.

Hajnalban komor láng csapott fel Márton szakasza előtt. A dörgés felébresztett mindenkit. Utána

újabb dörrenés rázta meg a levegőt. A derengő hajnalban az egész hegyhalmon tüzes felhők kavargtak, hegyes füsttollak ugrottak a magasba és üszkös és olvadt rézszerű bongyokban széthasadtak.

Hirtelen az egész domb foszforeszkált és égett; lilás fények villantak és vörössárga kékék omoltak szerte. A föld fergeteges szétszakadt és a nyíló kráterekből szörnyeteges dübörgéssel hullott a tűz és a forró szilánk. Bőszülten hörgött és dörgött a föld, a szilánkok sivítva és zengve téptek az agyvelőbe és kénköves bűz fojtogatta a mellet.

—Bevonni az öröket! — adta ki a hadnagy a parancsot.

—Késő!

Egy akna belevágott a szomszéd harántgátba. E pillanatban megvilágosodott a domb és rohanó emberek bukkantak fel a túlvilági levegőben. Egy alak furcsán szétvetett karokkal a levegőbe billent és eltűnt. Aztán felhasadt rongyokkal valami rettenetes véreső hullott.

Egy tébolyító függöny, vasból és tűzből szöve, táncolt végig az árkon és felhányt, összezúzott, felmorzsolt és betemetett mindent.

A bűzös és sötét farkasverem megtelt menekült emberrel.

—Itt van mindenki? — kutatott szét a hadnagy.

—Három embert szétvágott egy akna.

Csönd dermedt a veremre. A kaverna alján sebesülteket kötözték a szanitécék. Az egyiknek öklönyi vasszilánk feltépte a hasát; belei kilátszanak.

Küldönc bukkott be a kaverna száján:

—Elszakadt a telefon. A százados úr minden

órában jelentést kér . . . Szaladok a negyedik századhoz!

Ahogy pillanatra szünet állt be az ágyú és akna-tűzben — eltűnt rohanva.

Mögöttük mérges gázokkal telik meg a szakadékos hegyoldal. És nem szűnik a pokoli tűz! Egyre tart! . . .

Elmúlik egy óra!

Elmúlik két óra . . . Hull a tűz; robban az akna, dől a gáz . . . vörösen, lilán, sárgán, szikrázva és lán-goló kévékre sűrűsödve ég a világ, mintha azonnal vége készülne lenni mindennek és forró vasak zuha-tagoznak a kigyuladt égből a paskolt és szaggatott földre.

Mikor lesz vége ennek a pokolnak? . . .

És dél lett és még egyre tart minden.

Délután is úgy megy; nem szűnik semmi! . . .

Sőt egyre nő, fokozódik a pokol.

És estére a hihetetlen tűz túlfokozódik a hihe-tetlenbe. Tölcsért, tölcsér mellé vág az ágyú és akna-
vetők zúgó és földetrázóan lecsapódó magja. Már az árok egészen bedőlt, szétmorzsolódott. Szorongnak a kaverna bűzében; a végítélet lángol és menny kövez fölöttük.

De már ki tudják számítani, mikor töltik a túlsó oldalon az aknavetőket és a percnyi szünetekben vé-gígszalad a küldönc az árkon.

—Elmúlik a nap siketítő, őrjítő dörgésben.

—És minden továbbmegy egész éjjel! . . .

Az idegek már megfőttek, összetörtek, porrá lettek.

Délben a föltépett hasú kenyeret kért; egész estig

jajgatott kenyérért. Este már nem bírták tovább; valaki kenyeret adott néki. Bambán nézték, mint falja magába belét és héját. Azután meghalt.

Tompa fájás befogta a katonák agyát; a lét értelme megszűnt ebben a szörnyű farkasveremben. De a tűz egyre tartott. És már tudták két teljes nap óta, hogy ez mit jelent! Hogy össze akarják a idegeiket törni és azután jön a tűzeső után az ember .. . ordító falanxban jön az ellenség rohamra.

És megint eltelt egy nap.

Reggel a kaverna szájához tántorgott egy katona. A közelben akna robbant, csak eldőlt hangtalan és vére iszonyú patakja előlött a lépcsőn. Hihetetlenül sok vér dőlt ki belőle.

— Ezt is megváltotta a halál! — mondta a hadnagy fásultan és tovább szitta a cigarettáját. Már tizenhat óra hosszát hallgatott. Ez volt az első szava annyi idő óta! Most is ült, mereven nézett előre és a szeme (ijesztő lánggal égett. Néha Mártonra nézett, aki lábánál gubbasztott és a hadnagy ajkán különös torz mosolyt látott. Az éjszakai beszélgetésre emlékezett.

Túl a félelmen és túl a kínon, mondhatatlan örületbe hajszolódtak mind egy szálig.

És elmúlt a harmadik nap is és a tűz tovább tartott.

A kaverna két száját már betemették az aknák, ha az utolsó kettő beomlik: megfulladnak.

— Nem tudom sajnálni, hogy elpusztulok; — szólalt meg éjszaka a hadnagy. — Miért született az ember? . . . Már nincs semmi, amit oda nem adtam: az erőmet, a szívemet, a hitemet. Mi marad? Egy marék hamu!

Akna robbant a kaverna tetején. A légnyomás szörnyű nyögéssel eloltotta az egyik olajmécset.

— El kéne hagyni az árkot! — őrzöngött egy baka. — Fent érintetlenek a farkasvermek. Itt elpusztulunk!

— Te félsz? — hajolt hozzá közelebb a hadnagy.

Márton örületet olvasott ki a szeméből. De nem volt-e tébolyult ő maga is? Nem adta-e ő is oda mindenét, a szívét, a hitét, ahogy Ajtay mondta. Valami értelmet akart fölgyújtani ezekben a percekben meddő és kisajtott agyában ... de hasztalan törekvés volt, a szakadatlan tűz nyomása nem engedett. Néki még volt valami hite . . . már csak zavaros töredékek ... minden málott róla.

Harmadnap délután egyszerre megszakadt az ágyútűz. Rövid kusza nyugalom következett. És e percben a verem szájánál egy ember jelent meg és kézigránátot csóvált.

Isszonyú dörrenés . . . majd még egy . . .

— Előre, előre!

Az ellenség betört az árokba. A verem egy jajongó véres gomolyag. össze-vissza kavarogva, mint egy megátkozott zuhatag, vergődnek a testek és rémítő emberroncsok hörögnek. A maró tűzben, lángban és kénköves bűzben ömlik a vér és nincs menekvés!

Néhányan elvergődnek a túlsó kijáratig és felrohannak a dombtetőre. Mögöttük zárótűz szórja pokoli záporát. Az árokba idegen katonák torpannak, rohamsisakban és szuronyukat az alélt testekbe döfik .. . egyre egyre . . .

A magasból kézigránátokat vágnak közibük és a testek rongyokban omlanak szét a sziklán.

Új rohamosztag kapaszkodik a meredélyen, jön rájuk és mögöttük még három rajvonal: hétszeres túlerő. Égő vörös jelzőpatronok szállnak a magasba, másodpercek múlva az innenső frontról küldött tűzfüggöny elvágja a rohamozók útját. A sziklák közül közéjük lövöldöznek a gépfegyverek és a felszaggatott völgyet elborítják a hullák.

Egy támadást visszavertek. Márton szakaszának a fele sem maradt meg a roham után.

Éjszaka újabb támadást vertek vissza. Az árok teljesen összeomlott, iszamlós, görgeteges és roncsolt minden talpalatnyi hely. A szakadékok fenekén hullák merevednek és új emberanyag támad és bukdácsol előre a szitává lőtt és ronggyá foszlatott tetemenen át.

— Hol maradt Kincs őrmester? — kérdezte a hadnagy.

Márton egy véres halmazra mutatott. Puhán, csont nélkül, szétdőlvén és elomolva hever, két lába furcsán kicsavarva és a melle üres. Valami kimondhatatlanul borzalmas nyilalt bele az élőkbe: mintha saját hullájukat néznék.

A forró májusi nap megkezdte rombolását és a rohadó hús bűze örjítőén megüli a mellet.

— Nem tudom felfogni ... ez egy ember! — dadogja egy katona.

Nem, ezt senki sem tudta megérteni.

És a kar- és láb nélküli, föltépett mellkasú hullák, a rothadó húsú halottak — ők voltak azok, akik túljutottak már minden emberi problémán; ez a sok emberi dög — már mind megbékült, túlnőtt az életen ...

Egy hétig álltak így tűzben, rohamban, támadásban és ellentámadásban. Emberek kidőltek, kibuktak, kirohadtak közülök; hátulról betömték újabb emberrel a hézagokat; tűzben, rohamban minden felőrlődött megint.

Akkor fölváltották őket és új emberanyagot raktak oda étkül a halálnak.

Szabadulni! Nem is tudták még felfogni, mi az!

Éjszaka történt a fölváltás. A tűz és az ölés véres szennyében, mint lélektelen roncsok bukdácsoltak a futóárokban, széthasogatott homokzsákokon, furcsa vasak, csajkák, összelyuggatott sisakok és szilánkok közt, át a halottakon.

A domb tulsó felén elhagyták a futóárkot. Még itt a völgyben is tölcséi tölcsér mellett tátongott, s a megrengő, hullaszerű földön, a romok közt szétmarrangolt testek rohadtak.

Lejebb ösvényt találtak, mely egy rommá lőtt nyárilakhoz vezetett. Csonka falak és üszkös gerendák közt sápadt holdfény csorgott. Egykor virágoskert vette körül a lakot. A gránátoktól felhasogatott kertben megmaradt egy rózsató. Nyiló virágok voltak rajta.

Mintha csak most eszméltek volna, mintha csak most szakadt volna meg a lázalom: a megpoklosodott föld mögöttük volt, ők élnek, minden tagjuk ép és mennek a hajnal elé!

A nagy holdfényben meglátták egymást. Egy-másra néztek, félve és reszketve tapogatták meg arcukat. Valamelyikük előkapart a hátizsákjából egy zseb-tükröt, belenézett és remegő kezéből kihullott az üveg. Borostás arcot, haját, nyakat és a kezét föld-

színű szennyréteg takarta, helyenként felrepedt a bőr és a megalvadt vér fekete ereket vágott a megalvadt piszkon.

Egy katona sírva fakadt, a szomszédja nyakába hullott és megcsókolták egymást. Ide már nem ért a halálgépezet tombolása. De a téboly lángja csak lassan-lassan mult el a szemükből.

Harmatban úsztak a tájak s magasan felettük izzó sugárzással emelkedett a nap . . .

— Szabadságra megyünk! — mondta Ajtay.

Márton vele ment.

22.

Ez a szabadság nagy csapás volt! Most látta meg Márton, hogy — mennyire menthetetlen.

Egyre távolodtak és távolodtak a csatatérrel. Hátuk mögött maradt a kölcsönös gyilkolás pokoli rendszere; az ölés megszervezett stratégiája.

Márton idegeiből is kifolytak a testi átélések; csontjaiból, véréből kirázta a vonat a fizikai megrázkódásokat, de azért ez az enyhülés tulajdonképpen hiábavaló valami volt. Érezte, tudta magáról, hogy a legutóbbi hetek után, nem az az ember többé, aki volt . . . Nem mintha gondolatokban számot tudott volna adni magának arról, hogy mi van vele? Nem; sokkal kevésbé tudott gondolkozni, mind eddig. A benyomások szétpocsolyásodtak benne és pótolták nagy részt gondolkodását. Ausztrián utaztak át és látta a császári országot a vonat ablakából, mintha két foltból lett volna minden összevarrva; minden életjelenségnek meg volt a maga két fele: a békéből való

és a háborúból való. Az emberek, mintha egy óriási gépbe lettek volna dugva és azért cselekedtek úgy, ahogy cselekedtek. A gép: — a háború hatalmas! — nem látszott és ezért akárhányszor groteszk volt az, ahogyan az emberek az életük dolgait intézték ... És még a mozgó vasúti kocsi is üzletekkel volt belsejében befűtve; a gyászruhás és lelkükben összenyomorodott, a hadi éhségben szinte megüresedett emberek közt mindenütt ott ültek az üzlethajszolók ... A vérnek tengerét elborította az üzlet tengere - . . .

Jó lenne gondolkodni! — érezte többször Márton. De ő is megakadt azon, amin az otthonlévők is megakadtak: — nem lehetett gondolatokkal áthatni azt, amiben az emberek benne voltak . . .

— Azelőtt — gondolta Márton — volt valami cél előttem! Van-e még valami céloom? Hogyha talán apám, anyám, feleségem volna, gondolnék arra is — mi lesz azután ... A legtöbb emberben talán csak az tartja a lelket, hogy erre gondol . . .

De ő! Kivel törődjék? Mi tartsa benne a lelket?

Annyira megbukott benne minden! És ő maga is mennyire kezdet és cél nélkül van itt! Mit csináljon evvel a szabadsággal is? A szabadság arra való, hogy az ember valakihez menjen! Hogy mutassa valakinek azt, hogy szereti és neki is, aki a pokolból jön, mutassák azt, hogy szeretik. Mikor az ember úgy a pokolból (jön — nemis él semmi másért, csak egyetlen valamiért, a szeretetért ...

Ki szereti őt és ő kit szeretett?

Mivel nincs egy ember sem, akit szeret, talán az egész világot kellene szeretni? De lehet-e szeretni azt a világot, mely a tüzes, gyilkos poklot valósággá vál-

totta . . . Az egész világból csak egy embert szeret: — Ajtay hadnagyot. „Apám!“ — mondja benne többször meleg érzéshullám és átfut testén az az éjszaka, melyben a sánc mélyén a hadnagy odajött hozzá, amikor megérezte a hadnagyon, hogy ember jött hozzá és ami még fontosabb volt, érezte megint magamagáról, hogy ember. Az egész háború alatt akkor érezte először, hogy ember . . .

Mit csináljon evvel a szabadsággal? Se apja, se anyja, se rokona ...

Márton a Tischler-házba ment.

A műhelyt nem ismerte fel. Seholy egy harang, sem ércből, sem agyagból. A formáló korongok helyén padmalyig érő furcsa gépek jártak nagy lármával. Az esztergapadok is eltűntek és különös alakú kis kemencék sorakoztak a fal mentén. Friss lakknak átható 'szaga érzett, egy sarokban munkásnők tábori kulacsokat csomagoltak, öreg emberek és nők mindenütt, köztük néhány suhanc. Márton egyiküket sem ismerte.

Csak az iroda maradt a régi helyén. Tischler úr mereven bámult a belépőre. Márton meghökkent, annyira vén ember lett Tischlerből:

— No, ez szép! Ez szép, hogy eljöttél! — szölt meghatva a öreg és megölelte Mártont. De annyira reszketett, hogy le kellett ülnie. — Már nem is emlékszem, hogy valaha harangokat csináltam . . . Nem tudom, mire jutunk még? Azért tanult évtizedekig az ember, hogy végül kulacsokat csináljon! Kulacsokat, érted?... Hát van ember, akinek ez örömet szerez? És micsoda feneketlen nyomorúság van az egész országban . . . Hová lettek a harangjaim? Mi lett belőlük? Most velük ölik egymást az emberek! És amit

sohasem mertem volna elgondolni, az egyház áldása kíséri azokat az ágyukat, amiket a fölszentelt haragokból öntöttek . . . amivel embert öl az ember ... Sokszor gondoltam arra, hogy öngyilkos leszek...

Márton nem vette le szemét az ajtóról: mikor jön be rajta az ibolyaszemű asszony? Ha belép és felismeri: — megöleli-e őt, mint akkor régen? Megöregedett-e ő is, mint a férje?

Tischler egyszerre csak tágra rántotta a szemét és még öregebb lett abban a percben! Olyan kopott és reszketős vénember volt és a hangja olyan sírós:

— A feleségem még a télen meghalt... még pedig Svájcban. A pénzünk úgy leromlott, fél vagyonom ráment a Svájcra . . . Egészen egyedül élek, Márton . . .

Márton kábultan hallgatta. Olyan foghatatlan volt, hogy soha többé nem fogja látni az asszonyt...

Idegenül és zilált lélekkel járt a városban. Mily ragyogó szépségben éltek emlékezetében a kisvárosi házak .. . mennél borzalmasabb lett odakünn az élet, annál jobban ragyogtak ezek az emlékek ... És most! Milyen kopottak és nyomottak, milyen szegény, milyen árvult, milyen feneketlenségbe sülyedt volt minden! Rongyos gyerekek játszottak az ucca porában; sárgák voltak és piszkosak... Jelet érzett rajtuk is, mintahogy jelet tudott a maga homlokán is... Csukott boltajtó előtt asszonyok ácsorogtak kettős sorban, fáradt és megviselt arcú asszonyok, valami állatias közönnyel, tompa fénnel a szemükben és vékony, színtelen, hallgatva egymásra zárt ajakkal. Ott volt az egész város! Sokféle zaj hallatszott benne, de egyetlen nevetés sem! A nevetés meg volt ölje.

— Hollán néni! — szólított meg egy fekete ruhás asszonyt az uccán.

Hollánné nem ismerte meg.

—Mit akar? — kérdezte a gyászba meredt asszony.

—Nem ismer meg? Márton vagyok, Jozsó iskola-társa. Sokat jártam magukhoz ...

—A Jozsó meghalt. . . Mit akar? Maga még él? Menjen! — És az örült asszony otthagya Mártont.

Másnap szép reggel volt. A tavaszi égen kósza kis felhők szaladtak és a virágzó, kitárult mező szelid hullámmal ringott Márton szeme előtt. Egy zsenge kukoricásban egy asszony kapálgatott. Piroskendős feje úgy hajbókolt, mint egy nagy vörös pillangó. Ütemes csapásokkal töltötte fel a töveket.

—Adj Isten! — köszönt Márton.

—Fogadj Isten! — szólt vissza az asszony és megállt a munkában. — Merre tart, vitéz úr?

—Jánosházára megyek.

—Maga szerencsés! Szabadságon van ... Az én uram fogoly.

Kihez megy Jánosházára? Miért megy oda? semmi máshoz, mint az emlékekhez! Kit keres majd Jánosházán? A nyányót? Kije a nyányó? — Senkije! A Gyurit? Kije a Gyuri? Senkije! Az istállóban aludtak együtt és a Gyuri rosszul bánt vele. Ütötte és rúgta. Az, hogy élete kiszabadult a tanya világából, nem ilyen rúgással függ-e össze? Nem avval indult-e el, kezdődött-e minden, hogy szepegve állt a kerítés-

nél, miután Gyuri miatt olyan rosszul járt a kútnál? Mert a térde meg volt sebezve? Nem akkor jött-e a Méltóságos? . . . Nem evvel kezdődött-e minden? És amikor két nappal később az árvaházban megfűrösztötték — nem akkor mosták-e le róla a tanyát és mindazt, amit a tanya az életének addigi kiformálódásában jelentett..

Talán ahhoz a rúgáshoz, ütéshez kívánt zárandozni, amely az életét eldöntötte... Hogy ér-e még valamit ez az élet? Lehet-e benne még akarni?.. . Éppen az a legborzasztóbb, hogy kitépték az emberből az akarást! Lehetőségét az akaratnak! Az ember báb, csak nem tudja, vagy nem akarja tudni. . . Nem akarja elhinni, hogy kitépték belőle az akarat jogát, mintahogy gyerekek bábuikból a kócot kitépik.

A béresházból kijött egy asszony.

—Kit keres? — szólította meg Mártont.

—Ide való voltam valamikor; itt születtem.

—Nem láttam magát soha, pedig öt esztendeje vagyok itt! Keres valakit?

—Keresek-e?... Vagy tíz esztendeje kerültem el innen, azóta nem jártam itt, azért nem ismer. Él még a nyányó?

—Miféle nyányó?

—Az öregbéres felesége! Csak nyányónak hívtuk.

—Az öregbéres felesége? — töprengett az asszony. — Mikor idejöttünk, meghalt itt valami vénasszony.

—És a Gyurival mi van?

—Ki az a Gyuri? Nem ismerem. De katona lehet, hogyha már meg nem halt. Itt mindenki katona

lett. Az uramat is elvitték, fogságban van. Akar még valamit tudni?

— Köszönöm, semmit.

Miért jött ide a tanyára? Mit keres itt? . . .

Ligetes kis erdő nyúlt le a patakpartra. Elhevert a fűben.

Nézte az eget; nagy, tiszta és kék volt! . . . De jó is lenne, ha az ember békében élhetne . . . De az ő lelkéből elveszett már a béke, annyi bizonyos! . . .

Elővette kenyérsákját és megebédelt. Ajtayra gondolt. Ki tudja, merre jár most Pesten és mi lesz velük, ha újra visszatérnek a frontra?

Két nő jött a ligeten át az úton; világos ruha volt rajtuk és napernyő alatt jöttek. Az egyik fiatal volt, a másik idősebb. Mikor a katonát meglátták, vissza akartak fordulni. Márton felült és odaszólt a nőknek:

—Nem kell egy szabadságos katonától félni!

—Egyáltalán nem félünk; — mondta az idősebb nő, — csak elég messzire vagyunk már a kastélytól.

Márton most jól megnézte a sétáló nőket; különösen a fiatalabbat:

— Ez a féltestvérem! Ott vannak az arcán a Méltóságos vonásai! — gondolta. — Az apánk egy, csak az anyánk más! És mennyi minden múlik ezen a különbségen? . . . Jól megnőtt ez a Klarisz, amióta nem láttam. Mint valami angyal szaladgált a park vaskerítése mögött; az olyan utolsó ember, mint én voltam a tanyán, nemis igen mert odanézni . . . Mit szólna most Klarisz, a testvérem, ha odamennék hozzá és azt mondanám: — Kedves Klarisz húgom! Kérem a birtok felét! És ha nem adod ide szép szóval, elper-

lem ... Ha-ha-ha-ha! — nevetett föl hangosan Márton.

A nők ijedten fordultak vissza: — hogy talán megint egy őrült katonával van dolguk?... Mostanában olyan különös dolgok történnek . . . Múltkor is a ligetben jártak, egy katona csatangolt a ligetben és elkezdte apró göröngyökkel dobálni őket... azután pedig hirtelen csak meztelenre kezdett vetkőzni... Egyáltalán az emberek egészen ki vannak forgatva magukból ... lesunyt fejjel járnak és mintha morognának ... nem hallani a morgásukat... de egy naoon talán hangosan fognak morogni . . . Egyáltalán, már alig lehet kimozdulni...

—Látod, — mondta az idősebb nő, — hogy nem szabad a parkból kijönni.

—Unom a parkot! Kerítése van! — mondta Illansz. — Én a korlátlanságot szeretem.

—Maholnap talán már a parkba sem lehet kimeni ... Amilyen sötét pofájuk kezd lenni az embereknek . . .

— Legrosszabb esetben külföldre megyünk!

Márton visszafeküdt a fűbe, hogy megnyugtassa a nőket. Alkonyodott már, mikor elhagyta a vidéket. Olyan csendes homály szállt le a tájra, mint annak idején, mikor megszökött az árvaházból... Ó, annak az estnek színei, hangjai elmúlhatatlanul megmaradtak a lélekben ... Nagy mérés volt az! ... Az emberben levő természet visszahajtása önmagához!... És vágy a szabadság után!... Mi a szabadság? Homályos és bizonytalan valami volt az még akkor, semmi más, csak a vérnek a lüktetése, hullámozása... Később valami bizonyosabbat tudott meg erről a szabadságról! Akkor

volt ez, mikor sejtelve támadt és valami tudat kezd itt kialakulni benne a tömegmozgalmakról... a szervezett és kiépített szabadságért való tervszerű harcról . . .

De hogyan összezavarodtak lelkében, eszében a dolgok!

— Nem tudok már olyan jól gondolkodni, mint azelőtt! — mondta magának többször. — Ezt a háború csinálta! Tönkretette a gondolkodási képességeimet . . . Ha elkezdek valamin gondolkodni, nem jutok előbbre... Az utolsó dolgok a déli fronton... no, azok végleg beadtak nekem . . .

Hiába akart a szabadságról gondolkodni! Nem tudta azt a bizonyos megszervezett szabadságot maga elé idézni... Nem! A szalmakazal jelent meg képzeletében és látja a kazal előtt, a friss hajnalban azt a különös csavargót nyugodalmasan enni. . . Mit mondott a csavargó akkor?... Most sokkal jobban tudja, mint bármikor a közbülesett időben: — „Nagy az ára a szabad országútnak, a gúnyádon kívül a oőrödből is lehasít egy darabot, olyan sebek azok, hogy holtodig fájnak! ... Aki előtt megnyilatkozott az Igazság, megy a maga útján és nem kérdez többé semmit.“

Mindenütt a néhai Méltóságos földjei mellett ment Márton. Friss, tavaszi vetéssel nyújtózkodtak bele az óriási táblák az esteledésbe . . . Egyre szürkébb, homályosabb, már szinte barnás lett az alkonyat és kezdett a dolgok körvonala elveszni... valami bizonytalanba kezdett belefolyni, tűnni minden ... a dolgok értelme ... az ember és a világ célja ... csak ment egy katoná a puha porban... a néhai Méltóságos földjei mentén és a lehajló este együvé ölelte a katonát és a

földet... A katonában már meg volt törve az ember. Ahogyan az est úgy együvé ölelte Mártont a földdel, megkérdezte magát Márton:

— Mit csináljak evvel a földdel? Ezek az apám és a Klarisz apjának a földjei!. .. Mit csináljak evvel a földdel? Ez a föld az én földem! . . . Mit kezdjek evvel az én földemmel? . . .

Nagy volt az est nyugodalma és valami nagy végtelenségbe dőlt bele ez a nyugalom ...

Mit csináljon evvel a földdel?... Gyűlölje meg? Utálja? Harcoljon érte?. .. Aki csak teheti, mind arra gondol, ami majd azután lesz. Ez tartja az emberben la lelket! Neki nincs azutánja! Ez legyen az ő azutánja? Hiszen érdekes volna, hogyha Klarisz egy napon megtudná, hogy volt oka miért megijedni ott a ligetben tőle .. . Nem azért, mert a csavargó katona majd megragadja és a fűbe tiporja, ha pedig jajgat, testébe szúrja a bajonettjét és mialatt haldoklik, megteszi vele a megőrült katona a tennivalókat, zubbonya pedig tele lesz a sebből ömlő vérrrel... Nem! Nem ilyesmiért! Nem ilyen letiprásról van szó! Egészen másról.

Márton a Méltóságosra gondolt:

— Kutya! Azért neked is megfizettek! — gondolta Márton. — Neked sem jut több a földből, mint nekem. Néhány köbméter: az egész, amiben megrohadsz! Én is ugyanannyiban fogok megrohadni! Ha igaz! Mert ha tömegsírba dobnak, még ennyi sem stimmel majd ...

Márton most hirtelen lehajolt, felkapott egy marék földet és behajította mélyen a vetésbe:

— Itt van a földed!

Az Ő életét is így hajította el a Méltóságos! Három aranyat akasztott rá, mialatt eldobta!

Márton föltépte a zubbonyát, az ingét! Ott függött nyakában a három arany, ugyanabban a zacskóban, melyben még az árvaházban belevarrta. Leszakította nyakáról a zacskót és a három aranyat is a föld után dobta:

— Vidd magaddal ezt is! A véretem nem tudom neked visszaadni.

Most már igazán semmi sem fűzte az emberekhez. Jozsó, régi pajtása meghalt! A jó Hollánné örült! Tischlerné meghalt. A nyányó a föld alatt... Gyuri, talán még él, talán már hulla ... A Méltósággal végleg leszámolt... Talán Süttő! Hol, merre lehet a derék Süttő; aki egy új, magasabb értelmi világot nyitott meg neki... Süttőből nem lehetett katona, mert csak egy karja van ... De Süttő nagyon messze van ... hogyan jut hozzá? Ajtay tartózkodási helyéhez van kötve ... hiszen ő csak szabadságos katona ...

De Ajtay megtette neki, hogy eljuthasson Süttőhöz. Szívdobogva ment Márton a pályaudvarról az üzembe; katonai vezetés alatt állt a gyár és katonaruhában dolgoztak benne a munkások. A katonai parancsnoknál kellett jelentkezni.

—Kit akar meglátogatni? — kérdezte a parancsnok.

—Süttőt; csoportvezető volt itt békében.

—Azt a jó madarat? — és a parancsnok szigorúan nézett Mártonra.

—Kérem!... mondta Márton és nem tudta, hogy mit gondoljon.

—Tegnap csukattuk le az ipsét; mint civil elégedetlenséget szított a katonai munkások közt. No és maga milyen viszonyban van vele?

—Jó emberem volt! — mondta Márton.

—Vigyázzon arra, hogy milyen barátokat szed föl, hogyha kitüntetése van is. Abtreden!

—... Visszament hadnagyához, Ajtayhoz:

—Végeztél, Márton? — kérdezte a hadnagy.

—Mindennel, hadnagy úr!

A hadnagy nem értette, mire vonatkozik a mindennel, csak hallotta a szó komor kicsengését.

— A mindent legutoljára hagyja az ember! — mondta nyomatékkal a hadnagy.

Márton előtt megnyílt valami: — mintha belelátott volna a hadnagyba. És még sokkal jobban megszerette. Mondja-e még, vagy ne mondja? De már kijött belőle:

—Talán éppen a legutolsónál van az ember?

—Az igaz, — mondta a hadnagy baráti egyszerűséggel, — hogy az egésznek semmi célja sincsen. De ezen a céltalanságon túl mégis van egy cél? Hogyha ki találunk kerülni az egészből, majd azért élünk, hogy ne legyen többet ilyen. Azután a békéért és nem a háborúért fogunk élni . . .

Az egész világból nem maradt Mártonnak más, mint ez a hadnagy. Azok a hullámok, amik benne hullámoztak, mintha drótokon futnának végig a lelkében és a drótok reszketnének.

—Reggel indulunk! — mondta a hadnagy.

—Igenis, hadnagy úr!

Márton kívánta, hogyha arra kerül a sor és nem lehetne másként, inkább ő haljon meg a hadnagy helyett.

Nyár közepén kikerültek az első vonalba. A front csöndes volt, az árkokon még látható volt a tavaszi támadások dúlása. Északa utászok javították a farkasvermeket. Hajnalban félmeztelenül kiültek a kavernalakók az árokpadra és tetvek után vadásztak ingük ráncaiban. Szakálas, megtépett és a háború által félig felzabált bakák az ég furcsa hurkáit számlálták.

Valaki, aki elsőnek olvasta meg az égi hurkákat, az ellenség kötött légballonjait, fölkiáltott:

— Éppen egy tucat!

Szabályos rajban sorakozott a távoli láthatáron ez a tucat érzékeny szem, a messzei ellenséges parancsnokságok megfigyelői.

Néha repülők jelentek meg a baliónok fölött és az árokból látni lehetett, hogyan ugrálnak ki a kosárból az ejtőernyős megfigyelők. Szenzáció volt, ha egy-egy kötött léghajót felgyújtottak a repülők. Mintha valami szertelen játék lett volna mindez!

De eljött a hajnal, melyen az ellenség tűz alá fogta a hegyet. Rekedt és tompa üvöltések, szakadatlan éles dübörgések vihara tombolt a füstöngyökkel végigtakart árkon. Megint belebújtak a bűdös és ronda verembe. Nem lehetett ezt a szörnyű üvöltést és dübörgést megszokni, beletépett a has idegeibe és egy közeli becsapásra a gyomor feltáncolt a tüdőig, a mellben elfuladt a lélekzet, a szív megállt és borzalmas üresség feszült szét a testben ... Valamelyik szakaszon ... valahol följebb már visszavertek egy támadást és ha pár percre szünet állt be, a foglyokat végighajtották az árkon. Rémülettől sárga pofájukkal olyanok voltak, mintha halottak futnának az árkokban...

És már újra megindult a tűz! Lövedék, lövedék után robbant, savak és gázok szálltak és martak a tüdőbe. Az egész hegy lángolt, mintha vulkán hányta volna magából a föld gyomrát a megszaggatott kérgen át.

Éjszaka hirtelen elhalt a pergőtűz lármája. Kirohantak a vermekből az árokba. Már jött is az ellenség rohamban. A szomszéd szakaszt támadta. A völgyben, mint apró játékszerek, bukdácsoltak az ellenséges rohamozók az összegubancolt tüskésdróton, vason és roncsolt hullákon át. Gigászian groteszk volt ez a kínos bukdácsolás, már túl minden emberi értelmén és borzalmosságában teljesen valószerűtlen. Elül egy furcsán feltarisznyázott ember haladt, hosszú csővel a kezében, melyből pokoli Mng lövelt, maró fényét kilométerekre vetve. Rémült és egyetemes dühvel estek ott egymásnak támadók és támadottak és fentről, a dombhajlat védett állásából, a téboly víziójának látszott ez a színjáték.

Hajnalban az ellenség betört a szomszéd szakaszon az állásba. A kézigránátok szanaszét csapkodtak. — Itt van mindenki? — kérdezte a hadnagy a kaverna mélyén.

De még válasz sem jöhetett, egy gránát a kaverna egyik szája előtt felrobbant.

Megpróbáltak kirohanni, nehogy elpusztuljanak, megfúljanak, a föld alá temetessenek odabent. De már új robbanás csattant és öt embert véres cafatokká tépett. A kaverna szájának fakerete tüzet fogott, égett; fulasztó füst gomolygott befelé. Sikoltva, hörögve, eszelős rémülettel megpróbálták talajvízzel oltani a tüzet. A pokoli zűrzavarban kirohant a szomszédos rohamosztag. Valamerről segélycsapat jött. De az ellen-

ség észrevette az árokban irány nélkül bódorgó katonákat, rájukvetették magukat és egy pillanat múlva véres halomban hörgött valamennyi.

Ajtay és emberei kijutottak az égő farkasveremből; eszeveszett dühvel vagdosták a kézi gránátokat a rohamozók közé. Egyik lángvetőjüket derékban kapta el a gránát szele, feldobta a levegőbe, fent meggyuladt s mint égő rakéta röpült véres tűzzel. Az égő hús szaga felszakította a katonák száját, kannibáli mámorban ugráltak a hegyoldalon: Nem emberek már! Az értelem, a gondolkodás legkisebb szikrája kihalt belőlük, csak az öldöklés démona élt idegeikben, izmaikban és vért habzsoló sivitással táncoltatta őket a lezuhogó tűzdarában, a koponyákon.

Estig négy rohamot vertek vissza. A vériszamos veremben feltépett és felismerhetetlenné roncsolt testek hörögtek. A vérző sebesültek és szétömlő hullák nyüzsgésében verejtékes arccal és gyuladt szemekkel lihegtek az élők.

— Megdöglünk, megdöglünk! — jajgatott egy szőke katona és valami véres piszkot morzsolt szét az arcán.

Nem volt többé ég, nem volt többé föld, minden összefolyt a füstnek, a vasnak, a savaknak és gázoknak, a lángnak áradásában. Nem jöhetett többé semmi már, csak egyetlen maximális megkívánás emelkedhetett ki ebből a végítéletből: — a halál utáni vágy! ... Az egyetlen valami, ami békét adhat.

A szomszéd szakasz parancsnoka elesett. Egy küldönc a század halottait számlálgatta. Nem törődött vele senki!...

Harmadnap pihent raj jött a szakaszt kiegészí-

teni. Hajnalban halott volt a rajvezető. Pestises szag terjengett... A hullákat kidobták az árokba. Talán eltemetik őket, ha egyszer nyugalom lesz, ha addig szét nem aprítják őket a gránátok. Már nem is halottak, túlságosan összeroncsolt, mozdulatlan szörnyek; sajnálkozni sem lehet többé rajtuk .. . egészen hiába ékek és szenvedtek együtt.

A tűz fergetegesen tovább ömlött. A vasnak ez a zápora, az idegtépő tűz végül mindent kiforgat magából! A gennyes földből kibuknak a holtak és megindul a halottak ijesztő csapata, roncsolt és fejetlen testek és a vér árad és betemet mindent.

Újabb támadás.

Aztán csend! Márton Ajtajt keresi és nem találja.

Végigrohan a feldúlt és összemarcangolt árkon:

— Hadnagy úr, hadnagy úr! — kiált az éjszakába.

A pergőtűz visszaűzte a verembe. Csak nézte mérőn a kaverna fekete száját, nézte halálvágyó nyugalommal a foszforeszkáló hegyet, de mikor a táj fölött kibukott a hold, fedetlen fővel, fegyvertelen kirohant.

Átbukdácsolt a roncsolt mellvéden. Sárgán és szürkén húzódott előtte a felszaggatott völgy. Belebotlott egy testbe és elvágódott. A hulla puhán szétnyomódott alatta. A friss tetemek alatt régi roncsok, kezek és lábak, feltépetthasú csonkok; rohadó hús a gödrökben, a drót alatt, szétnyomva és elomolva a haldoklás végső görcsében: egy szertelen, egymás fölé hajtott és most feltépett temető ...

— Hadnagy úr! — sívított végig Márton hangja a völgyön. Mély moraj és dörgés felelt.

De egy szünetben kiáltást hallott: „aqua! aqua!“...

Aknarobbanás a földhöz söpörte. Hasmánt csúszott tovább. Tisztán hallotta a kiáltást, a hörgő jajgatást: aqua aqua! Aztán elérte az idegen katonát. Egy hulladombon feküdt, ahova térdben kettévágva odavonszolta magát. Itt fog rohadni ez is a két vonal, a testvérek és az ellenség között . . . elrothadása után itt kerülnek nedvei a földbe és tavasszal gaz lesz belőle.

A közelben valami száraz tárgy égett; gránát gyújtotta föl; ott világosság volt. Ott feküdt másokkal együtt Ajtay is. Egy szilánk felvágta a hasát, a keze csonkán vérzett. Ahogy megpróbált visszakúszni az állás felé, gépfegyvergolyók a hátát meglyugatták.

Márton odabukott Ajtay mellé és magára nyalábolta.

Az nem adott emberi hangot, csak nyögések, sóhajok, nyekkenő hangok jöttek belőle, mint valami rossz fűjtatóból. De a test egyre súlyosabb és súlyosabb lett.

Keleten valahol meghasadt az égburok és fölkel a nap, de a gyilkolásban őrzöngő emberek nem látták; vérgőzös felhők és egy vasból és tűzből szőtt függöny elrejtette előlük a napot.

Vér és sötétség.

25.

Márton Ajtay holttestét a kavernába vonszolta. Nézte és virrasztott felette. A maga teste is összeomlásig fáradt volt, de gigászi láz föntartotta. Most odavolt utolsó embere is; lelke így szólt: — apám!

Nem; nem lehet ezen átsiklani...

Miért? Miért mindez?...

Miért? Miért?...

Csak nézte, nézte a megcsonkított, szitává lyuggatott testet, a kuszált és halálfagyott orcákat. Künn tajtékozott a tűzvihar, a napvilág sűrű gőzfátylakon át szivárgott befelé és a veremben, mint félig felébredt holtak mozogtak az élők. Fojtott rémületben szinte megfagyott, megfuladt az ember.

Most aknatűz szétvágja, föltépi és áthasogatja a vermet, összedobál élőt, földet és hullát. A vasszilánkos égő áradat mindent elönt és a fény, tűz és hangorkánban néhány megmaradt ember tántorog és menekül a gránátok elől.

Nincs menekvés! Égett föld és égő szövetek, szétmálló húсок dögletes szagában, bőgve és üvöltve, sívítva és hörögve folytatódik a téboly. Különös tompa csattanások hallatszanak. Nehéz zöld füstcsomók freccsennek millió darabra. Ordítás:

— Gázzal lönek a kutyák!

Felráncigálják a gázálarcokat és lihegnek a törmelék közt. özönvíz előtti szörnyek. Az agyvelő ég, a tüdő elfűlad, de aki letépi magáról az álarcot, görcsökben vonaglik és meghal.

Hirtelen megszakad az ágyútűz, a zöld mérgeg el-tisztul és jön, közeleg az első rohamvonal . . . Sűrű rajban jöttek előre és kapaszkodva törtettek föl a hegyoldalban. A szakadékokban eldugott gépfegyverek vijjogva söpörtek fölöttük; a roham megtört, de elől maradt egy csonka rohamcsapat és az emberhullám most kétfelől összezsapott.

Márton fegyvert kapott és a gomolynak rontott.

Szuronya puhán szaladt egy ember hasába. A katona szétveti karját, megáll, a szurony hegye a hátán jön ki, még élve Mártonra dűl, a vér gurgulázva ömlik a tor-kából és vastag sugárban elönti a gyilkost.

De Márton magát nem védve, önmagára egyáltalán nem gondolva, tébolyban üvöltve és őrzöngve, mint megveszett állat vetette magát a támadókra.

Az ember ölt, felelőtlenül és kényszer alatt, hogy megvédje önmagát, vagy mert beléidegezte a parancs, de Márton most elkezdett dühöngve ölni, mint valami gép, melynek fékje elromlott és nem lehet megállítani.

Már a nap is lebukott, Márton egyedül állt a dombtetőn, sűrű és ragadós embervérrel bemocskolva és a levegőben dobálódzott karjával. A boszú utolsó áradatát lökte át idegein. Mint kemény és fáradhatatlan hóhér állt némán és vértől mocskos homlokán, mintha tüzes jel gyúlt volna:

— Öltem! ölni fogok örökké, amíg élek!

De térdrevágódott; gránátszilánk feltépte combját. Dülöngő féllábon ugrált és bukdácsolt tölcsérről tölcsérre; testéből vér folyt. A legelső árokban egy szanitéc a hátára kapta:

— Viszlek hátra; legalább én is megszabadulok egy éjszakára ebből a pokolból!

Az erő elhagyta Mártont, a téboly lassan, mint ereiből a vér, kiszivárgott idegeiből. Zárótűz vágta el útjukat. Éjfélig kushadtak egy gránátlyukban; Márton letépte magáról fehéreneműjét, sebet bekötözte.

— Hajnalban továbbvisznek hordágyon; — mondta a kötözőhelyen az orvos — addig feküdj le valahová.

Búzló karbidlámpák fényénél dolgoztak az orvo-

sok, hörgő és haldokló sebesültek közt, mint egy fel-dúlt vágóhíd mészárosai. A hordágyak alatt fekete csomóba gyűlt a vér. A legreménytelenebbül megcsontított testet is megpróbálták bekötni, összefércelni, hátha kibírja a szállítást és nem vérzik el, míg műtőasztalra kerül. Egyelőre nem az életről, hanem a szállításról volt szó.

26.

Új állomások Márton életében!

Tábori kórház.

Gallérjára csillagokat varrnak; mellére vitézségi érmet akasztanak.

A kórházban azt kérdezik egymástól a katonák, hogy miért kell nekik ölni?

Arra lyukadnak ki, hogy az igazságért.

— De ha én a mi igazságunkért ölok, az ellenség viszont a maga igazságáért öl. Hát hány igazság van?

És nem tudnak kiokosodni abból, hogy miért kell nekik ölni! Mert utálják az ölést, utálják magukat az ölésért, hogyha nemis tudják kimondani.

És nemis merik kimondani, mert félnek . . . Hátha agyonlövik őket, ha kételkednek abban, hogy szabad ölni. Különösen, ha egy lépéssel még tovább is találnak menni és megtagadják a parancsot . . . Mert nem akarnak sem így, sem úgy meghalni! . . . Élni akarnak! Élni! Bénán, mankón, vánszorogva, világta-lanul, de élni akar az ember! Élni! . . .

Sebláz ...

Válság . . .

Gyógyulás.

Márton az üdülőházba kerül.
Az üdülőtelepen Fülelssel találkozott, összeölel-
keztek.

27.

— Hogy kerülsz te is ide? Mi bajod, Fülel?

— A tudóm nincsen rendben . . . De ha az a fránya főorvos nem volna egy véleményen velem, szolgálhatnék más nyavalyával. A minap valami gatyabajt csíptem. Azzal is eldekkolok néhány hónapot. Ad-dig csak bedöglik valahogy ez a háború.

Egy egész hadosztály kínosan összefércelt nyomorékját, félig kigyógyított betegét zsúfolták össze az üdülőtelep rozszant barakjaiban. Amolyan átmeneti állomás volt, komoly ápolásról és gondozásról szó sem lehetett, ép hogy tűrhető ágyat és tisztább lepedőt kaptak a kaszárnyák rothadt szalmazsákjai helyett.

Milyen kétségbeesett, már komikus gonddal féltették és ápták a telep megrokkant és lerongyolt testű lakói a bajukat! Milyen irigylésreméltó volt a tudóveszes, akit csontig szikkasztott a kór, vagy a nyomorék, akinek gránát roncsolta össze valamely végtagját! Ezek biztosan nem látják többé az első vonalat. Egyesek napokig éhezéssel sanyargatták testüket, hogy az orvosi vizit idején elgyöngített szívvel és száraz köhécseléssel indítsák sajnálatra az orvost. Az agyafürtabbak koffeint vagy más mérgeket szedtek, nagy mértékben és szívbajjal dolgoztak. Sokan féltett gonddal ápták gyomorfekélyüket, nehogy elmúljon; mások a frissen szerzett luesz bacillusaihoz imádkoztak, hogy mentse meg őket a frontramenés-

tól. Egyikük sem akart egészséges lenni: bénák, eskórosak, traumások és vitustáncosok lettek, mielőtt a vizit órája közeledett és sírtak, átkozódtak, tépték magukat, fetrengtek, ha az orvos rájött a turpiságra.

Jött a tavasz: a háború újra- és újra-éledése. Elkezdtek a kórházakban, üdülőházakban az embereket mustrálni. Márton pilulákat nyelt, sáfrányt szedett, dohánylevet kevert teájába, de mindez nem használt.

Jött az ezred orvos:

— Sebe begyógyult, tüdeje ép, szíve kicsit ideges; el vele az ezredhez! — rendelkezett.

Valami új dolog történt Mártonnal: — kiképzésre fogták. Az újoncokat fogja kitanítani a katonai mesterségre, a menetelésre, a tisztelgésre, a fegyver használatára.

Az ezrednél volt Márton, a folyam melletti hegyi kaszárnyában, ahol fön a csonka vár állt.

Fiatal emberek kerültek eléje, tizennyolc évesek! Az utolsó évjárat, a legfiatalabbak. Most már nincs odahaza semmi több. Ami férfi, vagy férfinak nevezhető ember volt az országban, már mindent kiszívtak onnan.

Egy szakaszvezető, Lénárt nevű, sokat barátkozik Mártonnal. Arany érem van Lénárt mellén. Civilben ács volt, koromfekete hajú, kicsit cigányos képű ember. Feszés, szélesmellű férfi.

Mondja Márton:

—Milyenek ezek a fiatalok, ezek a tizennyolc évesek, akik most jöttek! ... Félnek! Már most félnek!

—Hagyd el, testvér! — mondja az aranyérmes.
— Én mostanában jöttem hazulról. — Hát éppen ele-

get láttak ezek már otthon is ahhoz, hogy féljenek. Ha idekünn nem veszítjük el a háborút, elvesztjük otthon. Nem bírják az emberek gyomorral, lélekkel. Tudják ezek, mitől reszketnek. Különben is, aki nem fél, annak valami hiba van az eszében. Egyszer kitört rajtam a frász, egészen megbolondultam, valami húsz embert megöltem. Néhány héttel az eset után kaptam az arany érmet. Úgy magyarázták a dolgot, hogy ennek a dolognak még további jelentősége is volt a frontra. Látod!

Furcsa képek kezdtek átszaladni ettől a beszédőtől Márton fején: — látta magát, amint az összeroncsolt árokban megtalálja a haldokló Ajtajt. Aztán a dombtetőn áll és szuronyával nekiszaladt egy embernek. Hogy hörgött s hogy ömlött rá a vére! A szeme, ahogy beléjedőfte a szuronyt, borzalom, sohase fogja; azokat a rémülettől tágraszakadt szemeket elfelejteni!... Bizonyos, hogy ez emberölés volt. Amit ott mívelt, őrzöngésében csinálta, de nem parancsra. Ez a saját felelősségére való gyilkolás volt. . . Hány embert ölt meg ott? — Nemis tudja.

A katonák már ebben az időben sűrűn szökdöstek, a vár kazamatái megteltek az elfogott szökevényekkel és egy tavaszi éjszakán, egy menetszázad indulása előtt volt, az újoncok egyike fegyverrel a szájába lőtt és a padmalyról szedték le az agyvelejét. Egy hét múlva újabb öngyilkosság történt. Ezúttal egy önkéntes végzett magával; a vizsgálat pillanatnyi elmezavart állapított meg.

Mert Amerika már egy teljes esztendeje küldte friss emberanyagát; kitűnően felszerelt, ép idegzetű válogatott zsoldosok jöttek százezrével, kik előtt valami izgalmas sportnak és újságnak ígérkezett a hajsza

és a mészárlás. Nemcsak emberekkel rohamoztak, de dollár és fontroham is csapott le az elvázott, lerongyolt és éhező országokra. Ezer és ezer kilométerre a harcvonaltól nagybankok, üzerek, kufárok, politikusok és diplomaták szobáiba folyt a vér és — kereskedelmi, politikai, világpolitikai üzlet lett belőle. Ezer és ezer kilométernyire tőlük állt a névtelen katona a maga elrendelt sorsában és emberi, testi, lelki valójának utolsó morzsáit adta oda...

Az ember sohasem érezhette súlyosabban, mennyire nem ura saját életének, mily távoleső adottságok döntenek végzetesen sorsa felett! Az ember elgépiesedett, szám lett, idegen akaratok és erők morzsolgattak életén és nem nyílt semerre a szabadulás útja! A katona kiment egy újabb esztendőt nyavalogyoni a frontra, hogy a hadiszállítások nyereségei újabb milliókkal szaporítsák üzerek, tőkésék vagyonát.

A százfélé lajtromozott, kimustrált, újra és újra besorozott, a frontról kivett, a frontra visszadobott ember fogoly volt, a háborús adminisztráció foglya, mely számontartotta nappaljai szabadságát és éjszakai pihenőjét. És ebben a háborús fogolyban, amely mértékben eszmélt a kötöttségeire és érezte megnövekedni azok súlyát, ébredt és nőtt a benső dac és lázadás. A megfélemlített, elkábított, ájulatból ébredő fogoly kezdte látni magáról, hogy nem szent javakért, eszmékért kell meghalnia, de idegen érdekeknek véres munkása lett és az életével játszik minden pillanatban.

Hosszú menetelések, izmot ernyesztő és butító gyakorlatozások után, a kaszárnyák legénysége ehetetlen kotyvalékot kapott ebéd helyett a csajkákba.

Megették, a gyomruk hasogatott, zabálni kellett,

de merték már szemétdombra is hányni az agyonsózott, csirizizű és megbüdösödött szálkás halat, mély valami hamuszínű sovány lötytyben úszkált. Savanyú répa, rohadt káposzta nem billentette a kosztot helyre. Egy napon Márton is kitört:

—Ez a leves megint csupa só, a hús megint büdös! Hé, szakács, hová a fenébe teszitek a jó húst, hogy mindig ilyen rohadt dög jut mireánk?

—Én olyan húst főzök, amelyet kapok. Akinek nem tetszik, az mehet panaszra. Ott a hadnagy úr! — felelt a szakács.

—Az ember lenyúzza a lábát, kiköpi a tüdejét és ilyen ehetetlen frászt löknek a csajkájába!

Hallja ezt az ügyeletes tiszt, odajön a lármára:

— Mi a baja magának?

— Jelentem alássan, hadnagy úr, ez a hús büdös!

A hadnagy a csajka fölé hajlik:

— Büdös?... Ezt a húst az előbb megkóstoltam, nincsen semmi baja. Meg lehet enni. És ne lármázzon fitt, mert raportra megy.

Mártont ugyanaz az örület lepi el, mint ott azon a véres dombon:

—Hadnagy úr, ez a hús büdös. Ezt a húst nem kóstolta meg!

—Elég! Nem feleselünk! Megenni rögtön!

—Egye meg hadnagy úr!

Odacsapja a csajkát a hadnagy lába elé; a forró leves ráfreccsen a fehér pantallóra.

A hadnagy nyakán megvastagodnak az erek, belekékül a haragba és rekedten ordít:

— Őrmester! Kikötni! Azonnal kikötni ezt a káp-lárt! Majd én diszciplinára tanítom a bandát!

Altisztek megragadták Mártont; háta mögött összekötözték a kezét, a fal mellé állították és egy puskatisztító zsinórral úgy húzták a magasba, hogy csak a lába ujja érezte a földet. Percek múlva lilás-vörösre gyúlt az arca, verejték ütközött ki homlokán, előbb halkán nyöszörgött, megpróbált a talpára állni, de a zsinór irgalmatlanul húzta felfelé; kicsavart kezébe és vállába égő kín tépett, jajgatni és kiabálni kezdett. Félóra múlva elájult és egy dézsa vizet öntöttek rá. A hideg víz eszméltre hozta, a kínlódás ment tovább; öt perc múltán újabb dézsával locsolták eszméltre. Vagy tízszer megismételték ezt egy óra alatt, ötszáz baka nézte komor arccal és megrettent lélekkel a kínezést. Aztán leszedték Mártont a kötélről, és sötétkamrába zárták.

Négyszögletes nyirkos lyuk volt ez a kamra; a tenyéryi rácshálós lyukon kétes napvilág szűrődött befelé. Fapriccs állt a fai hosszában, szalmazsák és takaró nélkül, a sarokban egy vödör, az emberi ürülék dögletesen bűzlött belőle.

— Egy cuvaksz jött! — kiáltott a sötétből egy hang.

Márton nyöszörögve elomlott a padlón. A lyuk lakói, akiknek szeme hozzászakott a sötéthez, észrevették, hogy nem bír feltápaszkodni és segítségére siettek. Helyet szorítottak neki a priccsen és egy télika-bátot gyűrtek a dereka alá.

—Neked jól ellátták a bajodat! Kikötöttek? — kérdezte az egyik áristomos.

—Mi a fenét csináltál? Egy kis urlaubot vettél magadnak? — hajolt föléje a másik.

Márton szeme lassan megszokta a sötétséget,

kezdte meglátni a nyirkos lyukban összepréselt lakótársait.

— Bűdös vot a hús; odavágtam; — morogta foga közt, mert a száját még nem tudta kinyitni.

Valaki nevetett.

— Hát csak azért? Szamár vagy! Ne lógasd a fedet, ezért még nem jár golyó ... Vannak itt, akik a golyóra várnak.

Naponta voltak most már kikötések.

—Nem leszünk hóhérok! — mondták ekkor már az altisztek is — és csak látszatra kötötték fel a katonákat.

—Nyögj és ordíts, ha erre talál jönni az ügyele-tes! — intették meg a kikötöttet.

Tiszt és legénység között itt szakadék volt; nem úgy, mint kint a rajvonalban, ahol közös nyomorúság és szenvedés elmosta a rangbéli különbséget és közelebb hozta egymáshoz az embereket. Voltak tartalékosok, akiknek ínyére volt a parancsolás, akiknek kellett a háború, mert a nagy gázsít jelentette; jórésükre a leszerelés után valami rossz hivatal várt, vagy még egyetemi tanulmányaikat kellett volna folytatniuk. Irtóztak visszamenni a civiléletbe és a komiszságban túltettek az aktív tiszteken. Az altisztek féktelenül basáskodtak, a számvevők loptak. Magasrangú tisztek nagy üzleteket üztek.

És Oroszországból már sűrűn jöttek haza a foglyok. „Bolsik“-nak csúfolták a hazatérőket. Gondolatvilágukban az orosz kommün eszméit gyanították; az ezrednél a dunai laktanyában kaptak szállást, de gondosan elkülönítették őket a többi legénységtől, mintha jelenlétük ragályt lehelne. Volt bennük csakugyan va-

lami, ami megkülönböztette őket a fogságot nem járt legénységtől. Az orosz élet, a sok szenvedés rájuk nyomta bélyegét, szokásaikban is eltanultak valamit a szibériai paraszttól és az orosz muzsiktól, de türelmetlenek, követelődzők voltak és a tekintély nulla volt előttük.

Egy napon hírek szivárogtak az ezred többi lak-tanyáiba:

— A bolsik ma délelőtt fellázadtak; felkoncoltak egy őrmestert.

Nagy izgalom tört ki Márton kaszárnyájában is! Az esti kimenő elmarad; a kapukat bezárták. Később kiderült, hogy egy őrmestert hagytak helyben a hazatértek. A három „bolsi“ statáriális bíróság elé került; lázadásért halálra ítélték őket.

Egy reggelen az egész ezred parancsot kapott, hogy vonuljon föl a várba, a kivégzéshez!

Benn a négyszögű rom udvarán felállították az ezredet. Jött a pap az elítéltekkel. Hat altiszt felállt egy sorban s egy százados kivont karddal vezényelt. A „bolsik“-at agyonlőtték.

Azon az éjszakán alig aludt valaki a várlaktanyában. Mint egy megátkozott farkasveremben hánykolódtak, lihegtek és nyögtek a nehézszagú pipafüstös termekben a katonák. Az elpihenő testekben visszajártak a frontnapok borzalmái; az öntudat mélyén összezsúfolt emlékek véres, fantasztikus álmokban rohantak rá az elalvókra. Az elpihenő idegekben még tombolt a pergő tűz és észbontó félelmek kísértettek: csonka, szétmálló hullák elevenen forgó szemekkel, villanó vasak, véres szuronyok, kifordult belek, jajgatás, egy roham, egy

sebesülés emléke. Mintha drótkadályok hengerődtek volna rá a lelkekre, úgy vergődtek az éjszakában.

Márton Lénárt mellett feküdt. Ők sem aludtak a kivégzés éjszakáján.

—Meg kell bolondulni, ha ez tovább így tart! — mondta Márton. — Énis öltem; véres a kezem, nem lehet letagadni! Nem tudom már tovább nézni.

—Eltarthat még évekig; — felelt a szakaszvezető. — Se engem, se téged nem fognak megkérdezni, meddig akarod még. Ha megmukkansz, falhoz állítanak.

Éjfélutánra járt már az idő. Az ügyeletes tiszt rohanhat végig az ubikáción.

— Még éjszaka sincs nyugta az embernek! — zúgolódott Lénárt.

És az ágyakon az összes Lénártok így zúgolódtak.

Lénárt másnap a gyakorlaton rosszul lett. A hideg rázta; a szeme tűzben égett, alig tudott a lábán megállni. Már aznap magas láza volt:

— Spanyol! — mondta az orvos. Hordágyon a kórházba vitték; nyolc napig feküdt; elgennyesedett a tüdeje; meghalt.

Nem volt idő sajnálkozni, eszmélni.

Egyre jelentkeztek a beteg katonák:

—Spanyol! — mondta a főorvos.
Megint beteg katona jelentkezett:

—Spanyol! — mondta a főorvos.
Harmincat söpört el a kaszárnyából, két hét.
Márton is beteget jelentett:

—No? — mondta a főorvos.

—Nem bírja a tudóm az ordítózást.

—Hát miért kell ordítóznod?

—Kiképző altiszt vagyok.

—És mi van a tüdőddel?

—Át volt szúrva.

—Na és?

—A sok menetelést sem bírom.

—Még pedig miért nem bíod?

—Gennyesedik lábamon a seb.

Mártont kórházba vitték; csontszilánkokat szedtek ki a lábából.

— Új beosztást kapsz! — mondták neki az ezrednél, mikor visszakerült. — Gyárba mégy.

28.

Bécs környékén volt a gyár; Bécsben leszállt. Kiment a pályaudvarról a térre. Nagy tér volt; négy emeletes paloták szöktek föl szélein; park feküdt a téren; a fák zöldje szétterült a beteg pázsit fölött. Még »'a múlt nyáron kiégett a pázsit; ki törődött volna öntözéssel, mikor már az emberrel sem lehetett “törödni.

Alig lépett ki Márton a térre, rongyos, sovány, sárga gyerekek kapaszkodtak hátizsákjába; sokan voltak; egész falca:

— Brót! Ein Stückchen Brot! Herr Soldat! Brot, Herr Soldat! Brót!

Ilyent otthon nem látott Márton. Bár a rokkantakat már ott sem lehetett visszatartani attól, hogy kiálljanak koldulni, hogy végigcsússzanak kezetlenül, lábatlanul az uccán, hogy idegsokkosan ne rázzák magukat és elveszett emberségüket végig ne cipeljék a legforgalmasabb helyeken.

És itt a sárga arcokból egyre csak jött a sipító, síró, karban jajgató rimánkodás:

— Herr Soldat! Ein Stückchen Brot!

A gyerekek arca vékony, szemük lázas, apró csontjaik kiütnek a ványadt bőrből:

— Hát így vagytok ti itt?

A gyerekek karban feleltek; tálkiabálták egymást; túllícitálták az egymás nyomorúságát:

—Apám elesett! . . .

—Anyámnak dolgozni kell!

—Nincs kenyér!

—Nincs kenyér!

Szétosztotta köztük minden kenyereét.

A szegénység, kifosztottság, az elvérzettség szétterült a város fölött, mint szürke, gyilkos, végtelen szárny. Hiába kélelt az ég; volt a város fölött egy másik fojtogató szürke ég is. ..

Sovány, fejletlen, éhségtől beteg gyereklányok, mint ebek a szemét fölött, kullogtak a téren, a parkon át és a férfiak felé suttogtak:

— Adj egy koronát! Itt a parkban is lehet!

Mártonhoz is odadörzsölődött egy csak úgy mentében, mert a rendőröktől nagyon féltek:

— Adj egy koronát! Itt a parkban is lehet!

Majdnem két millió ember lakott a városban és a népnek alja így rohadt. Ilyen mocsárban állt a város; Márton megütötte a nagy hullaszag.

29.

Nagyablakos, földszintes ház volt a műhely. Vagy negyvenen dolgoztak benne. Csaknem valamennyien

látteleles katonák, többször sebesült mesteremberek, korosabb népfölkelők és ügyes lógósok, de akadt köztük civil is. Katonai vezetés alatt állt a műhely és olyan rend volt benne, mint valami kaszárnyában. Minden szerszám előíráson a helyén volt, nyilvántartva a legutolsó hulladék és olajcsepp is. Minden szög megszámlálva került a munkás kezébe.

Kint lángolt a nyári reggel, a nyitott ablakokon sugárban hullott a fény, amikor Márton először állt a revolverpadhoz. Szemét elfutotta a könny. Eleinte ügyetlenül, idegesen dolgozott. A szerszám nem simult a tenyeréhez, sután nyúlt minden után, annyira megkavarta és elbódította a munka eseménye, a műhely szaga és lármája. Soká tartott, míg természetesnek kezdte találni környezetét, azt, hogy megint dolgozhat. És a munka lassan magával ragadta. Pedig nemis volt kedvérevaló amit csinált, de megint — munka volt . . .

Mialatt dolgozott, feltört a múlt; a háború gyilkolása, őrjöngése, szenvedése, piszka alól kiemelkedtek az emlékek és keresztül vonultak rajta. A Tischlerház, a vándorút ... De eljut-e megint valami eszméhez? Merre járhat most Tomecsek, az öregsegéd? És a veres Johann? Katona volt mind a kettő. Egyszer hallotta, hogy a veres Johann súlyosan megsebesült. Hol lehet a részeges Ruzsicska, a tenor? Mi van Süttővel a csoportvezetővel; börtönben ül még, vagy rosszabb is történt vele? . . .

Régi szokások, régi emberek úgy mentek át a fején, ahogy bárányfellegek futnak át a nyári égbolton. Elkezdett fájni a szíve. De ez a fájdalom jó volt; mert jó volt minden, ami nem maga a háború volt, külö-

nösen nem a déli front, a vér és az ölés delíriumával... És dolgozott hevesen, mintha rémeket akarna elűzni... Pedig munka volt-e ez? Hadi anyagot formálni! Az embernek szétszakad a lelke ezen a munkán . . . Vájjon mikor állhat újra a formáló korong mellé, mikor hallja újra a súlykodó pálosok ütemes zuhanását, az öntöde különös zaját, mikor eszik megint becsületes tiszta kenyeret . . . Hogyan ki van szolgáltatva! . . . Egy nap odajött revolverpadjához a szomszédja.

— Úgy látszik megbolondultál! Azt hiszed, hogy a te kedvéért mi is nyúzni fogjuk magunkat?

A többiek is abahagyták a munkát és közelebb jöttek.

— Mit csinálsz, te marha! Kinek dolgozol? Ki fizeti meg a munkádat? — szólt egy borotvált, vágottbajszú legény. — A fele is sok. A kontrol se kér többet. Ha így dolgozol, felemelik valamennyiünkénél a kötelező darabszámot.

Márton jobban körülnézett. Most látta csak: ezek itt csakúgy vették a munkát, mint a kaszárnyákban mostanában már a gyakorlatozást. Épp, hogy látszatra csináltak valamit.

—Én bizony egy percig sem hosszabbítom meg a munkámmal ezt a háborút; — szólt az egyik munkás.

—Szervezett vagy? — kérdezte Mártont egy másik.

—Az voltam.

—Szögre akaszthatjátok a szocializmustokat! Együtt csináljátok a burzsoákkal a háborút.

Márton nem tudott mit felelni; de ez a kijelentés nagyon gondolkodóba ejtette , , . Hogyan, hogy ed-

dig nemis foglalkozott evvel a kérdéssel . . . Eddig csak érzelmeskedett ... És ha foglalkozni akart volna .. . Ha csak gondolkodni akart volna is? Lehetett volna talán ... A gránátok tüzesejében? A pergőtűzek forró vaszáporában ... a rohamok szuronyhegye előtt? ... És ha gondolkodnék is? Ha most gondolkodnék . . .

Rémülten látta, hogy valami összetört benne: — a gondolkodásra való akarat! Az a valami, ami följebb viszi az embert! Ez emelte ki a buta, közönséges, esztelen életből annyira, hogy kezdett megérteni egyet-mást a munka és az élet összefüggéseiből, hogy a látátára kitágult, hogy tömegeket tudott átfogni gondolattal. Hol volt már szellemének ez a törekvése? Ez a szélesebb, szélesebb láthatár felé való iparkodás . . . A háború nemcsak a testet, a lelket, a szellemet is megőrletti. A rettenetes események nem folynak nyomtalanul az idegeken keresztül... a test porlik, puhul... a szellem elmálik ... az ember elértéktelenedik, önmagának selejtese lesz . . .

Mártont néha sírós puhaságok rohanták meg; egy fajtája volt ez valami részegségnek . . . nem alkoholtól jött, de az idegek szétomlottságuknak mérges gőzeivel ejtették tehetetlen kábulatba az embert, aki ilyenkor a vágy rabja lett . . . Valami határozott, vagy csak valami általános vágyé . . . Mártonban újra és újra fölsajogtak az Ajtayra való emlékek . . . Deliriumos, véres ölési tébolya azon az éjszakán, a front előtti dombon, mint kiégett üszök feküdt idegei mélyén; de azért egészen csendes órákon, amikor csak ült és talán nemis gondolt már semmire — vagy munka közben, egyszerre csak fölkapta, maga elé

emelte jobb kezét, és megnézte, nincs-e rajta vér, vagy annak a foltja . . . valami lemoshatatlan folt. . .

Ajtay! Igen; ez emberi kapcsolat volt! Talán Süttö óta az egyetlen . . . talán az utolsó? ...

Garasról-garasra kuporgatta össze a pénzt: — Ajtay anyját akarta fölkeresni . . . Szabadságának emlékei közt ott állt a csendes, finom, öreg nő, mint tiszta szív, az anyaszív, melyből örökké jön a melegség, a kifogyhatatlan szeretet . . . Miért akar odamenni? Magáért, az öreg asszony miatt, Ajtay emlékéért? . . . Oda akart menni. Szívet akart érezni! . . .

De inkább ne ment volna oda! . . .

A vonatban bejött a jegyszedő:

— Transzport! — vágta oda Márton.

Annyit már megtanult, hogyha már katona az ember, jegy nélkül utazzék. A kocsik valamelyikében mindig volt valami katonai szállítmány, el lehetett keveredni közéje.

Ajtayék lakása előtt egy szőke, fiatal asszony állt a nyári melegben és éppen gyereket szoptatott.

—Nem jó helyen járok? — Márton zavarba jött.

—Kit keres?

—Ajtayné.

—Maga kicsoda?

—Ajtay hadnagy legénye voltam.

A fiatal asszony a lakásba vezette. Márton érezte, a lakás ürességéről, hogy — az öreg asszony már nincs ott. Eszébe jutott, mit mondott akkor, mikor szabadságon náluk járt? Egyszer egészen különösen félrevonta és mint aki kényszerítve van arra, hogy a maga (legnagyobb titkát elmondja, a szemébe mondva Mártonnak.

— Ha az Imrém elesik, én sem élek tovább.

Öreg, ráncos arca olyan közel volt akkor Márton arcához; azután éppen olyan hirtelenül otthagya állva. Most megint maga előtt látta Márton ezt az öreg arcot és volt valami érzése arról, hogy az öreg asszony már akkor eszelős volt . . . Örült volt az anyai szeretetben, mint Tischlerné . . .

A fiatal szőke asszony ült egy széken a szopó gyerekekkel, nem is jutott eszébe a mellét betakarni; az emberek úgy elfeledkeztek ebben az időben bizonyos dolgokról; ... És csak elkezdett ültében hangosan sírni. Voltak abban az időben emberek, nők, akikből csak kibuggyant a sírás, mint valami harmonikából a hang, ha csak meg is érintik.

Márton már tudta, hogy tragédia történt.

A fiatal asszony csak ennyit mondott.

— Úgy akasztotta föl magát a néni ... én éppen gyerekágyban feküdtem ...

Este volt már, mikor a városba ért, melyben az ezred kaszárnyája állt. Eszébe sem jutott odamenni. Céltalanul csak eleresztette magát; az egész élete is ilyen volt: — céltalan és eleresztett.. . Csendes eső szemerkélt... Az emberek egészen magukbazarálózza mentek ... ez így volt, mindenki maga-magában volt, a közösség, mintha megszűnt volna ... Egy lány a nedves, csöpögő estben hozzácsatlakozott. A szája ki volt festve, az arca beesett, a ruhája háborús; a szegénység, elhasznátság sírt róla.

A feneketlenségből még könyebben esik a férfi a nő karjaiba; örvény ez! Márton elment a lánnyal.

A szoba olyan volt, mint egy celk; alacsony, fe-

her vaságy volt benne; a kopott, színét vesztett falon, a festés ábrái közt két poloska mászott:

— Mit fogsz nekem adni? — kérdezte a lány.

Mialatt csábította, félt is a katonától. Mindenkitől félt, aki a szobájába jött; félt a betegségtől és attól, hogy megölik.

—Mit adok neked? — felelte Márton. — Talán az életemet.

—Meg ne csalj a pénzzel! Ha nincs pénzed, menj el! Nekem is élnem kell valamiből. Az már a legeslegutolsó, egy magamfaját kifosztani.

De mégsem akarta az üzletet elszalasztani és piszkálni kezdte a katonát.

—Itt a pénz! — mondta Márton és a taksát az asztalra tette.

—Te! Tiszta vagy? — kérdezte a lány újabb rémülettel. — Mostanában mindenféle frászt raktok az ember testébe ... a végén elrohad töletek az ember ...

De már el is feledkezett a veszedelemről, úgy megszokta, annyiszor volt ebben a helyzetben ... magához húzta a katonát az ágyba.

Később azt mondta a katonának:

— Te jóra való embernek látszol! Mondd, te, nem akarnál feleségül venni? Volt egy barátném, itt lakott a szomszéd házában. Egyszer faluról jött vendége. Szép friss ember, pirosszájú, olyan formájú, mint te. Olyan, akitől gyereket akar az ember. Az eljárt hozzá, aztán feleségül vette. Még a háború előtt volt. Két gyerekük van, az ember most katona. — Szeretlek! — mondta a lány.

Hirtelen elhallgatott és a szemszögletéből fürkészt

ve nézte Mártont. Aztán sóhajtva végigsimított fején és visszaigazította elcsúszott kontyát.

Márton a lány arcában kutatott. Most, itt ebben az ágyban kérdezte meg magát: szeretett-e valaha? érzett-e tiszta örömet? Roppant menetelések, roppant fáradságok, sebek és éhezések szinte elölték benne a férfit. Kívánt-e valaha a farkasveremben szerelmet; asszonyt?

A pesti kórház nagymellű ápolónőjére gondolt és a frontmögötti könnyűvérű fekete olasz lányokra, akiket, egy-egy óráig a karjaiban tartott.

Ajtay egyszer azt mondta: „Hozzá kell kötni az életet valakihez!” — Ajtaynak is a lövészárokban jutott ez eszébe, vagy talán már előbbis így gondolkodott?

Nem volt-e igaza Ajtaynak? Ha a célok összezsugorodnak, ha a világ egyre jobban kifosztja az embert, ha az ember botlik, esik, mert puha, és mert ott tudja magán a vért. .. TaMn csakugyan úgy kell lenni? Talán ez a természetes, egyszerű, azért magától értetődő megoldás. . . Talán össze kellene tennie az életét egy nővel...

Menni? Menni?. . . Akar-e még menni! . .. Tömegek? . . . Vannak-e még tömegek! .. . Tanok, eszmék! ... Maradt-e ebből valami?... Együttfeküdni egy asszonnal, de olyannal, akinek azt lehet mondani: — „Szeretlek!”.

És éppen most ennek a lánynak az ágyában rohannak rá ezek a gondolatok! ... Itt, a férfiak egész serege által tiport ágyon kezd megint valami életcél után kutatni?...

Valakit szeretni kell! Nemcsak a testért, nemcsak a testi öröméért, hanem magáért a szeretetért!...

A vonaton is egyre erre gondolt, ahogy ebből a városból utazott. Azután a műhelyben is. Ezen a vonalon mozgott életével: — valakire találni, akit szeretni lehet. . . Egy nőt kívánt, akit szeretni lehessen! Kereste ezt a nőt. .. „Az ember kösse valakihez az életét!“

Megtalálni egy asszonyt és megszeretni. Aki melegséget és nyugalmat ad. Aki segít elviselni ezt az elvetélt életet.

A műhely közelében egy cérnagyár volt, melyben nők dolgoztak. Esténként kijártak a lányok a folyópartra. Egy nap Márton egy feketehajú lányt pillantott meg köztük. Feléje sietett, a leány föltekintett rá:

—Szabad elkísérnem? — szólította meg a lányt.

—Nem lakunk messze. Itt a szomszéd uccában. De még nem megyek haza.

— Olyan szép ez a nyári este, sétáljunk együtt.

Szabad?

A lány halkan nevetett. Annienak hívták, orsózó-lány volt a gyárban, két bátyja volt, az idősebb még tizennégyben elesett. Az apja gépész volt a cérnagyárban. Még egy húga volt otthon, aki a háztartást vezette, mióta az anyja félig tehetetlen lett. Mindezt Márton az első percekben megtudta.

—Maga két hónapja dolgozik a műhelyben? — kérdezte a lány.

—Honnan tudja?

—Többször láttam magát itt a folyóparton a múlt héten is. Akkor a Micivel sétáltam és maga egye-

dül volt. Azt találgattuk, megszólít-e? De elment mellettünk. Kétszer is. És mi úgy neveltünk ezen.

—Hát kinevettek?

Annie megint kacagott:

—Szinte megijedtem, ahogy most felém jött!

A búcsúnál a kezét nyújtotta.

—Mikor látom megint? — kérdezte Márton.

— Holnap vasárnap van .. . Már ebéd után kettőkor jöhetek. Várjon rám a park elején.

Márton a park elején várta. Bár kicsit késve, de friss izgalomban jött a lány.

— Az apám nem akart előbb elengedni.

Márton is kipirult; nagy várakozással töltötte el minden, amit a lány tett; ha mozdult, vagy megszólalt.

Végigmentek a parkon. Az ápolt út egy erdei ösvénybe torkolt. Messze jártak már a várostól; olyan helyet kerestek, ahol egyedül lehetek. A meleg nyári nap derűje Mártont is földerítette. Az erdő csendjében jártak.

Később leheveredtek. Tompa fények reszkettek a fák között s az erdő ságása oly sejtelmesen hallatszott, oly szelíden és rejtelmes fényekkel, madárhanggal és zümmögéssel.

Annie hajából illat áradt; Márton odakúszott a lányhoz. Egymás mellett feküdtek; karjukat az egymás feje alá tették. A lány akkor csak hozzájábújt, mintha valami egészen szorosan odalökte volna Márton mellé:

— Te édes! — mondta neki. — Már régen tetszel nekem.

Márton ereiben fellöködött a vér, mint még sohasem.

— Szeretlek! — és egészen magához vette a lányt.

Vékonycsontú, könnyű testű lány volt és szívesen, örömmel adta oda magát!

— Szerelmem! — suttogta minduntalan akkor is, mikor csak úgy egymás mellett feküdtek.

Kedvtelése volt, hogy Márton fülébe csókoljon! Vagy hogy a kicsiny öklét Márton nagy öklébe tegye. Szerette féloldalt fordítani a fejét és a válla fölött úgy a szemek sarkából Márton szemébe nézni. Ha az ilyen nézése jól sikerült, hangosan és boldogan nevetett. Egyáltalán hihetetlenül tudott apró dolgoknak, semmiségeknek örülni, mintha a természet avval áldotta volna meg, hogy mert a világ nem juttatott neki vagyont és kincseket, a semmiből is boldogságot tudjon teremteni magának ...

— Ez lenne az? — kérdezte magától Márton minduntalan.

Hiszen Annie nagyon jó leány, nagyon kedves, örülni lehet neki; örül a szerelemnek, csak meg kell érinteni és kész arra, hogy magát a gyönyörbe vesse. Tüzek és erők vannak az öleléseiben és mikor úgy csendesen vannak egymás mellett, mikor csak járnak, vagy ülnek, nem is szólnak semmit, mintha Annie jelenléte valahogyan átlátszóbbá tenné a dolgokat!

— Ez lenne az? Ilyesmi lenne az? — kérdezte Márton magától. — Hogy az ember odaköti az életét valakihez? Ennyi lenne az? Egy ilyen asszony, avval, hogy az ember mellett van, hogy a testüket egymásnak adják, hogy főz és takarít az emberre, megtudja

az olyan embert, mint Márton, az elmerüléstől menteni? Elég volna ez?

Mert nagyon érezte maga alatt süllyedni a talajt!

Naponta találkoztak a vízparton és a legkülönbözőbb helyeket keresték ki arra, hogy egymással a legbensőségesebben legyenek. Később a családhoz is elmentek.

— A vőlegényem! — mutatta be Annie a szüleinek Mártont.

Mártonnak mindenesetre több kedve volt az élethez. De abban az időben igazi kedv már egyáltalán nem volt. Mindent lenyomott a háború, a végtelen halál, a sok elpusztított élet; az elesettek hozzátartozóinak tragédiái, apák, anyák, feleségek, szerelmesek, gyermekek drámája; az általános pusztulás, a tömeges halál a frontok mögött az országban; az életnek aláaknázotttsága, a lelkiismeret megalázottsága, letiportsága, az ember megszégyenítettsége ... Mert mindenki le volt süllyesztve valami általános bánatba, pizsokba, nyomorúságba . . . ehhez járult kinek-kinek egyéni külön drámája . . . Vér, mocsár, sziklák nyomása alól nőtt ki a letiport, kifosztott emberből az örömmek, a reménynek parányi, gyöngye növénye ... A katonák, akik már voltak a fronton, harcokban vettek részt, testi, vagy lelki megcsönkultságokat hordtak, még sokkal rosszabbul voltak minden tekintetben.

Márton örülni akart Annienak, az élet szebb lett, a munka értelmesebb; az asszonyon keresztül csakugyan derengett valami reménysugár ...

De ha az ember a háborúban maga is elvesztette az uralkodást élete fölött; még sokkal inkább elvesztette azt a körülmények fölött.

Egy napon Márton hiába várta Anniét a hídnál, nem jött. Barátnője, Mici jött csak arra:

—Ne várjon! — mondta Mici. — Annie alighanem beteg. Már tegnap panaszkodott, csak magát nem akarta szomorítani. Mostanában mindenki beteg lesz. Tele van a levegő bacillusokkal. Azt mondják, hogy pestis fogja elpusztítani az egész emberiséget, tudniillik a tömérdek, rosszul eltemetett halott elpestesíti az egész világot.

—Ha csak a rosszul eltemetett halottak! De hát, akik egyáltalán nincsenek eltemetve; csak mint a dögök fekszenek valahol! Vagy mikor nyáron az egyik front lövi a másikat; napokig lövi, közben rohamok vannak, sok száz katona elesik, ott fekszik a két front között . . . kimenni és eltemetni őket nem lehet . . . Ott fekszenek öt-hat napig is ... a nyári nap süti őket, akár mégis sülnének, de nem sülnek meg, ellenkezőleg elrohadnak ... A bűztől ájuldozik az egész front, az ember azt érzi, hogy vastagsága van a bűznék, mikor az orrába, szájába megy . . . Pestisben rohad el a világ, azt mondja? Elhiszem.

Annie apja, az öreg Heger a konyhában ült és pipázott; erőtlen öreg munkás volt; nem a háborúban, a munkában rokkant meg. Annie anyja értelmes aszszony volt, ámbár alig látszott rajta; de nemcsak a teste, az arca is el volt nyúve, szét volt zilálva:

—Megtapogattam a kezét — mondta Mártonnak — biztosan láza van.

—Volt már nála az orvos? — kérdezte Márton.

—Éppen az, hogy még nem volt. Én nem hagyhatom a beteget, az öreg pedig alkalmatlan ... De maga Márton . . .

— Igen, én rögtön megyek érte, csak megnézem, hogy a beteg mit csinál.

Annie piros arccal feküdt az ágyban és a szeme láztól volt fényes. De úgy tett, mintha semmi baja sem volna, mert nagyon megörült Mártonnak. Olyan természetes volt, hogy Márton eljön hozzá, mégis olyan nagy ajándéknak tekintette. Nem győzött örülni, hálaalkodni. Lelki élete nem volt mély, de azáltal, hogy kis emberi dolgokat is nagynak és jelentékenynek tudott látni, mégis gazdag volt.

—A kezedet! — kérte Mártont.

—Nem! Nem szabad kezet fognotok! — mondta az öreg asszony. — Biztosan spanyolod van, megkapja.

De akkor Márton már odanyújtotta kezét, Annie elkapta és megcsókolta, arcához szorította:

— Szerelmem! — és boldogan nézett Mártonra.

Márton pedig arra gondolt.

— Biztosan meghal! Mindenki elhal mellőlem. Csak mostanában pusztult el mellőlem Lénárt is a kaszárnyában. Az is a kevesek közül való volt, akikhez volt valami közöm. Azt hiszik, hogy csak azokat ölik meg, akik a fronton esnek el; ezeket itt a Hinterlandban is megölik!

Az eset nagyon egyszerű volt.

— Spanyolja van! — mondta az orvos.

A konyhában Márton megkérdezte a gyári orvost:

—Megmenthető, doktor úr?

—Ki tudja azt? — mondta az orvos. — Senki sem ismeri ki magát ezen a betegségen; vannak olyanok, akikben a tüdő úgy elrohad, mintha valami gennyes, spongya lenne.

— Én hallottam olyanról is; — mondta az öreg Héger — akinek az agyveleje rohadt el.

Annie vékony és gyöngé volt; hamar készen lett a maga kis életével. Avval a kis étellel, melyből mint valami madárból tört ki minduntalan a nevetés, vagy a könnyű dal.

— Minden cél elvész! — mondta ekkor magának Márton.

Sokkal több volt Annie halála, mint egy asszonynak az elvesztése! Az élet-akarát egyenes vonala volt az, ami őt száz- és százezer magafajtajú embertől megkülönböztette. Ez volt az egyenesen tartó ereje; ez volt a föl nem tarthatóan előreivó valami . . . mind szélesebb és szélesebb horizont felé vitte ez az erő . . . élete nem volt egy helyben való maradás, mint a legtöbb emberé . . . Akármilyen kis ember volt is, volt egy idő, amikor kezdte a világot áttekinteni és terve, szándéka volt a munkán, a munkásmozgalmon keresztül meg is érteni a világot ... De a háború fokról-fokra elsüllyesztette őt magába.

A háború megfosztotta akarátától, eszközt csinált belőle . . . addig-addig forgatta, dobálta őt magában a háború, míg személyesen nem ölt. Nem úgy ölt, hogy nem látta azt, akit megölt, mert puskából, vagy ágyúból küldi feléje a halált, de úgy szemtől-szembe, deifiumosan, örjöngve és fölöslegesen is ölt ... A nyugalmasabb napok csöndesebbé tették az idegeket, mintha az egész, ami akkor történt, kiesett volna az idegekből, mintahogy kiesett a láz, a remegés, a föl-szítottság, túlfeszültség ... De a tudat alján ott volt az emlék és szétsugárzott az egész emberben, benne volt gondolataiban, érzéseiben, cselekedeteiben, anél-

kül, hogy látni lehetett volna, vagy tudni, hogy mi az . . .

A legvégzetesebb mégis csak az volt, mikor az életakarát kettétört benne! Mert attól a perctől odaült a kétely minden gondolat, érzéshullámszámak tövébe, mely a lelken keresztül futott . . . Márton egész életének tövén ott ült a kétely; elpuhította azt, ami szilárd volt, elfakította azt, ami fényes lehetett volna, és minden biztonságot eleve bizonytalanná tett . . .

Az ember már régóta csak viteti magát; ha az ember itt-ott tesz is valamit, ami a saját akaratának látszik, nem változtat semmit azon, hogy valami ellenállhatatlan, megfélebbezhetetlen viszi, hömpölyíti őt magában. A légy, mely a tenger vizébe esik, küzd, kapkod, liheg, menekülni akar: — a saját akaratát legmagasabbra fokozza, de a tenger olyan nagy, olyan végtelen, vergődhetik benne cérnalábaival a légy . . .

Mikor Annie meghalt, Márton másodszor tört meg. Akarat, irány, cél most már egészen ketté volt törve . . . Az a lelki helyzet volt ez, melyben az emberben megsemmisül az utolsó ellenállás — a vitetés ellen. Az ember észre sem veszi, hogy az egész életében olyan átbillenés történt, mely egyenlő a hegycsúcsról a szakadékba való leugrassal . . . Csakhogy az ember nem egyszerre esik, hanem lassan-lassan . . .

Mi van a mélység alján? Egy kívánatos állapot: a közöny, a tétlenség, a mocsok . . .

Hogyan mondta Ajtay: „Az ember odaköti az életét valakihez!” — De nem az ember lemondása-e már ez is önmagáról? . . . A másokban van a támasz, hogy az ember a maga világával megállhasson . . . De Ajtay ember volt! Az egyetlen ember, akivel a föl-

jebbvalók közt a kaszárnyákban, a gyakorlótéren, a frontokon, a sáncokban, a véres mocsárban találkozott . . . Hiszen lehet, hogy voltak, bizonyosan voltak ott mások is, de nem tudott róluk ... És ha Ajtay, aki művelt ember volt, így gondolkodott, akkor annak különösen nagy'nyomatéka, értelme volt... Nem volt-e Ajtay is, hozzája hasonlóan, tulajdonképpen bukott ember . . . hiszen ő is, mástól várta az élete alátámasztását, igazolást? . . .

Mártonban lassankint különös dolgok mentek végbe . . . Annie elvesztése nagyon fájt . . . Mintha minden végleg beborult volna . . . Arra is gondolt, hogy öngyilkos lesz . . . Azt is elhatározta már, hogy abban az esetben, ha csakugyan megteszi, szerez egy szolgálati fegyvert, csövét a szájába teszi és tökéletes biztonsággal röpíti szét a koponyáját . . . Valami kéjes hullámszófogta el, ha arra gondolt, hogy feje, agyveleje, különösen agyveleje, mellyel gondolkodik, millió darabban fröcsköl szét . . . Mintha bizony feje: — a háború feje lett volna és azt röpítené úgy „szét . . . Máskor megint csak fölnevetett magában, mert szembenállt valamivel — a háborúval állt ilyenkor szemben és agyának szétrobbantása, mintha valami ökölcsapás lett volna a háború pofájába . . . Agyvelejének szétröpülő rongyait, mint gennyet és sárat látta a háború fényesre mázolt arcába fröccsenni..

De ez az öngyilkossági hajlam, ez a háborúval való egészen egyoldalú leszámolási kedv, idővei elmúlt . . . A kettétörtség egészen kiteljesedett Mártonban . . . és valami nagy nyugalom szállta meg . . .

A tanyán csak úgy vadon élt, mint a növény a pusztában . . . mihelyt az árvaházba került, belene-

veltek valamit — a felelősséget az étellel szemben. Nem külön tanították ezt, de ez egyik főeleme volt mindannak, amire az árvaházban, az iskolában oktatták, nevelték. Ez a láthatatlan elem az egész nevelésben, a szellemi kiművelésben, fontosabbnak látszott, mint az, amit a könyvekből meg kellett tanulni. Ez a felelősség az étellel szemben nem volt egészen tiszta formájában jelen, mert kötelesség formájában ojtogatták a növendék emberbe. . . . Kötelességérzés avval szemben, ami adva van: — a tanítókkal, az iskolával, a helyi renddel, a hatósággal; a szélesebb renddel, a társadalmi renddel, a hatóságok magasabb, összefoglaló szervezetével, az állammal szemben.

Mártonban óriási megkönnyebbülés kezdett szétterülni . . . Óriási felelősség hárult rá gyermekora óta . . . Ennek a felelősségnek talán még volt valami 'értelme addig, amíg volt valami, ha korlátozott lehetősége is ennek a felelősségnek a viselésére. . . . De a háború óta az a fordított helyzet állt elő, hogy a felelősséget főtartották az összes látható és láthatatlan dolgokai szemben, ugyanakkor elvették az ember minden szabadságát a felelősségre való külső-belső föl-készülésre, teljesítésre . . .

Márton most megszabadult ettől az ellentmondástól. Mintha kényszerubbonyból szabadult volna ki!... Tulajdonképpen most volt először szabad életében. Annyi véres megrázkódás után akkor lett szabaddá, mikor leszakadt minden célról; mikor kihullott belőle minden hit; amikor a gondolkodás elernyedt benne és teste, embervolta csak egy tömeg lett, amelyet rábíz valami folyóra, hogy vigye ... A különös csak az, hogy továbbra is megmaradt testének az

a formája, az arca sem változik, legalább is nem a földolgozott, legfeljebb az árnyalatokban . . . homloka, orra, szája, ugyanott van, mint eddig . . . Különös, hogy akkor lett szabad emberré, amikor mindenféleképpen kész volt arra, hogy elzülljék.

Szerette volna magát máshová vezényeltetni. Más munkahelyre! Távol innen és lehetőleg valami gyárba, ahol sok ember van és nagy a gépek zaja . . . Nem jó dolog, mindennap a víz partját látni, ahol boldog akart lenni és mintha ilyesmi kezdődött is volna . . . És ha a kedvese valami egyéni, külön halállal halt volna meg, ezen talán még szomorkodni is lehetett volna . . . De Anniét az általános rothadás ragadta el és ez szinte lealjasította halálát . . . Csak így múlt el szegény Annie ... A lány halála által az általános rothadás valószínűleg Márton agyába, lelkébe, a legbensőbb és utolsó maradék-éltecéjébe folyt bele pestises mindent elpusztításával . . . Valami gyárba kellene menni, ahol az ember belevész a zajba . . . Elmerül, eltűnik, megsemmisül a transzmissziók, szíjjak, kerekek sziszegésében, döngésében, dübörgésében . . .

— Holnap! — mondta magának. — Holnap jelentkezel Márton a műhelyparancsnokságnál és átkommandírozást kérsz! . . . Holnap . . .

Jött a holnap és Márton bement a műhelybe . . . Jött a holnapután, Márton kénytelen volt többször végigmenni a víz partján . . . Jöttek holnapok és újabb holnapok . . . Márton csaknem mindennap látta a házat, melyben Annie meghalt . . . Márton többször látta Micit és nem törődött semmivel:

— Jó napot Mici kisasszony! — köszönt a lánynak és csak továbbvitte magát.

— Adj Isten Márton! — és a lány tovább ment.

Miért csodálkozzék, hogy Márton sohasem jön oda hozzá és nem beszél vele Annieról? . . . Nem volt-e megszokott dolog, hogy az emberek csak elvágódnak valahol, valamin és mikor elmerülnek az árban, csak annyit lehet mondani: „Szegény!“ — mert az emberek olyan nagy számmal, olyan végzetes gyorsasággal és következetesen dőlnek az árba és merülnek el benne, hogy egy sóhajtásnál több már nem is kísérheti őket... És mindenki szedje össze magát, vigyázzon magára! Éppen elég gondja lesz mindenkinek avval, hogy önmagára vigyáz ... Mert nem kell kiválasztott, vagy nagy embernek lenni ahhoz, hogy az ember elmerüljön, alábukjék, eltűnjön ... A legkisebb ember is elég jó arra, hogy a katasztrófára érett világ megteljesedjék benne és hogy elbukjék, elmerüljön, elveszen a maga jelentéktelenségében, mint valami gigantikus pusztulásnak egyik jelensége .. . Mint gigászi valami merüljön el, anélkül, hogy ő maga, vagy valaki más tudjon erről a nagyá magasztaltságáról...

A háború körben kifeszített nagy szíjnak látszott, elérte a feszíthetőség tetőfokát, elérte a nincstovábbot. A túlfeszítettség az általános tragédia tetőpontjára emelt mindent, ami történt és millió és millió kis ember bele volt magasodva a tragédiába . . .

— Mindegy! — mondta Márton és nem jelentkezett a munkaparancsnoknál.

Mindennap bement a műhelybe Márton. És nem is jutott eszébe, hogy jelentkezék a munkaparancsnoknál. Igaz, hogy talán egyszer jelentkezni akart... de nem bántotta, hogy mégsem jelentkezett... Valahol olyan nagyon, nagyon messze volt az, amikor jelent-

kezni akart. . . Mintha nem is ő lett volna az, aki ezt a fejében forgatta ... Mintha csak hallott volna erről ..

30.

Az emberek a műhelyben mindennap újságot olvastak. Mohón vetették magukat a lapokra, mikor megérkeztek:

— Na, mikor lesz vége? — kérdezték egymástól és egymás elől akarták kifalni az újságból a betűket...

Mikor lesz vége? Ezt akarták tudni! Csak ezt! Ott dolgoztak a háború fenekén, valami távoli zugában, csendben és a gyilkolás egész vad és pokoli zenekara, a véres és lángoló mészárszék távol volt tőlük ... és tinnen alulról csak azt lestek: — mikor esik szét a háborús gép, az egymásfelé épített katonai, hadászati emeletek, mikor dőlnek szét, mikor zuhannak egymásra, az ezredesek, tábornokok, mikor zuhannak a széteső gyilkolási mánia darabjaival együtt?..

Mert biztos tudatuk volt arról, hogy a háború így fog kimúlni. Amilyen gigantikus, konok és mindent magábaigázó, olyan gyámoltalanul fog szétesni... Ezt ők, a kicsiny emberek, éppen olyan biztosan tudták, mint a legbölcsebbek, vagy a legnagyobbak, a legfölültelevők...

És tudták azt is, hogy a háborúval nemcsak a háború bukik meg, de az a rend is, melyből a háború kinőtt, mint annak a rendnek a természetes logikája ... A kis emberek, a szenvedő nép, a munkásság tömegeiben tudták, hogy a háborúnak össze keli omlani és már látták, hogy a trónok a háború romjai közé dőlnek, császárok futnak, királyok menekülnek . . .

A munkateremben lopva az újságokat falták Márton körül az emberek, mert az újság előbb érkezett meg a déli szünetnél és ki bírta volna kivárni a déli szünetet. .. Pedig remélhették-e a háború összeomlásáról szóló híreket már . . . Ezt még most nem is várták .. . Csak az árnyalatokat lestek ... Ők ugyan hallottak lázadásokról, dezertálásokról, statáriális példaadásról, halomralövetésekről a fronton ... De tudták, hogy ilyesmiről nem lesz szó az újságokban, melyekben minden szót háromszorosán szűr meg a katonai cenzúra ... De éppen azért, mert az újságokban nem állt semmi, határtalanul megdagadtak a hírek; a víziók egyéni képesség szerint a borzalmasnak, a drámainak tetőpontját kergették . . . Amit az emberek magukban a háború végéről éreztek, tudtak, vagy tudni véltek, túlhaladta a népmesék legélénkebb képzeleteit . . .

Nem; ilyesmit az újságokban nem kerestek . . . Hogyan írnák meg az újságok, hogy a hadseregparancsnokság tízezer katonát egy napon agyonlövetett, mert nem akartak fegyvert fogni ... Ki mondta ezt? Senki . . . Igaz lehetett volna? . . . Hitték és ezért nekik igaz volt . . . Mert hogyan múljon ki a háború, ha nem így? . . . Nem is tudták a háború kimúlását más-kép elképzelni. . . Sőt, voltak olyanok is, akik tudták, hogy az egész déli vezérkart saját katonasága aláaknázza és mindenestül a levegőbe röpítette ... és most a front lázadói útban vannak hazafelé . . . mindenütt széles menetben hömpölyög nyomukban a nép és maguk közül fognak valakit a trónra ültetni. . . valakit, aki addig csak káplár volt. . .

Sem ilyen fantáziákat, sem a frontokon valósággal történő dolgok híreit nem vártak a műhely embe-

rei az újságokból. Csak az árnyalatbeli különbségeket várták. Azt mérték föl magukban napról-napra, hány fokkal szabadabb az újságok hangja . . . Mert minden cenzúra dacára is, szabadabb és szabadabb lett az újságok hangja ... És a műhely emberei pontosan leéreztek erről a hangbeli különbségről, hogy a háború ereje hanyatlik . . . nincs már meg a régi, korlátlan ereje.

— Itt az újság Márton! — mondták a műhely emberei Mártonnak, mikor a déli szünetben készen lettek az újsággal.

De Márton eltolta magától az újságot.

—Köszönöm, nem kérek belőle! — volt Márton felelete.

—Döglük a háború! — mondták Mártonnak.

—Csak dögljön!

—Tizenkét tábornok katonai összeszküvése a háború örökössé tételére! — mesélték Mártonnak.

—Nem érdekel!

Ott hagyta őket az újsággal; a kerítés mellé feködött a fűre és megpróbált aludni.

A többiek lelkében valami nevetés fészkelődött; hogy döglük a háború; hogy a háború megöli önmagát.. .

Már kezdtek mind okosabbak, bölcsebbek lenni, mint maga a mindenható háború... De a nevetés, mely az idegeikben, izmaikban fészkelődött, még nem mert belőlük kihahotázni . . .

Összeomlás.

31.

Egy napon az egésznek vége lett. Az egész háborút, a frontokat, parancs erejével rakták össze és mintha

az egyes részeknek nem lett volna akaraterejük Bár emberek voltak azok, akikből a háborút fölépítették, kevesebb akaratot tételeztek fel róluk, mint az anyagokról, mert ezeknek természetét még a háborúban is tiszteletben kellett tartani! Ha az ágyút nem megfelelő módon sütötték volna el, szétrepedt volna a csöve ... Az emberről ilyesmit nem tételeztek föl . . .

A frontok már rég szétakartak esni, kegyetlen fegyellemmel, paranccsal, szigorú statáriális példaadással,, tizedeléssel szorították, akarták beleszorítani az emberekbe a maguk természetét. De aztán az egész front szétrepült, az anyag törvénye érvényesült az emberi tömegekben, melyek a frontot alkották. Azé az anyagé,, melyet saját természete ellen kezelnek.

Egy napon fölállt a magyar képviselőházban a magyar miniszterelnök és kimondott egy egyszerű tömondatot:

— A háborút elvesztettük!

Állítmány, tárgy és egy névelő volt ebben a mondatban, az alany hiányzott belőle; mégis alkalmas volt arra, hogy a front szétrepüljön tőle.

Tetveivel, rongyaival, kócos szakálával, piszkával, elvadultságával, a lövészárkok sarával, a kavernák dohával, a roppanás utáni megkönyebbülés féktelen idegizgalmával el kezdett jönni, jönni hazafelé a déli front . . .

Tulajdonképpen leírhatatlan az, hogyan tevődött össze az a valami, ami a háború volt, hogyan jött mozgásba, hogyan működött ... Ez a háború átfoghatatlan volt! Éppen úgy lehetetlen igazán leírni azt, hogyan bomlott föl az a valami, ami addig, amíg működött, ölt, eleven összetartozó szerves gép volt, most

pedig valami dög lett; valami rom lett, melyből rohanna és örületbe forduló agyvelővel menekül az, aki benne lakott ebben a darabokra eső romban, mely azelőtt — a háború volt. . .

Csak jöttek az őszi ég alatt dél felől a vonatok. Csak jöttek a földalatti néppel megrakott vonatok és keresztül robogtak a város pályaudvarán is, amelyben Márton dolgozott. Nem volt zöld galy, sem virág ezeken a vonatokon. Ez a rongyosok vonatja volt. Foszló ruhákban, rossz cipőkben, szétmálló köpenyegekben, ferde sapkában voltak ezeknek a vonatoknak utasai. Az alvilág népe jött ezeken a vonatokon . . . Kijött az alvilágból, a sáncokból, a hullákkal tűzdelt mezők cs hegyek lyukaiból, odúiból és magának követelte a vonatokat ez az alvilági tömeg, mely azelőtt — katonák.

Nem volt virág ezeken a vonatokon, mint amikor elmentek a háborúba ezek a katonák; nem harsogott dal ezekből a vonatokból ... Az alvilág mocskos és tépett emberei nem dalolni, de röhögni akartak azon, ami a hátuk mögött van . . . Nemcsak a felszabadulás tört magának röhögések és hahoták közt «tat idegeikből, de kinevették a háborút, kinevették ,azt a szörnyet, mely eddig a markukban tartotta őket... És mikor keresztülrobogtak az állomásokon, csak tagolatlanul ordítani tudtak . . .

Mindazokon a pályaudvarokon, ahol keresztülmentek vonataikkal, tömérdek ember állt. Nemcsak a városból, melyben a pályaudvar volt, de egész távoli vidékekről is odajöttek az emberek, hogy lássák, milyen az, amikor a háború elpusztul... És rohantak a vonatok, melyek ablakaiból mint zsúfolt hurkák sokasága

néznek ki a katonák; vonatok, melyeknek a tetején táboroznak a katonák; vonatok, melyek lépcsőin lógnak katonák ... ez volt a felbomló hadsereg . - . És a felbomló hadsereg ordít, a pályudvarokra zúdult tömeg visszaordít . . . kitépi magából az öröm artikulálatlan hangjait és zsebkendőit lobogtatja, kalapjait-hajjigálja . . .

A mozdonyokon még mozdonyvezetők álltak és igazgatták a gépet, de mintha megszűnt volna már a menetrend, vagy legalább is mintha megakart volna szűnni . . .

És híre járt, hogy ez még semmi . . . Hogy az,, (ami most az állomásokon átrobog csak az első, legkésőbbesbeesettebb, legszémáilottabb emberi tömege a déii frontnak . . . De hogy . . . lennének odalent még, erősebben összetartott csapatok . . . olyan csapatok, akiket bölcsebb, emberibb parancsnokok össze tudnak tartani, vagy akik a maguk belső erejükből tartanak össze . . . Majd jönnek ezek a csapatok is.. . Majd jönnek és hogy majd ők rendet csinálnak a nagy rendetlenségben ...

Mert egyszerre mindenki tisztán látta, hogy milyen nagy a rendetlenség . . . Egyáltalán semmi sincs-rendben . . . Rendet kell csinálni! . . . Majd jönnek ezek a maguk erejéből ép csapatok és ezek rendet fognak csinálni . . . Jönnek ezek a csapatok és átveszik az uralmat . . . Milyen uralmat — vesznek át? . . . Ezt senki sem tudja ... de valakinek át kell venni az uralmat.. . mert nyilvánvalóvá lett, hogy a régi uralom a háború szétesésével együtt szétesett... a régi uralom nincs többé ...

Mártont mindez nem érdekelte. Neki mindez mindegy volt! . . . Lehetett-e még valami, aminek

fontossága van? . . . Talán csak Annie miatt volt ez Így? ... Az egész miatt! Minden miatt, ami történt! . . .

—Nem jössz a pályaudvarra? — kérdezték katonai társai a műhelyben Mártont.

—Mehetek! — mondta Márton és kiment velük a pályaudvarra.

Ott állt a sorompó előtt, ahol az országút keresztülhalad a síneken, ahol a leeresztett sorompó elzárta a tömeget a pályatesttől, a vonatoktól. Azelőtt csak bizonyos, előre meghatározott időben eresztették le ezeket a sorompókat, most már csaknem naphosszat le voltak eresztve. A pályaudvarokon sem a forgalmi tisztviselők, sem az egyszerű pályőrök nem merték vállalni a felelősséget . . . mert nem lehetett többé tudni, nem jönnek-e rendkívüli vonatok és hogy az előző állomások jelzik-e, vagy tudják-e jelezni a rendkívüli vonatokat.

Márton is állt a tömegben a sorompó előtt . . . Egészen elszigetelve állt ott. Nem volt közössége ezekkel az emberekkel . . . Ezek mind célos emberek voltak, vagy legalábbis azoknak látszottak . . . vagy miért örülnek, miért kiabálnak, miért ordítanak, ujjonganak, tombolnak . . . Van az embernek oka arra, hogy örüljön, vagy, hogy szomorú legyen? . . .

A maga részéről nem volt sem vidám, sem szomorú . . . De ahogyan a tömegben ott egészen egyedül állt, mintha egyedül lett volna a világon és mintha ráért volna ráeszmélni arra, hogy tulajdonképpen mi is történt. . . Most, így, a tömeg közepén és mégis egyedül állva, világosan egyet látott, hogy ő — gyilkos. Egészen bizonyosan tudta, hogy — gyilkos . . . Minden elmúlt, eltörlődött ... az ordító, ujjongó tö-

meg közepén ráomlott magányosságban nem volt számára más, mint egy nagy megtudatosodás, hogy — ő gyilkos!

Mit keresne, ő, gyilkos, itt az ujjongok közt! — Elmegy innen a maga titkával . . . Elment a sorompó előtt ujjongok közül, akik naphosszat *is* ott tudtak volna állni; nem csinálni egyebet, mint nézni . . . nézni . . .

Kiment Márton a tömegeből . . . Hová menjen? A céltalan ember hová megy? . . . Talán a műhelyhez menjen? . . . Már nem elég meleg a fű, a föld, hogy belefeküdjék, pihenjen, eleressze magát önmagától és az eget nézze . . .

Ment, ment Márton, csak ment . . . Bolyongott . . . még a víz partján is járt . . . messze mögötte volt a pályaudvar . . . mint tépett foszlányokat hozta a levegő feléje az ordítózás, ujjongás hangjait, mert egy hazafelé rohanó katonákkal zsúfolt vonat futott el a síneken ... Az a vonat ott hátul, messze mögötte mégsem állt a pályaudvaron, csak egyszerűen lassítva ment, hogy alkalmat adjon a katonáknak, ha talán odavalók lennének, hogy le tudjanak ugrani . . . A mozdonyvezető dolga, hogy lassítson, a katona dolga, hogy tudja azt, hol kell leszállani a . . .

Le is ugrott két katona . . . Már előre kijöttek a lépcsőre és leugrásra készen álltak ... A vonat lassan ment, katonák az ablakokból üres konzervdobozokat dobáltak a pályaudvarra ... Ez a két katona, aki leszállt, még körül sem nézett, iszonyú örömeiben azonnal lövöldözni kezdett a levegőbe . . . puskáik ropogtak . . . Két oldalt a sorompónál állt a sokaság, a ropogás az idegeikbe csapott . . . voltak köztük,

akiknek ez fékezhetetlen örömet okozott, mások félni kezdtek . . . asszonyokra rájött a sírás ...

Miután hármát-négyet lőtték a katonák, körülnéztek és szemükben nagy zavar volt:

— A Krisztusát! — kiáltották. — Nem ismerem meg az állomást! Hiszen, nem itt vagyunk otthon . . .

Futni kezdtek a vonat után és még el is érték az utolsó kocsit, annak a lépcsőire fölugrottak egymásután . . . Alig álltak meg fönn, a vonat külső férőhelyén, már ki is dugták onnan puskáikat, megint a levegőbe lövöldöztek . . . Most más katonák az ablakon dugták ki a fegyvert és lövöldöztek . . .

Az egyik vagon tetejéről legurult akkor a földre két emberfej . . . Leestek onnan, mialatt a vonat ment; koppant a föld, mikor ráverődtek, de ez a kis nesz elveszett a puskaropogásban, a vonat gyorsuló dübörgésében ... A két fej a földrekoppanás után még gurult is egy kis darabot . . . Két katonának a feje volt. . . Ott fönn a vagon tetején tanyáztak és nem voltak olyan okosak, mint mások, akik szintén a vonat tetején utaztak . . . Mert ezek arccal ültek a vonat irányába és így látták, ha alagút, vagy fölülzárt vashíd következett. De ez a két hazatérő katona háttal ült a vonat irányához! A pályaudvar előtt, a hídon jött át a vonat. A vashíd teteje, mint borotva vágta le a két katona fejét, ahogyan föntartott derékkal, háttal ültek a hídra . . . Mikor a híd teteje lecsapta fejüket, előre lökte, szinte az elvetett lábuk közé nyomta a hátukat . . . Levágott fejük ott szorult a lábuk közt, de ahogy a vonat a hídtól távolodott, kirázta fogságából a két fejet és az a pályaudvarra gurult . . . Iszonyat szállta meg a sorompónál álló

tömeget, a pályaudvaron szolgálatot tevő hivatalnokokat, személyzetet ... de nemsokára a két fej után a két test is leröpült ... a vonat erősebb mozgása, a nagy lökések, amivel a hirtelen nekieresztett gőz a vasúti kocsikat maga után rángatta, lerázta magáról a két fej nélküli testet is . . . hangos puffanással estek a sínek mellé és egymásra vágódtak.

Márton mindettől messzejárt, nem törődött mindezekkel a dolgokkal. Csak járt, ment, bolyongott . . . az egyik ucca végén szabad mezők látszottak ... ott messze vándormadarak feketesége szállt a boruló őszi ég alatt:

— Ősz van! — mondta Márton és nézte a madarakat.

Most fölhangzott benne a régi paranacs ... de csak halkán . . . halkán még . . . mint valami távoli, régi ütem . . . homályosan, alig érezhetően . . . menni . . . menni . . . Valami sejtelem húzott rajta át, hogy egyszer történni fog vele valami . . .

32.

—Csak nem bolondultál meg tovább dolgozni! — mondta Mártonnak a műhelyben a vágottbajszú. — Becsukjuk a boltot. — A vágottbajszú egy kalapácsot tett a zsebébe: — Ezt elviszem, az asszony úgyis már kénytelen volt eladogatni mindent.

—Mulatságos vagy! — mondta Márton. — Elviszel egy kalapácsot! Avval akarod kiegyenlíteni a számadást?

—Mindegy testvér! Fő az, hogy valamit elviszek!

—Na jó! — mondta Márton.

Valamennyien összegyűltek és elhatározták, hogy a műhelyt azonnal bezárják.

—Na és a parancsnok? — jutott eszébe valakinek.

—Lássa, hogy mit csinál!

Mikor a parancsnok aznap az üzemhez kijött, a kulcsot az ajtóban találta:

— Kirepültek! — mondta a parancsnok és egyáltalán nem volt meglepve.

A munkások egy része a pályaudvarra ment.

—Gyere! — mondták Mártonnak és az velük ment.

—Jegyeket! — mondta a kijáratnál álló vasutas.

—Megőrültél? — kérdezték tőle.

—Na-na! — mondta a vasutas és kieresztette őket a pályaudvarra.

Jött egy vonat; tele volt katonákkal, lógtak belőle a frontkatonák. A munkások intettek a mozdonyvezetőnek és az megállította a vonatot. Benyomták magukat a zsúfolt vonatba, pedig úgy látszott, már senki sem fér el.

A katonák kiabáltak, nevettek, mintha meglettek volna örülve; nem bírtak magukkal. Csak úgy robbant ki belőlük a szabadság. Nemis tudták, mit kezdjenek vele ... De most nemis gondoltak ilyesmire; most csak annak örültek, hogy a háborúnak vége van! És be voltak fűtve attól az érzéstől, hogy most valami nagy dolognak mennek neki. . . Mindegyikük azt érezte, hogy most világtörténelmet csinál, de mert egyelőre csak egy zsúfolt vonatban lehetett utazni valahová és nem lehetett tudni, mi történik azután, csak kapták a puskákat és kilövéldöztek az ablakon ... A tájak visszhangozták a puskák ropogását... és a megvert országok fölött

már kezdett összesűrűsödni a forradalom ... A zilált és tépett katonák, mint a szerteszakadt front tépett darabjai repültek a forradalomba . . .

A vonatban Márton megtudta azt, hogy akinek se rokona, se családja, se hozzátartozója, talán már hazája *sincs* — van ezrede. Mint a méhek a köpükbe, mentek a katonák — ezredeikhez. Ott az ezrednél „leszerelési járulékot“ lehetett fölvenni. Az ezred pénztáránál az állam még fizetett.

Márton a vonatban a maga ezredébőli való emberre is talált:

— Jössz leszerelni, pajtás? — kérdezték Mártont.

Márton csak nézett az emberekre:

— Mi az ördögnek menjek leszerelni? — gondolta. Márton. — Mi közöm az egészhez? ... Én a magam útján megyek . . . Mit keressek az ezrednél? Ostobaság az egész! Ott ahol a vonat mint végállomáson megáll, leszálllok és elmegyek valamerre . . . Minden ut az én utam!

— Na, mi az? — mondták Mártonnak. — Nem akarsz garast? Csak fölveszed a hazától azt a pár piculát? Eleget adtál a háborúnak!

Márton zsebében egy fillér sem volt:

— Egy pár picula a hazától? Az jó lesz, igazán! Hiszen abból egy pár napig talán enni is lehet. . .

Mikor a kaszárnyába értek, valami egészen új dolog fogadta őket. Katonák voltak ott, sűrögtek, forogtak, tele voltak valami lázzal és nagy fontosságot tulajdonítottak minden szavuknak, mozdulatuknak.

— A hadsereg régi keretei megszűntek! — mondták ezek a katonák. — Mi a katonatanács vagyunk, mi képviseljük az egész hadsereget.

Úgy tettek, mintha egészen magától értetődő lenne az, hogy a régi hadsereg-szervezet, ez a félelmes masina, megszűnt és most valami önönmagát kinevezett testület lép a helyére. Csakúgy föltételezték, hogy mindenki tudja, mi az a katonatanács. De evvel nemis érték be; az események értelméből! akarták fölépíteni a maguk tekintélyét és parancsolni tudását.

Nemcsak a kaszárnya, a város is ki volt fordulva magából! Az emberek, akik eddig pontosan tudták, hogy az állam miben, áll, azt vették észre, hogy egyáltalán nem tudják már biztosan azt, hogy az állam miben áll és hogy a hatalom kié?... A fölborulás és a keletkezés hullámozott keresztül a tömegeken . . . Nem arra gondoltak az emberek első sorban, hogy az állammal és az uralkodási formával mi lesz, hanem tombolva örültek a háború végének! Egyik izgalomból a másikba, egyik mámorból a másikba estek és mintha lavina sodorta volna őket magával ... Bizonytalan és még ki nem számítható dolgok álltak az idő határán ...

Márton a kaszárnyában lézengett. A kaszárnya udvarán dolgozott a katonatanács. A hazatérő legénységet verbuválta — nemzetőrnek. Ennek a szónak a tartalma sem volt egészen körülhatárolva. Nemzetőr, ez annyinak látszott, hogy az illető katona lesz ugyan, de nem olyan értelemben, mint addig volt. A nemzet katonája lesz és azokat a szolgálatokat fogja ellátni, melyek a nemzet érdekeinek őrzésével együttjárnak. A katonatanács nemcsak zsoldot ígért, de magas napidíjat is annak, aki beállt nemzetőrnek. Sokan be is álltak! A napidíj is nagy szerepet játszott ebben, nemcsak a lelkesedés. Mert a gyűlölt háború vége lelkesedést öntött az emberekbe. A történelem újjá látszott alakulni

és nagy izgalom töltötte el az embereket. Valami szélvész ragadott föl kicsinyt és nagyot és mindenki új időkről beszélt.

A katonatanács nem nagyon válogatta az embereket, aki jó volt katonának, többnyire jó volt nemzetőrnek is.

A leszerelő katonák nagy csoportja tolongott tétlenül és iránytalanul a kaszárnyaudvaron. Márton is ott volt a tömegben. Egy himlőhelyes őrmester, anélkül, hogy erre valaki megbízta volna, csak úgy a maga meggyőződéséből beszédet intézett a katonákhoz.

— Kifutott alólunk a munka, barátaim! Elszoktunk a dologtól, emberek! Hogyan megyünk vissza a műhelybe, vagy ki a földre? Hiszen már meg se tudjuk fogni a szerszámokat, kiesik az ásó a kezünkből. Úgy beletanultunk ebbe a bűdös mesterségbe, hogy már semmi máshoz nem értünk . . . Akinek van felesége, gyereke, apja, anyja, babája, az hazakiváncozik; de hánynak nincs már senkije? Apám már ötven éves volt, mégis hadi munkára fogták, abba veszett bele, anyámat tifusz, vagy kolera, valami ilyen frász ette meg, a .lánykedvesem nagy szegénységében kurva lett. .. Na, mit akartok? Szép történet ez pajtások! Az istenit!

Mindenfelé lehetett látni, hallani valakit, aki szónokolt a katonákhoz; mindenki csak úgy megtette magát szónoknak, az emberekből kitört a négy év óta visszafojtott meggyőződés, beszéd.

Mártonnak mindez nem volt fontos; eszében egy mondat járt, amit a műhelyben hallott, mikor a leszerelésre buzdították: — néhány piculát kapni a leszereléskor ... Annyira megszűkültek életének, vágyainak határai, hogy az egész világból ez a pár picula volt neki

fontos . . . Mintha a gyomra vezette, irányította volna. egész életét! Enni! A többi? Az valahogyan lesz! Egyelőre még benne van valamiféle gúnyában . . . Minden egyéb pedig elmosódik, valami szürke bizonytalanságba vész . . .

Márton fölvette a leszerelési járulékot; el volt látva hetekre; a többivel nem törődött. Estig kóborgott a mámorban hömpölygő városban. A folyamparton nemzetőrök állították meg; az őrzőjárt élén egy tiszt haladt:

—Káplár, mit ácsorog? — szólította meg a tiszt.

—Nini! Magázzák az embert? — gondolta Márton és megmutatta írásait.

Később egy nagy, kövér fekete őrmester és egy sóvány, magas, szőke katona jött.

— Szervusz káplár! — mondta az őrmester, aki pityókás volt. — Mit csurogj az orrod vére? Tudod milyen nap van ma? Szent Habakuk próféta napja, ma feje tetejére áll a világ!

A szőke, nyurga katona mindenhez nevetett; valami egérszerű vincogás volt a nevetésében.

— Jössz-e komám? — mondta a szőke.

Belekaroltak Mártonba kétfelől:

— Gyere pajtás, ne búsulj! — és vitték Mártont.

Annyira még nem volt, hogy csak úgy vitette volna magát, ha maga is nem akart volna menni... De emlékezett valamire . . . Valahol messze-messze volt Márton lelkében egy emlék és annak jelentősége most sokkal nagyobb lett, mint eddig bármikor . . . Arra a lányra emlékezett, akivel együtt volt egyszer errefelé egy házban, itt a hegyekre vivő uccák egyikében .. . Annak a lánynak üzleti ágyában szállták meg akkor a hatalmas vágyak a nyugodt és rendezett élet, a tiszta

és szelíd asszony, a békés boldogság után ... Az a rideg zug a négy kopár fallal, nagyon nevezetes volt számára ... Végére is, onnan indult el valami más felé ... A közönséges találkozásból, annak sivár hangulatából nőtt ki benne olyan hatalmasan a vágy .. . Ajtay mondata ott fészkelte magát úgy bele a fejébe: „Az ember odaköti az életét valakihez!“ — ez a mondat vezette Anniéhoz . . . Lehetett is volna talán ebből az életből valami . . . De az általános rothadás mindent megemésztett . . . Anniét is és vele az élet zárt és megnyugtatóbb formáját. . . Talán saját magának is lett volna még családja, aki családtalan, amióta él.. . Véget ért volna már talán az az általános rothadás? . . . Vagy őrá nézve örökké tart? . . .

Semmit nem akart attól a lánytól, akivel ott a hegyi uccában együtt volt; irtózott volna hozzányúlni. De abban a kis szobában szeretett volna még egyszer lenni.. . Megnézni a falakat... a levegőt. . . Ment az őrmesterrel és a szőke katonával.. . Fölfelé mentek a hegyi uccán.

Márton megállt egy ház előtt; az a ház volt.

— Ide akarsz bemenni, pajtás? — mondta az őrmester barátságosan. — Tetszik neked a frajla a kapuban?

A kapuban állt egy lány:

— Gyertek be hozzám! — mondta a lány.

—Egyszer volt itt a házban egy Katica nevű lány!
— tudakozódott Márton.

A lány megrebbent, de azt mondta:

—Annak a szobájában lakom!

—Gyerünk be! — vezényelt az őrmester.

Bementek mindahárman; csakugyan az a zúg-szoba volt; de a fala újra volt festve.

— A Katica iránt érdeklődik? — szólt a lány Mártonnak. — Hát nem tudja, mi történt a Katával?

— Én a fronton voltam! — felelte Márton. Nem volt neki fontos, hogy a lánnyal mi történt.

A lány őt nem érdekelte; a szobát akarta mégegyszer látni. .. Azt sem tudta, miért.

— Foglaljatok helyet a kisasszonynál! — vezényelt tovább az őrmester.

Leült és köpönyege zsebéből nagy üveg bort húzott elő.

A lány Katáról akart beszélni:

—Hát nem tudja? — kérdezte mégegyszer.

—Hagyjon békén! — mondta Márton.

—Azt hittem, hogy érdeklí, hogyha egyszer a barátja volt.

—Nem voltam a barátja!

—De volt vele? Vagy nem is volt a Katával?.. . És az újságban sem olvasta, hogy a Katát megölték? Éppen két katona ölte meg és pedig olyan napon, amikor egy koronája sem volt. Ketten voltak benn nála; bajonettel szúrták agyon. No és éppen fönn a várkaszárnnyában végezték ki a két katonát. Mert még aznap elfogták őket, véres volt a köpönyegük . . . agyonlőtték a gyilkosokat.

Az őrmester magához húzta a lányt; mintha az nem is mesélt volna semmi rémeset. A lány szava csak úgy hangzott el, mintha nemis lett volna benne semmi emberi, mintha csak papiros lett volna . . .

— Ojtsátok el a lámpát! — parancsolta a lány.

A szőke katona elojtotta a lámpát.

— Most megöllek! — mondta az őrmester, mihelyst sötét lett.

A lány sikoltott; a szőke katona hangosan hahotázni kezdett, azután recscent, roppant az ágy.

— Én is meg foglak ölni! — mondta a szőke és nevetett.

Mikor a lámpát újra meggyújtották, Márton félrebillent fejével aludt a széken.

Fölkeltették Mártont.

— Gyerünk egy kocsmába! — mondta az uccán az őrmester. — Puszit a papának! — szólt vissza a lánynak, aki didergősen jött ki utánuk a kapuba.

A lány megcsókolta az őrmestert.

— Na és engem nem akarsz megcsókolni? — fordult hozzá a szőke. — Talán azért, mert hat gimnáziumom van?

A lány a szőkét is megcsókolta.

—Taknyos! — mondta az őrmester a szőkének. — Hol a kocsmá, amit mondtál?

—Gyertek! — a szőke Mártonba és az őrmesterbe karolt.

—Nem megyek! — mondta Márton.

—Hát hová mégy?

—Nem tudom!

Otthagytá őket; lement a hajnalodó városba és lassan elindult a pályaudvar felé ... A szennyes váróteremben talált egy zugot, köpönyegébe burkolódzott és aludt reggelig. Azután beszállt egy vonatba. Azt sem tudta, merre megy a vonat.

Mindegy volt! ...

Délután felrázta a kalauz.

—Leszereltem! — mondta Márton és fölmutatta igazolványát.

—Ez rendben volna! — szólt a kalauz. — De magának már régen ki kellett volna szállnia!

Márton csodálkozva nézett a kalauzra: — ki kellett volna szállni? Miért? Hát nem mindegy az, hogy hol van?...

—Jó, jó! — mondta a kalauznak. — Elaludtam.

—A legközelebbi állomáson szálljon ki és várja be az ellenvonatot.

Márton kiszállt. Leszerelt katonák tolongtak a város felé. Oly egyre megy, hogy itt marad, vagy új vonatba száll. Követte az embereket. A levegő sűrű volt az új szavaktól: „Nemzeti tanács! Köztársaság!“ Estig járkált a kisvárosban, aztán beült egy kocsmába. Űlt az emberek közt, akik többet láttak és tapasztaltak életükben, mint amennyit olvastak, akik többet hallottak, mint amennyit beszéltek. Most valahogy kikerültek a kerékvágásból, az események túl heves lendülettel és bőséggel zúdultak rájuk. Váratlanul tört szét fölöttük a szenvedés és nem tudtak hová lenni a szabadságtól. Mindenütt ugyanaz a sarkaiból kiforgatott világ!

A leszereltek közt emberek jártak, akikben a gyors cselekvés ösztöne élt. Leszerelt katonák voltak ezek is! De otthon éhezett a családjuk és rongyokban járt: — mit ér a szabadság, ha ez a nyomorúság nyomban meg nem szűnik? . . .

Reggel lett; különös csapat vonult a pályaudvar felé; polgárok, soványak és pocakosak, fiatalabbak és

idősebbek, vállukon fegyver. Néhány leszerelt követte őket.

— Ez a polgárórség! — mondták az emberek.

A pályaudvaron azonban volt valami katonai órség! Honnan került oda? Valami egyetemes düh rángott át a polgárörökön:

—Nem volt elég a katonásdi? Mit akarnak, mit őriznek fegyveresen?

—Fenn kell tartani a rendet! Eredjetez haza, emberek! — kiáltott a katonai órség vezetője.

—Menjetez ti! Elég volt ebből a komédiából! Rend lesz így is, fegyver nélkül is! — agitált egy sebhelyes arcú, aki a polgárórség vezetője volt.

A leszereltez közelebb nyomultak és közrefogták a katonai órséget. Ezek szétesaptak és leszedték néhány polgárról a puskát. A polgárok visszavonultak, a leszereltez felszedték a fegyvereket és megindultak a városháza felé. Mire odaérte, sok száz főnyi tömeg állt ott. Nagy zaj és összevisszaság volt a városháza előtt. Kiáltások hallatszóttak ki a tömegből:

—Kenyeret akarunk!

—Adjatek liszetez és kenyeretez!

Egy városi ember kiállt az erkélyre és csendre intette a tömeget.

— Emberek, oszoljatek szét! Ütött a béke órája.. Mit akartok még? Minden kívánságtok teljesezett...

Tovább nem mondhatta. Kövek repültez az erkélynek és a tömeg egy torokkal zúgott:

— Kenyeretez akarunk! A raktárakban elrohad a liszetez! Osszátok szét! Eleget éheztünk! Kenyeretez akarunk! . . . Kenyeretez! . . .

A hajdúk hirtelen becsútták a városháza nehéz

tölgyfakapuját. Ez mintha jeladás lett volna, a tömeg fejét vesztette, előntötte a főteret és nekirontott a bezárt boltoknak. Nemsokára mindenfelé liszteszsákokat cipeltek:

— Testvér, ne bámulj, segíts te is! — kiáltott egy izzadó ember Mártonra. — Eleget éhezünk mink, meg az asszonyaink és a gyerekeink!

Hiszen igaza volt a sebhelyesnek! Ő maga, Márton is eleget éhezett! De mit csináljon ezzel a liszttel? Vagy a szövettel, amit végszámra hordanak ki a térre? Nem süthet belőle egymaga kenyeret és nem csinálhat magának ruhát. Még van pénze és most nem éheznek.

Csak ennyi ment át a fején. Minden fölindulás nélkül nézte a boltok kiürítését az éhezéstől, nehéz munkától, szenvedéstől, gondtól megőrzített nők vad rikoitozását. A téren tüzet gyújtottak s a lobogó fény még valószínűtlenebbé torzította a harácsolást. Éjfél-tájra elszállt az első düh, a fosztogatók hazaszéledtek és a megrohmozott boltok feketén ásítottak nyitott ajtaikkal a térre . . .

Márton ezekben a hetekben valami tompa kábulatban élt. A pergő eseményeket az olyan ember fásultságával fogadta, akinek az egészhez köze nincsen. Nem volt mit vesztenie, de nem is áhított semmit és maga sem tudta, mit keres ebben az idegen városkában és miért maradt még tovább is ott? . . . Volt még valami pénze ... ez volt az alapja mindennek ... Ez maradt meg mindemből, amit valamikor a világtól akart... Külseje már nem volt valami rendes és a tisztasággal sem tudott sokat törődni...

34.

A városban két gyár és több nagy műhely volt. A város egyik végén állt a szerszámgyár, vaskeretes ablakai az uccára néztek; öreg falainak kiugró részeit évekkel ezelőtt festették pirosra. A téglafalak időtől piszkosan és feketén tárták magukat a világba, ezek a festett kiemelkedések még kiütöttek pirosságukkal a piszok és koromszín alól. A gyárnak fekete vaskéménye fölmeredt az égbe, de füst nem szállt belőle. Hidegség ült a gyártelep fölött és a csend szinte megfojtotta a gyár fölött a levegőt... a gyárban nem dolgoztak, a gyár zárva volt.

Márton már többször arra bolygott és szívét megütötte a csend, mely a gyár épületeiben beleterpeszkedett a világba. Fagyasztó, munkás-embernek szívébe markoló volt ez a némaság ... Mintha nem a gyár, de az ő élete állt volna meg ...

A város másik szélén állt a kályhagyár. De az is ugyanígy hallgatott. Zömök, alacsony épületek álltak egy kerítés mögött. A fekete tetők szétterültek a sövény mögött, mintha maguk alá nyomtak volna valamit: — a megfojtott munkát. A téglából rakott kémény magasan kiugrott a telepből. A kéménynek fönt toldaléka is volt; akkor csinálták ezt, mikor a háborúban hadigyártásra tért át az üzem és nagyobb fűtéshez nagyobb kémény kellett. A kályhagyár kapujára tábla, volt szögezve és azon írva állt: „A gyár szünetel; munkafölvétel nincs!“

Márton többször járt már errefelé is. Valami a gyárak felé vitte; mintha valami áram lett volna, mely a beléje kerülő tárgyakat fölkapja és bizonyos irányba sodorja ... Talán a munkának a világon végigjáró vér-

keringése volt? Talán Mártont a munkára neveltsége, foglalkozása, ipara, mestersége sodorta bele a munka iramába? . . . Talán kiragadta őt valami a tespedtség-ből, a közönyből? Talán megragadta Mártont valami, hogy megmentse? Kívülről, vagy belülről jött az erő, hogy Mártont megfogja és visszavigye a munka áramába? . . .

Márton az éhség vitte ... Egy-két napra még futott a pénze, de már érezte az éhség árnyékát ... az a nyugalom, melyet a leszerelési járulék adott neki, napról-napra fogyott. . . Márton nem akart tudomást venni arról, hogy ez a pénz fogy, egyre fogy és már ijesztenően kevés ... Elutasította magától ezt a tudatot. ..

Márton különös boldogságokat keresett ebben az időben . . . Szeretett nem házban, nem ágyban aludni... Még volt pénze szállásra, de akárhányszor kiment a város szélére, a fák alatt pihente át az éjszakát... De már régóta vissza kellett térni a polgári szokásokhoz ... Nem lehetett már bokrok közt szállást venni.

Vége volt már az ősnek. A fákról az utolsó levelek is lehulltak; borús, esős, nedves idők jártak ... A csavargásokat bevágta az időjárás. Az elnyűtt, kopott katonakabát hamar teleszította magát vízzel, ha csak szemcskél is az eső ... Pedig az ilyen időt szereti legjobban a céltalanná vált ember . . . Csakhogy a nedvesség a szivacsos kabátból fölszívódik a csontokba és lassan-lassan a szívbe húzódik ... Az ember borzong, hátgerincében hideg szaladgál és az élethez való kedv fájó szomorúsággá sajdul. ..

Szállásra kellett gondolnia Mártonnak is és elő kellett venni a számtant... A számadás nagyon rosszul ütött ki: — vagy koldulni kellett, vagy dolgozni...

Ott nem tartott Márton! Akármilyen csábító volt is az a céltalanság, törtség, melybe nyakig sülyedt — a koldulást elutasította magától. A világgal szemben elközyösült ember a megvetés végső stációjára érkezve csak kinyújtja egy napon a kezét . . . Szembejön vele valaki, egy másik ember, egy rendes ember, aki még benn van az életben, melyből ő már kiesett ... és a keze csak elválik a testétől, odanyúlik a másik elé ... És az ember — koldus lett. . .

Márton nem akart koldulni.. Nem is jutott eszébe ilyesmi. Iszonyú közöny volt benne a világgal szemben és szeretett volna is a maga közönyének megfelelő életet folytatni ... Ez a csavargó szabadsága lett volna .. . Azé az emberé, aki nem okvetlenül az országúton csavarog; talán a városokban jár-kél, jobbra-balra néz, szemlélődik és fölényel fogad mindent, ami a világban történik . . . De ki adjon neki enni; ki fizeti a szállását, ki mossa ki ruháit?

Választás nincs! Az ember vagy koldus, vagy dolgozik. Mártonnak szerencséje volt: — a munka árama érte nyúlt és Márton követte az áramot. . . Enni akart és valahol aludni... Márton még alkalmas volt lelkileg a munkára . . . Mikor az a veszély fenyegette, hogy elzüllik — megmentette őt a munkára való készsége .. . A nagy veszélyben megtalálta ma'gában a munkára való hajlamot, mely pedig régen eltűntnek, elveszettnek látszott. . . Márton dolgozni akart. . .

Ismételten és ismételten járt a bezárt, hallgató gyárak körül. .. pedig tudta, hogy ott nem talál semmit. Onnan csak a visszautasító csend, a reménytelenség szállt szívére . . . Abból pedig elég volt benne ... Es mégis arrafelé járt újra és újra ... Nem mintha hatá-

rozottan akart volna ott valamit. . . csak valami hullám vitte arra . . . Valahogyan öntudatlanul is készülődött Márton a munkára ... Dolgozni akart, hogy ne legyen belőle koldus . . . Nem kívánta az emberek általános örömeit.. . Nem vágyott már családra .. . még az asszonyt sem kívánta! Sem úgy, hogy egyszer legyen vele, sem úgy, ahogy Ajtay egyszer a menekülés útját kitűzte: „Az ember odaköti az életét valakihez!“ ... Nem gondolt erre ... Márton nem akart koldussá zülteni .. . Ott, a megdermedt gyárak körül járva-elve edzette magát az életre . . . Mert nem gondolt ugyan arra, hogy visszatérjen az emberi célok, szokások közé, a rendbe ... De dolgozni akart, hogy ne kelljen koldulnia . . . Márton edzette magát az életbe való visszatérésre, anélkül, hogy ezt tudta volna.

Egy napon a szerszámgyár előtt egy kicsiny, kecskeszakálás, gyuladt szemű emberrel találkozott Márton.

—Úgy-e, most fölkapik az állunk! — kötött Mártonba a kicsiny, hegyesálu ember.

—Mire céloz az úr? — szólt Márton.

—A katona uraknak nem tetszett a dolog, most aztán mehetnek koldulni...

—Az úrnak tetszett a háború?

—Mindenesetre, volt munka.

—Barom! — gondolta Márton.

Ránézett oldalról a hegyesállú, gyuladtszemű emberre, olyannak tűnt előtte, mint valami gonosz manó ... Attól kezdve soha sem ment többé a gyár felé. Utálat töltötte el...

A város egy folyó partján feküdt; hosszan nyúlt el a víz mentén a házak sora. A vízhez dombok hajoltak le és ott vitt el az országút is. Az országút mellett

a kis műhelyek egész sora állt; mint a mesteremberek ipartelepe, terült ott szét az a városrész.

Márton a kis műhelyeket járta; munkát akart.

Az első műhelyben a mester nagyon kurtán bánt el vele:

— Maga iparos? — szólt rá. — Úgy néz ki, mintha valami lebujból került volna elő.

Evvel már hátat is fordított neki, mintha ott sem lett volna.

Márton ekkor elhatározta, hogy megfogja magát csinósítani. Megvizsgálta rossz köpönyegét: — avval bajos lett volna valamit kezdeni... Pedig már a hideg és a tél miatt is kellene kezdeni a köpönyeggel valamit ... A bakkancsa is bizony szét van taposva és a felső bőrén nagy repedés is van... Azt majd összevarrja neki valahogyan a cipész .. . Bőrkamáslija a legtisztességesebb rajta ... Milyen okos dolog volt szert tenni erre a bőrkamásliira annak idején . . . Ha cipőjén a nyílás össze lesz varrva, ha nem lesz rajta köpönyeg, ha csak úgy áll majd a munkánál valami műhelyben .. . tűrhető alak lesz ... Nemis tudja már . . . hogyan is jutott ehhez a bőrkamáslihoz, de milyen szerencse most, hogy van . . . Még a szakálát fogja megnyíratni.. . Le nem veteti egészen .. . csak megnyíratja. Azelőtt el sem tudta volna gondolni, hogy szakált viseljen ... Ki látott már szakálás mesterlegényt... De ezt a szakált már le nem veteti, ez hozzátartozik a lelkéhez . . .

Utolsó pénze ment el a cipő összevarratására, ki-fényesítésére, szakálának megnyíratására . . .

Véres kenyér.

35.

Márton most a műhelyek negyedére vetette magát. Sorra járta a kis üzemek egyszerű műhelyeit. Itt még volt valami élet. Emberek, akik hazajöttek a háborúból, siettek megnyitni műhelyüket. Maguk dolgoztak a műhelyben és iparkodtak visszatalálni a munkába, az életbe. Ezeknek nem kellett munkás, örültek, ha annyi munka volt, hogy maguk dolgozhattak. Voltak olyan műhelyek is, melyek állandóan üzemben voltak az öldöklés négy éve alatt is. A mesterek itt mindenütt becsontosodott emberek voltak, akik a háború alatt még jobban megtanulták a keményszívűséget. Az általános gonoszság és önzés idejében a legnagyobb ridegség fagyott beléjük. De munka itt is kevés volt. Az élet nehezen indult.

Márton beállított az egyik műhelybe; a kicsiny fekete képű mester gyanakodva nézett rá.

—Munkát keresek! — mondta Márton.

—Adja ide a könyvét! — szólt a mester. Márton odaadta könyvét. A mester lapozott benne.

—A könyvem egészen rendben van! — mondta Márton.

—Hm! — mondta a mester.

—Miért? — kérdezte Márton.

—Nem igen! — mondta a mester.

—Mi baj van a könyvemmel?

—Csak 1915-ig látok bejegyzést.

—Katona voltam.

—Mikor szerelt le?

— Most novemberben.

A mester sokáig nézte a könyvet; időnként Mártonra pislogott.

— Hm! — bökte ki megint.

Mártont ingerültté tette ez a hmögés.

— Elvállalok minden munkát! — szólt mégis.

Fogadjon föl!

—Hja, az nincs csak úgy! — húzódott a mester.

—Kenyeret akarok keresni.. .

A mester visszaadta a munkakönyvet:

—Nem fogadhatom föl! Ebben a mai zavaros világban nem fogadhatok a házamba idegen embert.

—Fél maga tőlem?

—Nem mondhatnám, hogy félek, de nem vehetek idegen embert...

—Hát akkor kit akar fölvenni? Mindenki idegen.

—Talán, inkább senkit ...

Márton otthagya a mestert. Szájában keserű volt a nyál; hogyha még egyáltalán érdemes lenne, akkor most káromkodni kellene ... „Nem vehetek a házamba idegen embert!” — Hát mi ő? Rabló? Tolvaj? Nem veheti a házába . . . Tehet ő arról, hogy az idők zavarosak! Bánt ő valakit?...

Ezért szenvedett, vérzett, hogy ne vetessék a 'házba ...

A műhelyek egész sorát járta végig Márton. De sehol sem volt segédre szükség. Egy mesterember, azok közül, akik most jöttek vissza a háborúból, akinek lakatos műhelye volt, mondta neki:

— Nálam eldolgozhatnál pajtás, ha volna mit. De magamnak sincs munkám; kenyérre sem jut.

Egy kovácsműhelyben, amelyik három fűjtatóval

dolgozott, már majdnem fölverték. A műhely gazdája sokáig lapozott a könyvben. Márton türelmetlen lett. A mester hol a könyvbe, hol Márton arcába nézett. Márton elvesztette türelmét:

—Kaphatok munkát, vagy nem kaphatok?

—Így nem szoktak nálunk beszélni! — és a mester megsértődve vissza akarta adni a könyvet.

Márton föltépte a blúzát, az ingét, kitérta meztelen mellét. Nagy, szúrt sebnek a helye látszott a pucér bőrön.

—Én a helyemen voltam!

—Más is a helyén volt! Azért mégsem anarchista.

—Mennyiben lennék anarchista? Mert dolgozni akarok? Nem oltam a mesterségem; tanultam!

—Jó, jó! — mondta a mester. — Hiszen maradhat éppen!

—Nem! — mondta Márton. — Ebben a műhelyben nem akarok dolgozni.

Néha akadt munka; de mindig csak egy-két napra. Az életnek nem volt menete és a dolgok folyamatosága nemis tudott megindulni. .. Hol volt Mártonnak mit enni, hol nem volt. Cudar dolog volt az éhség. Isszonyúan rágta és metélte az emberben a beleket. . . A katonaköppeney is mindig rongyosabb, átlátszóbb lett... Maholnap kiszakad és ha a könyök kiszalad a lyukon, az utolsó energiák is kiszaladnak az emberből...

A bakkancsba már régóta befolyt a víz. Leesett az első hó, de el is olvadt és Márton térdéig, derekáig érezte fölszívódni a hó fagyos levét. . . Hideg lett, a föld megfagyott... Az ucca, a szabad levegő, ellensége lett a céltalan, otthontalan embernek ... Jó lett volna bebújni valahová, ahol meleg van, ha talán nemis a

kályhától, de az emberektől... A kocsmák, pálinkamérések olyan vonzók ... mintha ott a boldogság tanyáznék ... De ahhoz is pénz kell! . . .

Márton alatt süllyedni kezdett a föld ... a bizonytalanság körvonalai folytak körülötte és nem lehetett tudni, mi lesz belőle .. . Egyre hidegebb lett... Nemcsak kívül! ... belül Mártonban is!.. . És enni akart! Enni!

Már a polgári házakba is bement; beszólt a lakásokba. De az emberek féltek tőle. Szakák vaddá tette arcát, haja össze volt gubancolódva, inge piszkos volt, már hetek óta nem is mosdott. Nem munkakereső, tanult munkásnak, hanem csavargónak látszott. Néha lehetett valahol fát aprítani, szenet a pincéből felhozni és olyankor jutott valami a gyomorba. Az alvással még nagyobb baj volt. A külvárosban elszórt beszálló kocsmák cselédeivel kellett jóban lenni; így sikerült néha az istállóban éjszakázni... Utolsó menedéknek a pályaudvar maradt, hogyha talán sikerült ott este úgy elbújni valami zugba, hogy az ember bennmaradhat. Akkor valamelyik padon elnyúlhat.. . Hogyha mégis dermedt benne az élet reggelig. De ez csak kétszer sikerült Mártonnak .. .

Egyszer egy ember találkozott vele éjszaka, mikor szünetlenül rótt a hajléktalanul az uccát; magával vitte, adott neki a kamrájában szállást... de valami rablás tervébe . . . vagy gyilkolás is volt, akarta belevinni...

Egyszer megszólított egy embert az uccán:

—Tiszteljen meg egy cigarettával!

—Maga munkásember? — kérdezte és adott neki egy cigarettát.

—Hogyne! — mondta Márton és valósággal cso-

dálkozott azon, hogy erről említés történik. — Csakugyan! Hiszen tanult munkás lenne ő voltaképpen... de hát az régen volt... nagyon régen...

—Menjen el a szakszervezetbe! — mondta neki a cigarettás.

—A szakszervezetbe?...

Mintha rémlett volna Márton előtt. . . hogy egyszer ... valamikor ... igen ... akkoriban ... mintha készült volna valamire . . . valami szerepre . . . igen . . . a munkás mozgalomban . . . Csakugyan ... Ki gondolná ... talán nem is igaz . . . ejnye . . . ejnye . . . ábrándok ... álmok ... fantáziák röpködnek néha az ember körül...

— Igaz, hogy a dolog nagyon lassan megy ... de valami mozgalom mégis csak kezd kialakulni... össze kell rakni a morzsákat... Majd adok egy címet! — és cédulára készen fölírt címet adott át neki. — Menjen oda és hivatkozzék Ács Gáborra!

Márton a cédulát kabátujjának hajtásába tette.

Aznap a pályaudvaron, ahol valami csomagcipelési alkalomra lesett, furcsa, madárfejű fiúval akadt össze Márton:

— Nincs munkája, úgy-e? Komisz a világ! — szolt a madárfejű.

— Nincs és ha az ember a falbak megy, akkor sincs. Nem értem, hogy lehet ez?

A madárfejű elhúzta a száját és nevetett:

—Maga újonc ...

—Ne röhögj rajtam, mert képen töröllek. Mért volnék újonc?

—Hát mióta csinálja ezt?

—Mit tudom én, két hete, egy hónapja! ... Le-

szereltem, pénzem volt, azt hittem, hogy száz helyet találok és egy sincs. Most se pénz, se kereset. A madárfejű megint csak nevetett.

— Ezért nyavalyog? Mi az: egy hét, egy hónap! Én ezt három esztendeje csinálom. Az apám taníttatott, de nem fogott a fejem. Tudom, nem nekem való az iskola. Az apám bevonult és eltűnt valahol... Ha legalább valami jó mesterséget tanultam volna, így csak járok és sohasem akad rendes munka .. . Most olyan rongyos vagyok, szegény apám rám sem ismerne... Három napja alig ettem valamit.

— Mit akarsz tőlem? Egy vasam sincs!

A madárfejű fáradtan legyintett.

—Nem azért mondtam. Tudom, hogy nincs. Ha lett volna, akkor régen adott volna valamit... Úgy szeretnék egyszer jó puha ágyban feküdni. Aludnék egy hétig. Egyszer már voltam kórházban. Az jó volt. Tavaly télen volt, a folyóba ugrottam, de a halászok kihúztak. Hideg a víz, nagyon hideg. Ha pénzem volna, vennék egy revolvert.

—Aha! — jegyezte meg Márton.

—Ismerem az embereket. Sajnáltak két napig, amikor kihúztak a folyóból, aztán akár éhen dögölhettem volna miattuk! — A fiú sírni kezdett; könnyek jöttek a szeméből. — Hát mit csináljak? Meddig húzom még? — kiáltott hirtelen egészen más hangnemben. — Be kell törni valahol, rabolni kell!

—Aha! — hallatszott Márton szájából.

—Mit kibicel? Úgy tesz, mint egy kibic! Menjen a frászba a finom megjegyzésével! Pénz kell! Én élni akarok! Nem ugrom még egyszer a folyóba.

—Aha! — hallatszott megint Márton szájából.

—Más út nincs!

—Hány éves vagy? — kérdezte Márton.

—Tizenhét.

—Ne ölj embert! — mondta a madárfejűnek Márton. Nem szabad embert ölni! Talán mégis csak akad valami munka egyszer ...

A fiú elhúzta száját és nevetett.

— Mit szaval? Mondom, milyen zöld ... Én többet tudok, mint maga ... Én ha a fejembe veszem, akkor megölöm azt, akit akarok. Nem fogok nyavalyogni többet!

— Én a háborúban voltam .. . csak annyit mondom: — nem szabad az embert bántani! Ne nyúlj az emberhez! Hagyd az embert élni! ...

Egy vonat futott be. Bundás úr jött két bőrönddel. Márton a szállodáig cipelte a bőröndöket a fiúval. Aztán megosztották a pénzt.

— Nem keli kétségbeesni. Látod, mindig akad egy kis kereset! Ne ölj meg senkit! Hallod! Verd ki a fejedből! Nem szabad embert bántani! ...

Három napig együtt dolgoztak a pályaudvaron, együtt aludtak egy istállóban. Enni is tudtak azalatt valamit; sőt egyszer még levest is ettek.

—Nem jössz be egy pohárára? — hívta egyszer Márton a fiút a pálinkamérés előtt.

—Nem alkoholizálok! — mondta a fiú élesen és határozottan.

—Még a csont is megfagy az emberben ebben a hidegben!

—Nem alkoholizálok! Ha ölni fogok, tiszta fejjel akarom megtenni, nem bepálinkázva. A pályaudvaron találkozunk.

36.

Márton nem találkozott többet a fiúval.

Hó esett; sok fehér hó! Aztán olvadt; megint hó esett; a piszkos latyak fehér lett, de az uccák és utak cuppogó lében úsztak ... Az emberek valami puha, nedves, hideg kásában jártak és azt mondták:

—Ronda idő!

—De milyen ronda!

—A legjobb cipőbe is belemegy a víz.

—Miért nem jár galosniban?

—Hát már kapni galosnit?

—Maga még nem tudja, hogy már lehet galosnit kapni?

—Hiszen zárva tartják a határokat minden elől, ami Oroszországból jön.

—Maga azt hiszi, hogy a galosni is bolzsi?

—Én nem hiszem, de vannak, akik azt hiszik.

—

—Nem is muszka-galosnit kapni, hanem svéd gyártmányt.

—No nézze, azok a svédek!

—Lássa!

—Megyek, veszek egy galosnit, mert különben náthát kapok.

Márton kifelé tartott a városból. Pedig ennek semmi értelme sem volt. Mert mit akar az országúton, mely a házakon túl kezdődik és ronda sivárságban, az olvadt és a friss hó puha habarcsával borítva, kietlenül vágódik bele kopott fák között a végtelenbe?.. .

De Márton már nem bírta a városi uccát. Az ucca rettenetes hideg kásája, a láb alatt szortyogva összeroppanó nedves habarékja, süstörgő, sziszegő, cuppogó, füttyülő hangocskákkal szívódott ki és be rossz cipőjén. A

lélekgyilkos ronda nedvesség azonnal hasogatni kezdte beteg csontjait, mintha a lábát föl az ágyékaig égették, túrták volna ... De ez nem volt minden; ez a latyakos lé fölszívódott a szívig, az agyig ...

— Jó lenne belefeküdni ebbe a latyakba! — érezte Márton. — Hadd legyen vége!

Ez már a csavargás utolsó foka, legalsó állomása volt. Éppen azért ment ki Márton a házak közül a városból ... Nem akarta kezét koldulásra kinyújtani. . . nem akarta ... Pedig már semmi más nem lett volna hátra . . . Már egy napja nem evett, mert egy krajcár keresete sem akadt. Egész éjjel reszketve aludt egy istálló jászlában; csak két ló állt a nagy istállóban és annak a teste nem tudta a nagy hodályt befűteni... A reszketés különösen a lábból jött, mely egész nap az ucca fagyos levében ázott. ..

Talán még lett volna valami reménység, ha az időjárás kicsit változnék... Ha elállna a hóesés, akkor a háztulajdonosok elszánnák magukat arra, hogy a latyakot a házak elől ellapátoltassák ... és nem minden házban van erre való ember . . . akkor talán lehetne egy ebédre valót szerezni.. . Vagy ha fagyna! Akkor a lucsok odafagyna a járdához, el kellene onnan takarítani... De a hó csak esik, esik és egyre esik, az uccák ronda, víztől puffadt kásája egyre több és több lesz . . . Mintha a világ el akarna veszni ebben a kásában ... És nem látni az eget... egyre hulló pelyhek sűrű tánca lett az égből.. .

Tehát el kell veszni! . . .

Nem! Koldulni nem fog!

És mert semmi más nem volt, Márton rongyosan, éhesen, lelkével már úgyis valami végtelen semmibe dől-

ve, elindult a — céltalanságba... Ez a céltalanságba, való beleindulás volt a kifejezője annak a semminek,, mely most már Mártonban volt. . .

Nem azért ment ki a házak közül, az emberek közül, mert valamit keresett, hanem azért,, mert a semmit kereste ... A hó egyre hullott, nagy sűrű pelyhekben .. . Márton kabátja egyre több nedvességgel telt meg, szinte vizes posztóba csomagolva ment előre.

Aztán a hó már kezdett tapadni a kabáthoz, egyre több hó tapadt Márton kalapjára, kabátjára . . . Mintha bozótos pofájú hóember ment volna előre ... előre

A csavargó most elindult... Most jön a végtelen országút.. .

Talán a régi szózat küldi most Mártont? Talán» most érkezett el az ideje?... . Most majd menni fog?... Menni! ...

37.

A városon túl, nem messze a kályhagyártól, az országút mellett magános, villaformájú ház állt. Magas deszkasövény vette körül a villa kertjét. Nedves hó takarta a tetőt és a villa mindenestül elmerülni látszott a táj kihalt hócsuszpájzába ... A végtelen csendben nem hallatszott semmi, csak Márton lyukas, rongyos bakancsának súlyos cuppanása, egyre ismétlődő, buta, lassú ritmusban és valami sziszegésre emlékeztető hang, amint az egyre hulló hó halk neszsel omlott egymásra, a maga egyre dagadó nedves puhaságába . . .

A kerítés mögül magas farakások látszottak; hasábfá volt ott magasra torlasztva, a torlasz tetejét ellepte a hó.

Mártont az éhség isszonyúan kínozza. A belek üressége szaggatta testének belsejét... esztelen, vak, állati düh szorította össze Márton fogát. A magas farakások láttára valami remény cikázott keresztül a sötétségen: — egy kilátás.

A kapuhoz ment, megrángatta a csengőt.

Semmi sem mozdult.

Márton várt.

Enni! Enni! — szaggatta üres gyomra, hasa Mártont.

De nem mozdult semmi.

Még egyszer megrángatta a csengőt.

Ajtó nyílt benn a házban, valaki lassan jött kifelé a házból.

Már lehetett is hallani, hogy a nedves, puha hóban szutyogva közeledik lába a kapuhoz.

—Ki az? — mondta belülről egy mogorva hang.

—Bocsánat! — mondta Márton. — Valami mondani valóm volna.

—És mi az a mondani valója?

—Nagyon fontos!

—Micsoda fontos mondani valója lehet számomra egy idegen embernek?

—Majd meghallja.

—Hát csak mondja!

—így nem lehet; nyissa ki az ajtót!

—Az ajtót nem nyitom ki! Most csupa csavargó, eabló jár az országúton.

—Talán már rajtavesztett?

—Mások már rajtavesztettek.

—Azt akarom éppen megmondani, hogyan biztosíthatja magát a mostani időkben.

—Figyelmeztetem, — mondta a hang a kapu mögül, — hogy revolver van nálam!

—Nálam még egy kés sincsen.

Az ember megfordította a kulcsot a kapuban:

—Figyelmeztetem még egyszer, hogy hat golyóra. töltött revolver van nálam.

—Csak tessék!

—Figyelmeztetem, hogy a revolvert előre szegezve tartom és azonnal lövök.

— Csak tessék!

—Most egy félarasznyit nyílt az ajtó és egy sovány, szőrös arc jelent meg a nyílás mögött, és látszott, ahogyan izgatottan kémlel ki a sápadt, idős arcból két izgalomtól égő fekete szem.

—Rabló! Csavargó! Semmiházi! — és be akartak a kaput tenni.

—Nem akarok rabolni! — mondta Márton.

— Gazember! Pusztulj!

Márton lábát az ajtó közé tette.

—Nem akarok semmi rosszat! — mondta Márton. — Nem bántom semmijét.

—Pusztulj, gazember!

—Csak éhes vagyok!

—Lelőlek!

—Nézze! — mondta Márton és lábát az ajtó közt tartotta, még a térdét is nekinyomta. — Fölvág-nék magának egy kis fát..

—Rablók, gyilkosok ... Mind rablók, gyilkosok vagytok!...

—Fölvágok valamit a fából. . .

—Semmi szükség arra ...

— Éhes vagyok! — és Márton lökött egyet az ajtón.

— Kutya, lelőlek!

Márton belökte az ajtót.

Szemben álltak.

A vékony, szakálas, sápadt arcú, idősebb ember fölemelte kezét és már lőtt is.

Tompán futott ki a durranás hangja a téli, havas, izott magányba és már siket csend is lett.

Márton szeme és esze elborult. Először nagy mozdulatot tett. Lelkében, izmaiban megelevenedett annak a mozdulatnak a gépezete, mellyel azon a napon, mikor Ajtay elesett, odalent a véres téren, a két front között, bajonétos fegyverét a puha emberi testekbe döfte .. . Most is ágy tett, mintha fegyvert kapna föl és azt valakibe döfné . . . mintha megint ölné, gyilkolna ... de csak a levegőbe kapott evvel a mozdulattal.

Akkor a revolvert a csövénél elkapta, az öreg kezéből kicsavarta.

Aztán fölemelte karját és az öreg fejéhez sújtott a revolverrel. A csontok beszakadtak; az öreg elesett; puffanva csapódott a hóba ...

Márton látta, hogyan esik el, aztán a revolverrel kezében elment. ..

Már jó darabot ment az országúton, amikor tudára ébredt annak, hogy valakit alighanem agyonütött. Nem valami tiszta tudat volt, annál sokkal nagyobb volt az éhségláza, semhogy tisztán tudott volna gondolkodni... csak úgy keresztülködlött a fején, hogy valami nagy, végzetes dolog történt.

Ment előre a lucskos, fagyos lében ázó országúton, a végtelen hópocsolyában, kezében a revolverre....

Lassan, lassan valami célra kezdett rátapintani idegeivel .. . nemis cél volt... csak valami észrevezés ... az örült izgalom kezdett elpárologni idegeiből és észvesztő háborgással, vakítón kezdett megint jelentkezni az éhség.

Márton megfordult és visszament a házhoz. Bement a kertbe; a revolver még mindig ott volt a jobb kezében, úgy, ahogy a csövénél fogva elkapta.

Az ember, akit leütött, ott feküdt a hóban; bezúzott fejéből¹ vér szivárgott és pocsolyásan megsűrűsödve megállt az egészen elfakult arcon. Szeme be volt csukódva.

Márton megborzadt a vértől.

Nem akart odanézni.

Valahogyan féloldalt állt, hogy az öreg belső zsebét kitapogassa.

Most vette tudomásul, hogy a jobb keze nem szabad.

Eleresztette a revolvert, hogy a keze szabad legyen.

A revolver a halott mellé esett a csatákba.

Rossz, kopott tárcát talált a belső zsebben; pénz is volt benne. Magához vette ...

Csend volt az egész vidék felett. Süket és mindent magábefulasztó havas, nedves csend ... És messze volt attól a helytől és a gyilkosság pillanatától minden politika . . . Valahol, távoli helyeken zúgott és égett a politika és a milliós tömegek az élet és az állam új formáiba rajzottak és senkisémet tudta, mit hoz a holnap. Olyan bizonytalan volt minden ... az ami elmúlt és az is, aminek ezután kellett jönnie . . .

Márton előrement az országút csatakjában .. . Cso-
dálatosképen semmire sem gondolt. . . Mintha semmi-
sem történt volna vele . . . Mintha valami el lett volna
intézve és jó volt túlmenni rajta! . . . Mintha ez lett
volna a fődolog ... túllenni valamin . . . Nemis emlé-
kezett arra, hogy az éhség kergette . .. hogy az éhség
csinált mindent...

Mit csinált az éhség? Vagy egyáltalán éhes
volt-e?... És csinált volna valamit?. . . Valami rend-
kívülit? ... Hiszen nem történt semmi! . . . Akivel
történt valami, nem megy ilyen bambán, ilyen állati
módon, ilyen süket ütemességgel, céltalan gépiességben
a havas, fagyos latyakban, a kietl'enségben fuldokló or-
szágúton ...

Átment egy falun, aztán egy másikon. Dél lett.
Vasúti töltést látott. Követte a töltés irányát. Ahogy
föltűntek az állomásépület ázott falai, meghasadt és al-
vó énjébe kezdett visszatérni a való élet tudata.

Mit akar? Mit is akarjon? Mennél messzebbre el-
kerülni innen! Felülni a legelső vonatra!

A szennyes indóházban várni kellett. Néhány bá-
tyus ember jött. Elácsorogtak a pénztár körül. Később
jelzések hallatszottak és a pénztár ablaka kinyílik. Már-
ton beállt a sorba.

—Kérek egy jegyet! — mondta és egy százast tolt
az ablakba.

—Hová? — mordult rá a vasutas.

Márton bement egy városnevet. Miért éppen
azt a nevet? Mert az jutott eszébe . . . De nem mind-
egy-e, hogy hová megy . . . hogy hol van . . .

Bent a vonatban, mintha hajón utaznék ... a fül-

ke könnyű rázása felkavarta és görcsbe rándította üres gyomrát. Maró és metsző fájdalmat érzett a beleiben. Szédült, összegörnyedt és merőn nézett egy pontra. Nem bírta tovább. Elhagyta a fülkét. Kint a folyosón éles hideg csapta meg, a bedeszkázott és betört ablakon besivított a szél. Nem értette, hogy miért kínlódik, amikor pénze van. Azt hiszi, hogy sok pénz, meg se számlálta még, hogy mennyi.. .

Nagyobb állomásra értek; kiszállt. A pályaudvaron kenyeret és kolbászt vásárolt. Egész testében reszketett, ahogy az enivalót a kezébe kapta. Könnyek öntötték el szemét.

Enni akart! Végre! Enni! .. .

Körülnézett, mint az állat! Nem tudott a perrónon, az emberek előtt enni. Megkerülte a pályaudvart és egy kerítés alatt leült. Ott nem volt senki! Ott nem láthatták!

Végre evett... a könnyek szünetlenül csorogtak végig az arcán, mialatt tépte és őrlette az ételt... aztán elkezdett benne melegedni valami, a jóllakottság...

Bement a városba. A Főuccába egy ruhakereskedésbe ment és kiválasztott a hadianyagos, silány készletből egy kabátot. Mialatt felpróbálta, az árvaházra gondolt, Rafaéla nővére, amint a fürdő után ráadja az első árvaházi posztóruhát. Az emlékezés lágy érzéseket fakasztott benne, megint elérzékenyedett és könnyes lett a szeme. Már fizetni akart, anélkül, hogy az árat tudta volna, amikor hirtelen visszakapta a pénztől a kezét.

— Hát ez megfelel! — mondta. — Csak ne legyen drága! .. . Kevés maradt a leszerelési pénzből, aztán munka sincs.

— Nem olyan drága! — szólt a boltos. — Jó vásárt csinál. Higyje el kérem, hogy ez az utolsó jó ruha itten. Nem is tudom, mikor kapok újat és nem-e lesz kétszer annyi az ára.

Alkudtak és megegyeztek. Márton becsomagoltatta öreg rongyait. A csomagot a boltosnál akarta hagyni, de meggondolta. Ez feltűnő, jobb lesz, ha magával viszi.

Már esteledett, amikor a ruhavásár után kiért a decemberi friss uccára. Itt nem havazott, sötéten és elha gyottan állt a főtér közepén egy szélestornyú templom, fent egy vaksi ablak hallgatott az estében. Felnézett a toronyra, egy kicsit szomorú volt, egy kicsit illetődött. Eszébe jutott az öntöde, hűlő harangok tompán kéklő színére gondolt és látta a kemencék izzó szemét, meg a barna, verejtékező testeket, amint a csurgó érc útját igazítják. A sistergő hang felcsap .. . Néma a torony, nincsenek benne harangok ...

Tovább ment. Kicsiny volt a város, patak folyt át egyik uccáján, az alacsony házak fájdtó hallgatással húzódtak meg kétfelől. Lent az uccavégen világosság szüremlett néhány ablakból. Oda tartott. Egy vendéglő volt; nagy udvar terült el mögötte és az épület két uccára nyílt. A kocsmá mellett volt egy borbély:

— Ez jó lesz! — gondolta Márton; bement és megnyíratva haját és szakálát.

Alig ismert magára a tükörben.

Az ivóban fiatal csaposlegény állt az asztala elé.

— Harapnék valamit! — mondta Márton. — Valami meleget!

Hány napja már, hogy nem evett meleget? Talán hetek óta?

A csaposlegény pörköltet hozott. Mialatt Márton vacsorázott, bejött a vendéglősné. Erős, elvirult asszony volt, korlátolt és uraskodó. Vízszinű szeme, mint a pocsolya szétterült arcában; általában minden puhán elfolyónak és szétomlónak látszott rajta, még a kontya is lazán lógott. Mosolyogva köszöntötte Mártont.

Márton szeme derűsen pihent meg rajta. Ez a széles és elomló asszonytest oly megnyugtatóan hatott rá; hirtelen hátravetette a fejét és jobbjaival visszafésülte a homlokába hulló haját. Jóllakott, vére érezhetően mozgott ereiben, az arca könnyű pírba boruk.

— Ejnye, de szép ember! — csudálkozott Mártonra a kocsmárosné és közelebb ment hozzá.— No lám, nem is olyan fiatal. Vagy talán sokat szenvedett és beteg volt.

Felsóhajtott. A háború! Ki nem szenvedett? Ő is eleget kínlódott, mióta a férjét elvesztette. Még az elején volt, tizennégyben.

—Ízlett a pörkölt? — kérdezte.

—Jó volt, éhes is voltam. Az pedig jó szakács! — mondta Márton és intett a csaposnak. — Nincs valami bagója?

A csapos néhány sportcigarettát hozott; de az asszony félreintette:

— Majd én hozok valami jobbat.

Bement a szobába és szivarral jött ki.

Márton leharapta a szivar végét. Finom trabukó volt.

— Hogy hívják magát? — kérdezte a vendéglősné.

Márton megmondta a nevét.

—Szép embernek, szép neve van! — szólt az asz-

szony és nevetett, hogy húsos szájából kiragyogtak az aranyfogai.

Egy darabig hallgattak, aztán megint az asszony kezdte:

— Nem idevalósi, ügyi? Mert akkor ismerném. Én itten mindenkit ismerek. Az új embereket is. Honnan jön?

Márton felkapta a fejét.

— Honnan? . . . Hát jártam most mindenfelé . . . Munkát keresek ... De most nehéz, még állnak a műhelyek, nem kell harang se. Harangöntő vagyok, vas-munkás.

Ásított és illendőségből a szájához kapta a tenyerét.

— Álmos? . . . Maradjon itt! Van egy kis szobám fent! — mondta az asszony, gyertyát gyújtott és bő háziruhájában elindult a nagy, üres pitvaron át.

Felmentek egy nyikorgó lépcsőn. Eltett almáknak és szőlőknek édes szaga érzett itt fenn a padláson.

—Nem lesz drága a szoba? — kérdezte Márton.
— Elhállok a szénapadláson is.

—Meg fogunk alkudni; — mondta az asszony és kedveskedve ráveregetett Mártonra. — Aludjék jól! Reggelre kivallatom, hogy mit álmódott nálam! — avval elment.

Márton kinyitotta az ablakot. Udvarra nézett a padlásszoba, tisztán és hidegen áramlott be az éjjeli levegő. Csönd volt; csak az udvar végében, ahol az istállók voltak, horkantottak a lovak.

Festett fából készült bútor állt a szobában, két szék, kis asztalka, az alacsony ágyon pirossávolyos ágynemű.

Márton megmosdott. Mikor is mosdott utoljára? ... Régen volt!... Az ágyban rögtön elaludt, de később a hideg felébresztette; be kellett tenni az ablakot. Mikor visszafeküdt, észrevette, hogy a párnája nedves. Mit is álmodott? Valami kínozta álmában és sírt.

Alig aludt el újra, csikorgó zaj rezzentette fel. Valaki jött felfelé a lépcsőn ... Mártonba ijedség szállt... Mintha most ébredt volna föl először azóta, hogy az embert ott a kertben leütötte . . . Eddig úgy volt evvel a tettel, mintha meg sem történt volna . . . Sem a lelkiismeret nem kérte tőle számon, sem a felelősségérzés ... Egyáltalán nem gondolt törvényekre, bíróságokra ... most először rémlett föl ilyesmi benne . . . De az egész kérdéssel hamarosan el is készült: — jöjjön, aminek jönni kell, ha nem lehet másként . . . ott a kertben sem történhetett másként. . . Hát van-e neki talán még akarata? . . . Nem megölték benne az akaratot? . . . Van neki még felelőssége? Nem kiirtották belőle a felelősséget? ... A lelkiismeret, a felelősség az, amit tesz, az, amit nem tesz, minden belevesz valami ködbe .. . múlt és jövő elmosódik ebben a ködben... az ember csak buborék ... És ha most eltalálják fogni? . . . Mindegy . . . minden mindegy . . . Jöjjenek és fogják el és vegyenek le róla minden felelősséget . . . még a saját életéért valót is . . .

Hiszen az ajtót be sem zárta . . . Most majd azonnal meglátja a csendőrszuronyokat az ajtóban . . .

A vaskilincs most nyikorogva lenyomódott.

A jövevény gyertyával jött, de a nyíló ajtóban a léghuzam eloltotta a lángot és a sápadt holdfényben tétován állott egy fehérruhás asszony — a vendéglősné volt.

Reggel Márton el akart menni.

—Miért menne el? — kérdezte az asszony. — Itt meglesz mindene.

—Nem; — mondta Márton, — menni akarok.

—Legalább ebédre maradjon!

—Jó van! — és ott maradt ebédre.

Ebéd után finom szivart hozott az asszony és maga vágta le a végét.

— Akit szeretek, — mondta az asszony, — azt ki is szolgálom. Bizony isten, mintha még soha nemis lettem volna férfival, mintha maga lenne az első, mert még soha egyiket se szerettem. — No, feküdjék le kicsit ebéd után! Pihenjen!

Márton lefeküdt; már esteledett, amikor fölébredt. Mintha a háborút, minden szenvedését és mindent, ami utánajött, most akarta volna kipihenni. .. Mintha minden, ami rossz, fárasztó, kízó volt az életében, most akart volna eltávozni tőle. . . Mintha eljött volna a nagy kipihenés ideje . .

— Reggel elmegyek! — mondta az asszonynak.

De az édeskedve, kedveskedve rászívta magát Márton fiatalságára, mint valami pióca:

— Reggel, az holnap van! — és az *asszony* ölelte, csókolta, hogy vizenyős szemével szinte beleveszett Mártonba.

Nézte, Márton az asszonyt, nagy testét, széteső húsát, roppant vállát, elomló melilét.

— Furcsa! — gondolta Márton. — Mintha az anyám szeretőjévé lettem volna! . . . Mert alighanem anyám lehetne!

Másnap reggel esett; téli eső volt, hirtelen jött...

mint valami csoda. Az asszony örült az esőnek, mert csak nem megy el Márton a nagy esőben?

Márton az ablakhoz állt és nézte a nagy esőt.. . Nagy vonalakban esett az eső, szétverte a havat... és locsogott az olvadt hópcsétákban.

—Éreztem az időváltozást tegnap a térdemben! — mondta az asszony.

—Azt elhiszem! — gondolta Márton. — Pedig háborúban sem voltál, az árokban sem éltél... az én csontjaim is azért szaggattak tegnap ...

Aznap ott maradt Márton.

— Jöjjön ide le abból a magasból! — és az asszony a maga szobája mellett adott kvártélyt Mártonnak.

Barátságos kis szoba volt.

— Ejnye! — gondolta Márton. — Még sohasem volt ilyen kellemes szobám.

Márton jól érezte magát ebben a szobában és gondolta, kiélvezi ezt a kedves szobát. . .

—Tavaszig maradjon! — mondta neki az asszony. — Hová akarna menni télen? Úgy sem kapni munkát...

—Munkát? — hallotta Márton a szót. — Munkát? .. . Milyen különös dolog, hogy az asszony azt mondja: — Munkát?. .. Piát munkás ő még?. .. Munkás? . .. Van még munka a világon? ... És mit csináljon ő még a munkával? . . . Jutott neki még eszébe a munka?... Munka! ... Talán bizony azért akar ő innen elmenni, mert munkát akar?... A munkára gondolt? .. . Dolgozni akart talán! Be akart talán valahová állni? Műhelybe .. . gyárba?.. . Szerszámok, gépek! .. . Vesz ő még valaha szerszámot a kezébe?.. . Micsoda ő?. .. Gyilkos!... Először a háborúban lett gyilkos... Azután újra gyilkos lett.. . Ezért történt minden, hogy

végül ez legyen belőle? . . . Miért dolgozzék a gyilkos? .. Tudna-e vájjon még dolgozni, ha akarna? . . . Állna-e még kezéhez a munka? . . . Munka? . . . Akarja ő még a munkát? Tudja-e akarni?... Mintha nemis munkás lett volna! Tanult munkás?.. . Vasmunkás! ... Jó munkás! . . . Nem jut már eszébe, hogy munkás is lehetne! Hogy volt valamikor munkás?. . . Munka?! Ő már örökre készen lett a munkával. .. mindenféle munkával. .. Munkát találni?... — mondta az asszony és Márton hangosan fölnevetett.

—Mit nevet olyan keservesen? — kérdezte a vendéglősné.

—Munkát találni? — mondta Márton.

—Na, úgy-e? — erősítette az asszony.

— Csakugyan! — mondta Márton; odament az asszonyhoz és a kanapéra vágta.

Azután ottmaradt Márton; a kis szobában lakott, a belső szobában ebédelt az asszonnal, aki mindenben a kedvét kereste, mert félt, hogy egyszer mégis csak elmegy tőle Márton, öreg testével imádta ezt a fiatal, erős férfit.

— A vőlegényem! — mutatta be Mártont az asszony annak a néhány jól öltözött embernek, akik a vendéglő mindennapos vendégei voltak és a külön szobában szoktak ülni.

Azok udvariaskodtak Mártonnal, de a szemszögleteikből sandán néztek rá és a háta mögött kiköptek.

— Hát még ha tudnák! — gondolta Márton, aki észrevette, mit gondolnak róla . . .

Bizony, hogyha tudnák! . . . Milyen különös dolog az, hogy nem tud törődni avval, ami ott a kertben történt vele ... De hát egyáltalán tud-e valamivel törőd-

ni? Nem úgy történik-e minden, ahogyan éppen jön?... Lám, most itt van és a kocsmárosné kitarottja!... Ki gondolta volna . . .

A tél még sokáig tartott és a törzstársaság minden este ott ült a kocsmában . . . szállt a szivarfüst és borigzős volt a levegő. Senkisé tudta, mi lesz az országból, mert mintha minden ami volt, megszűnt volna és az új még nem tudott kialakulni... Nagy feloldottságban vergődött minden és nem tudott készre alakulni. Bizonytalan volt minden az államban és a jövő kérdései gigászi jelekkel tornyosodtak. A különszoba vendégei véget nem érő harci tetteikről beszéltek.

Ilyenkor egész folyamai folytak a vérnek, csak úgy kanalzták magukból a nyavalyákat és a sebeket. Mindegyiknek meg volt a maga emléke a pergőtűzről és a rohamról, az adomája a cigányról és a zsidóról. Mindegyik összetűzött egyszer az őrmesterével, vagy a hadnagvával és ezt valamennyien egyszerre pakkolták ki, harsányan és teli tüdővel. Izzadt arccal ültek a fröccsök és sörök mellett és fújták a füstöt a zsvajgásba felhőzött szobában.

—Barátom, — mondta az egyik, — komisz volt a Kárpátokban, komisz a Doberdón, de mindenben túltett a Verdun, vagy hogy a fenének hittak. Árkok se voltak ottan. Csupa hulla közt ástunk éjszaka. Úgy jöttek a kapa alá a koponyák meg a csontok, mint a száraz rög. Fene egy mesterség volt! Egy évvel azelőtt odatemettek húszezer katonát, úgy is hittak: a halott ember hegye. Hát abban a hegyben ástunk, meg hálunk.

—A Szetekomunán egyszer hét rohamot vertünk vissza, — dicsekedett egy félkarú rokkant. — Csak

vágtuk közibük a handgranátot: pak, pak, pak . . . Azt nem fogom elfelejteni, hogy jajgatott az egyik. Csak feltátotta a száját, nem volt szusszá, aztán egyszerre sugárban jött belőle a vér. Hú, mennyi vére volt! Három napig szagoltam a ruhámon.

A különszobában dohányfüst terjengett és elködösítette a levegőt. A vendégek fejében is köd volt, az alkoholgőz töltötte be a koponyákat. Éjjelig is elültek és újra és újra csak a háborúról beszéltek ... és mindenki nagyon bátor volt és nagy dolgokat cselekedett a háborúban ... A szemek ilyenkor már az alkohol fényében égtek, a homlokfalak vörösén izzadtak és az ivók olyanok voltak, mint a borral befűtött kemencék . . .

Márton is ott ült közöttük és ivott. Nem nagyon bírta az italt, a bor előbb feltüzelt, lángralobbantotta, ilyenkor mintha csavarták volna az idegeit, egyre dühösebb és dühösebb lett és az önérzet, melyet egészen eltemetett magában, kezdett forni benne:

— Ringyó vagyok! — gondolta Márton. — A gyomrom kedvéért lefekszem ezzel az asszonnal! Pfuj! De leköpném magam.

De nem tette ezt; hanem csak káromkodott, szitkozódott és egy éjjelen, mikor az asszony odajött az ágyához, úgy vágta az ágy mellé a padlóra, hogy vízzel kellett az asszonyt fölmosnia.

Ahogy az asszonyt leütötte és a padlóra esett, Márton teste megint és önkéntelenül megtette azt a mozdulatot, mely a déli front nagy vérengzése óta ott szunynyadt az izmaiban . . . Azt a mozdulatot, mely csak kijött a karjából, ináiból, izmaiból akkor is, mikor az országút mellett, a hóba merült villában a gyilkosságot elkövette . . .

Márton most tudatára ébredt ennek a mozdulatnak:

— Ezt is meg fogom egyszer ölni! — és megbor-zadt magától.

Felmosta az asszonyt és az ágyba vitte. Maga is lefeküdt a maga ágyába, de nem tudott aludni és a dunna:, alatt a hideg rázta.

Másnap későn kelt föl; egész délelőtt nem látta az asszonyt. Mikor az asszony hazajött— új ruhát és új téli kabátot hozott Mártonnak és egy aranyórát, nagy széles aranyláncon. Márton ránézett az asszonyra:

— Vájjon mikor foglak megölni?

Márton felvette az új ruhát, zsebébe tette az arany órát, kiakasztotta a láncot, belebújt az új téli kabátba és bement a városba sétálni. Hetykén, a fejét félrevetve járt, mint aki fölötte van a világnak. Rendőröket látott a téren: „A bolondok; ha tudnák!” — és Márton egyenesen a rendőrök felé ment.

Az a hetykeség, az a gög, ami így fészkelődött benne, nem hagyta nyugton, amióta a kertben a gyilkosságot elkövette. Azelőtt már egészen laza volt benne minden; azelőtt szétesett benne minden; az életakarat egészen el volt benne omolva. A titok, amit a tudatában hordott, újra fölcsavarta Márton idegeit. Néha annyira jutott, hogy még számot is vetett a magadolgaival:

— Olyan vagyok most, mint a többi ember! Disznó vagyok, de tudom, hogyan kell élni.

A vendéglősné nem engedte Mártont az üzlet dolgaiba beleszólni; Márton egész nap nem csinált semmit, csak járt-kelt a lakásban, kinézett az ablakon a nagy udvarra. Szekerek tértek minduntalan a fogadóba, a

nagy udvaron komótosan etettek és ráérős léptekkel bevonultak az ivóba. Hallgatag, ráncosarcú parasztok voltak, gabonát, miegymást hoztak a hetivásárra ... De Márton közönyösen nézte őket, nem érzett velük semmi közösséget; egész nap nem csinált eeevetet, mint .az estét és a különszoba vendégeit várta . . .

A különszoba vendégei megvetették Mártont, de megalkudtak az erkölcsi bírálattal, mert Mártonnak jó v ok most az anyagi helyzete:

— Amilyen bolondja neki az asszony, még feleségül véteti magát vele! — gondolták a különszoba törzsvendégei és már elkezdték Mártonban tisztelni a jövendő szomszédot és jó módú polgártársat.

Volt köztük egy bőrkabátos ember, akinek az a szerencsés ötlete támadt, hogy megvett két, a hadsereg által kimustrált teherautót, azokat rendbehozatta és napról-napra gazdagodott a fuvarozási üzletből. A bőrkabátos még eev autót akart venni, egy egészen újat és saját garázst szeretett volna. A bőrkabátos a vendéglősné vagyonára spekulált, el akarta venni az Özvegyet feleségül ... Akkor rögtön megvehette volna az autót és a kocsmá nagy udvarán fölépíthette volna a garázst. De Márton elrontotta ezt a tervet.

A bőrkabátos gyűlölte Mártont és már kezdettől fogva alig tudta magát fékezni. Bizonyos volt, hogy egyszer kirobban belőle valami.

Egy este megint együtt ittak a külön szobában. Márton is ott volt. Ilyenkor a vendéglősné is oda szokott ülni kis időre közéjük, ki-kiszaladt a nagy ivóba és megint bejött. Márton mellett állt a széke és nagy vizenyős szeme minduntalan odaragadt Mártonhoz és szinte elolvadt rajta.

Márton az új ruhában volt, a kék mellényen keresztben függött a nagy aranylánc. A vér már italtót feszült meg az emberekben, az arcok vörösek voltak a bor tüzetől és a szemek dagadtan csillogtak. Márton frissen volt borotválva és az asszony nem győzte szépségét csodálni.

A bőrkabátos is nézte Márton arcát és belátta, hogy bizony nem tudná vele külső dolgában a versenyt fölvenni. . . De a bőrkabátost bőszítette Márton kerek, egyre telő, zsírosodó arca, terebélyesedő válla . . . mert valósággal látszott Mártonon, hogy a tétlenség, a gondtalanság, az elaludt lelkiismeret, hogyan lesz hússá és zsírrá Mártonban . . .

A bőrkabátos, zömök, szőke ember, akinek arcában kicsit görbén állt az orra és akinek az alán nagy szőrös szemölcs volt, csak fölkelte helyéről és a szivarfüstös, meleg, savanykás levegőben odament Mártonhoz.

Minden szó egyszerre elvágódott; mert a társaság minden tagja tudta, hogy milyen haragot és csalódást nyel le a bőrkabátos mindennap Márton miatt. A társaság minden tagja tudta, hogy egy napon történni fog valami. Úgy látszott, hogy most egészen hirtelenül érkezett a pillanat.

A nagy csendben valósággal félelmissé vált a helyzet. Minden szem Mártonra és a bőrkabátosra szegeződött és a szemek tágrameredtek a tragikus pillanattól; olyan kiélezett volt a dolog, hogy a vendéglősné már-már fölsikoltott.

Az autótulajdonos akkor rátette kezét Márton hátsára és azt mondta:

— Pocakosodunk! Pocakosodunk!

Hirtelen nevetés tört ki. Mindenki megkönnyebült és az asszony sem sikoltott föl. Úgy látszott, hogy nem lesz semmi baj sem. Annyi azonban bizonyos volt, hogy a bőrkabátos a helyzet tetőpontjára került.

De csak egy pillanatig tartott ez a felfogás; mert a következő pillanatban már nyilvánvaló volt, hogy a bőrkabátos vérig sértette Mártont. De egyikük sem tudta, hogy mennyire szíven találta a bőrkabátos megjegyzése Mártont. Hiszen pocsolójában érezte magát, csak nem akarta bevallani magának. És okos is akart lenni, mint a többi ember! Nem venni tekintetbe semmit, de boldogulni és jól élni. . Nem vettek-e el tőle mindent, amikor képtelenné tették a munkára, amikor lelkéből kiirtották a munkához való minden kapcsolatot ... Nem volt-e egészen megsemmisítve?

És most a bőrkabátos a hasára teszi a kezét és fölmelegíti a zsírját? Mondhatott-e volna ennél gonoszabbat? ...

És már a falhoz is röpítette a bőrkabátost. Az autótulajdonos a falnak esett és tántorogva iparkodott megállni a talpán. A vendéglősné sikoltott, az ivók fölugráltak. Márton pedig nagy mozdulatot tett a testével, különösen a jobb vállával és karjával... Az a bizonyos mozdulat volt az! Márton már tudta, milyen mozdulat! Ha most fegyver, bajonett, vagy kés van nála, keresztüldöfi a bőrkabátos testét.

De Márton kezében nem volt semmi; csak a levegőbe kapott megint a kezével. ..

Ezért megtorpant, körülnézett: — vájjon látták-e mások is a gyilkosságot! Mert idegei, izmai elkövették a gyilkosságot, csak nem volt kezében az eszköz ...

De Márton tudta magáról:

— Ezt is megfogom egyszer ölni!

Ekkor Márton iszonyúan megijedt magától. Hát megint Ölni fog? És hányszor fog ölni? Mindig és örökké csak ölni fog?..

Rémülten nézett körül. Segítséget várt. De a bor-gőzös szemekből csak az ijedt kíváncsiság meredt feléje: — Vájjon melyik marad fölül? A vagyonosodó autós, vagy a szép, hájasodó kitarzott?

És az asszonyt látta maga előtt, amint feléje jön vizes szemével, széteső testével, a hímjét féltő nőstény izgalmával.

Gyermeki rémület fogta el Mártont. Hát ilyen egyedül van életének legrettenetesebb pillanatában?... Senki még csak nem is sejti, hogy milyen szörnyűségek játszódnak le a lelkében? Hogy folyton megismétlőd@ gyilkosságokra van elátkozva! ..

Márton kifutott a szobából.

A társaság bent maradt és meg volt lepve:

— Így meghátrált a hős katona?

Volt olyan is, aki hahotázott.

Az asszony szégyelte magát. Kivált, mikor a bőrkabátos föltápáskodott:

— Le fogunk számolni! — kiabálta.

A vendéglősné Márton után ment; de a kis szoba ajtaja be volt zárva.

Az asszony zörgetett, de Márton nem felelt:

— Jöjjön már ki! Hiszen tönkreteszi az üzletet!

De semmi hang sem hallatszott belülről. Márton arccal feküdt az ágyon egészen összehúzódva, mintha ;görcsök húzták volna össze a testét és zokogott. Csak úgy rázta a zokogás. Keze, melyen feküdt az arca, csupa víz volt a könnytől...

Később kijött Márton. Egészen ki volt forgatva magából. Az arca megereszkedett és a szeme be volt esve. Szája szélén apró remegések játszottak.

Nagy volt a meglepetés.

Az asszony különösen megvolt ijedve. Elébe ment, kitárta előtte karját:

— Ne bántson senkit!

A bőrkabátos harcrakészen állt, mint aki történelmi pillanathoz érkezett.

Márton zavaros szemét megütötte a lámpafény és a füst. Bizonytalanok voltak az első lépései. De aztán összeszedte magát és egyenesen az asztalhoz ment. Fölemelte otthagyt poharát és a bőrkabátos poharához koccintotta:

— Nem kell rossz néven venni a dolgot!

Azt hite mindenki, hogy Márton meghunyászkodott az asszony előtt, hogy a jó ellátást, a tétlen életet, a kitartottságot félti. Senkisé tudta, hogy Márton — nem akar többet ölni. Hogy önmaga elől menekül: — a gyilkosságra kárhozottságtól kér evvel a cselekedettel irgalmat.

— No lássa! — mondta a vendéglősné. — Én ismerem őt; tudom, hogy milyen!

A bőrkabátos visszakoccintotta a maga poharát:

— Szervusz! — mondta, most először tegeződve Mártonnak.

Tegeződni kezdett, hogy evvel is mutassa fölényét. Azután odament Mártonhoz és színészesen megölelte.

Márton odaült a társaságba és együttivott velük; de egész este hallgatott. Sötét, nehéz hallgatás ült rajta. Hiszen megbukott a munkára, nem tud dolgozni többé; elpusztult a munkára való akarat benne! Ahelyett a

gyilkolás lappang az idegeiben, izmaiban és egyre ki akar törni onnan!

Csak nehezen indult meg újra a beszélgetés. Minél rosszabb volt a hangulat, annál sűrűbbek lettek a poharak. Éjfél felé már mindenki részeg volt.

A habomról és a szükséges önvédelemről beszéltek. A bőrkabátos kiabálva szónokolt, mintha gyűlésen lenne:

— Én elhárítok magamról minden felelősséget. Én ártatlan vagyok! A parancs, az parancs! Csak nem hagyom magam lekaszaboltatni! Lekaszaboltatni! Minden ellenállás, minden akció nélkül!

Márton fölállt és körülnézett.

— Mi az? Mi az? — mondták az ivók.

Mert Márton úgy állt ott, mint valami tárgyalóteremben.

— Én pedig kikiáltom az egész világ előtt, — mondta hangosan Márton — én öltem! — Megöltem egy embert. Gyilkos vagyok! Gyilkos vagyok!

Senki sem értette meg, mit akar Márton. A szomszédja lenyomta a székbe:

— Marha! — mondta neki boros szájjal és kókadtt bajusszal — hiszen akkor mindannyiunkat, akik itt vagyunk, föl lehetne akasztani! Csakhogy ki legyen a bíró fölöttünk? . . .

Fölkél a nap ...

39.

Akkor kezdett a tavaszi verőfény kifakadni. Márton levetette az új ruhát, amit az asszonytól kapott. Az

arany órát és láncot az asztalra tette. Abba a ruhába bújt, melyben odajött a házhoz:

—Ezt a megölt ember pénzéből vettem! — nyilait Márton gondolataiba. — Annál jobb! Legalább mindig tudni fogom a tettet.

—Mi az? Elment az esze? — kérdezte a vendéglősné, mikor a fordulatot meglátta.

— Most elválunk! — mondta egyszerűen Márton.

Az asszony sírni kezdett; úgy kérlelte:

— Maradjon! Ne menjen! Nincsen annak semmi értelme.

De Márton azt felelte:

—Lejárt az ideje!

—Azt akartam, hogy megesküdjünk! Az én irataimat már elő is készítettem. Maradjon! A vagyonom felét magára iratom! Maradj már! Legyen esze neki! Ilyen bolond, eldobja a szerencséjét!

Odament Mártonhoz, megölelte, magához szorongatta. És öregasszonyosan elkezdett sírni.

De Márton lerázta magáról az asszonyt:

— Eriggy! Ne tartóztass!

Tegnap este a boros emberek közt kikiáltotta a világnak, amit egyszer ki kellett mondani. Most készen volt a világgal.

Mit csináljon még a világgal? Mikor testében meg van ölve a munka?

A nagy megrázkódásban tegnap megtudta, hogy örökös gyilkolásra van kárhoztatva.

Nem fog többet dolgozni?

De ölni sem fog többet!

Hosszan vetődik el az országút és körülöleli a világot.

Az ember, akit a társadalom kiejtett magából, örökké mehet az országúton, anélkül, hogy a végére érne . . .

A vért sohasem fogja egészen lemoshatni magáról. De azt, amire a társadalom őt elátkozta, mégsem fogja megtenni.

Inkább kimegy a társadalomból, de nem fog többet ölni! ...

Márton elhagyta a házat, el a várost. Kiment a nagy országútra.

Már zöld levelekkel fakadtak ki a fák; a tavaszi verőfény ideje volt.

Még kora reggeli idő volt; harmatosak voltak a fűvek és pacsirták szóltak a tiszta levegőben.

A nap éppen fölkelte és elöntött mindent pirosuló és aranyló, ragyogó tüllel...

Egy csavargó ment az országúton.

Hajadonfőtt ment, a nap az arcába tűzött.

A napfény megfürdette a csavargó arcát a reggeli tűzben ...

Hatalmasan hallatszott Mártonban a régi szótat: Menni! Menni! Menni!...

Ment Márton; csak ment a végtelen országúton...

VÉGE.